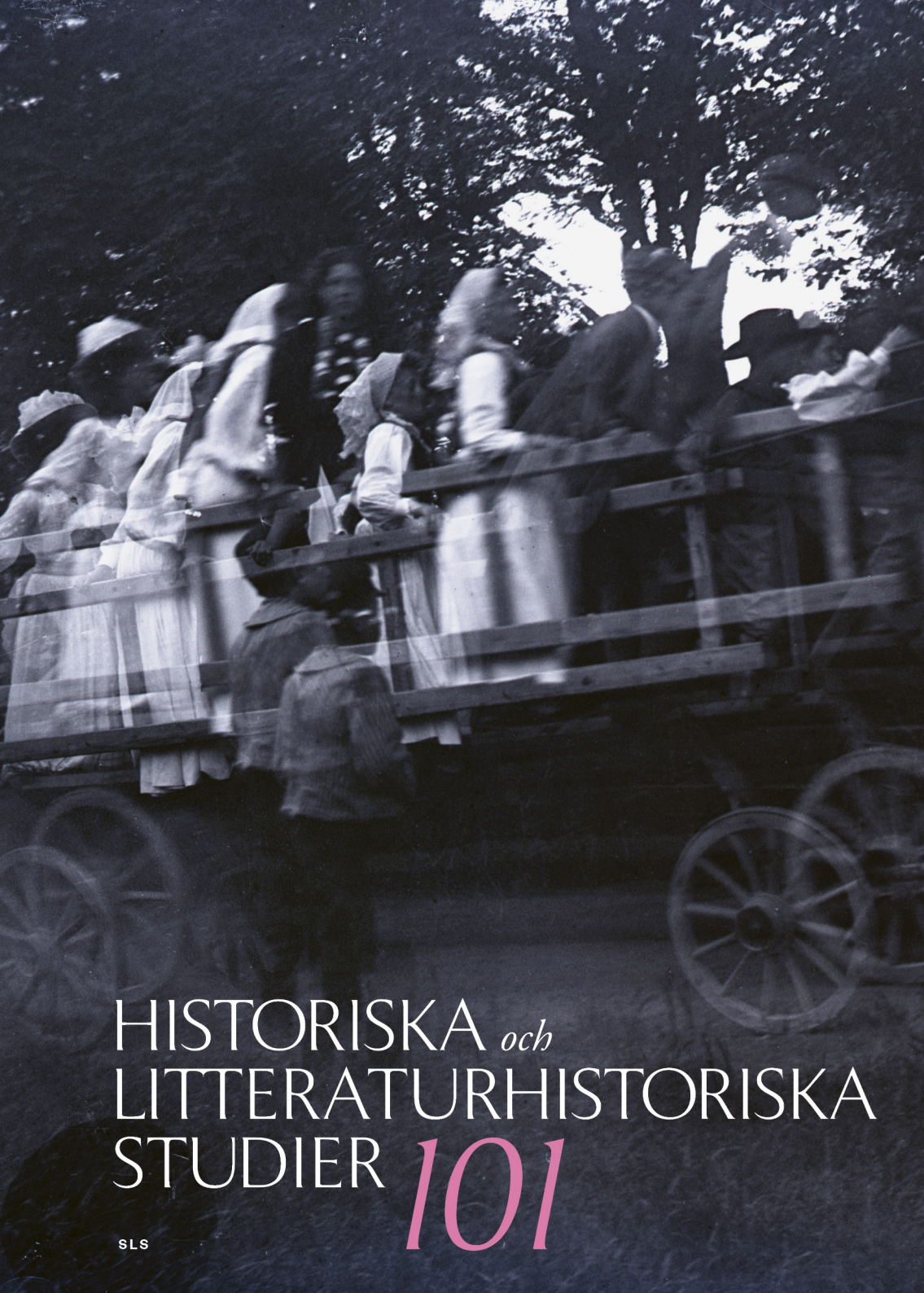

HISTORISKA *och* LITTERATURHISTORISKA STUDIER 101

SLS

Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland
nr 894

HISTORISKA *och* LITTERATURHISTORISKA STUDIER *101*

Redigerade av
Anna Biström och Julia Dahlberg

Svenska litteratursällskapet i Finland
Helsingfors 2026

Denna bok är nr 894 i serien Skrifter utgivna av
Svenska litteratursällskapet i Finland

SLS publikationssamling ingår i Unescos nationella världsminnesregister

© Författarna och Svenska litteratursällskapet i Finland 2026
Detta verk är licensierat under Creative Commons Erkännande-Ickekommersiell-IngaBearbetningar 4.0 Internationell (CC BY-NC-ND 4.0).

Grafisk form: Antti Pokela
Ombrytning: Ika Österblad, Medielaget
Omslag: Antti Pokela. Foto: Einar Sjöblom. Dubbelexponerad bild
av hästdragen kärra i rörelse (1930–1956). SLS / Einar Sjöbloms arkiv. CC BY 4.0.
Tryckt på Munken Pure 100 g
Typsnitt: Adobe Caslon, Myriad och Exemplar

Pdf-utgåva

ISBN 978-951-583-711-0 (tryckt utgåva) sls.fi
ISBN 978-951-583-764-6 (pdf)
https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-764-6

Historiska och litteraturhistoriska studier
ISSN 0073-2702 (tryckt) ISSN 2489-5512 (digital)

Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland
ISSN 0039-6842 (tryckt) ISSN 2490-1547 (digital)

UDK 009

Tryck: Nord Print Ab, Helsingfors 2026. Tryckt i EU.

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Robin Chouleur s. 17, Matias Kaihovirta s. 43.

unesco
Inscribed on
the National Register
Memory of the World

HLS 101

KRISTINA MALMIO
Den finlandssvenska romanens kraft. Föredrag vid Svenska litteratursällskapet i Finlands årshögtid den 5 februari 2026 7

***

ROBIN CHOULEUR
Carl Gustaf Estlander och den provensalska rörelsen 17

MATIAS KAIHOVIRTA
Spöket som slutade spöka. Arbetarrörelsen och socialismens död på en bruksort i det svenska Finland 1970-2000 43

***

CHRISTA LUNDSTRÖM
Den kreativa processens rörelser. Att utforska Tove Janssons muminmanuskript 75

SAKARI YLIVUORI
Mysteriet med den försvunna taktpinnen 101

CHRISTOFFER SUNDMAN
Sommartinget i Ekenäs 1908. Svensk samling över partigränser 113

PIA FORSSELL
Om nejderna, folklynnet och levnadssättet i Pielisjärvi. En förstudie till Runebergs uppsats om Saarijärvi 141

JUHANI NIEMI
Larin-Kyösti. En finsk eller en svensk diktare? 163

MARIKA TANDEFELT, JAN-OLA ÖSTMAN, PIRKKO NUOLIJÄRVI, MONA FORSSKÅHL, CHARLOTTA AF HÄLLSTRÖM-REIJONEN, CAROLINE SANDSTRÖM & CAMILLA WIDE
Ann-Marie Ivars 185

***

Medverkande 189
Om Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS) 191
Om *Historiska och litteraturhistoriska studier* 192

KRISTINA MALMIO

Den finlandssvenska romanens kraft

Föredrag vid Svenska litteratursällskapet i Finlands årshögtid den 5 februari 2026

Bästa festpublik, när jag inledde skrivandet av detta tal, tänkte jag att det aldrig kan vara fel att låna de inledande orden från en österbottnisk författare. De kan verkligen konsten att formulera sig. Därför citerar jag de första raderna ur *Eriks bok* (2003), en roman av fjolårets Tollanderpristagare Lars Sund: ”Välkommen, vi har väntat på dig.”

I ett årsfestsammanhang fungerar dessa ord som en artig välkomstfras eller som ett konstaterande av ett faktum: äntligen är du här, och vi gläder oss över det. Kanske antyder vi indirekt att du också är en smula sen, beroende på hur vi betonar orden. Men som inledande ord i en roman har de en särskild tyngd. Litteraturforskaren Kai Mikkonen formulerar kärnfullt betydelsen av inledningar i romaner, ”beginnings in novels are conventionally meant to be noticed: by default, their function is to be memorable and worth the reader’s attention”.[1] De inledande orden sätter tonen och ger läsarna en sammanfattande bild av den värld som de är på väg att inträda i. Många känner till den första meningen i Selma Lagerlöfs *Gösta Berlings saga* (1891) eller Jane Austens *Pride and Prejudice* (1813) utan att ha läst romanerna i sin helhet. Än viktigare är inledningens uppgift att omedelbart fånga läsarens uppmärksamhet och hålla kvar den. ”Välkommen, vi har väntat

1 Kai Mikkonen, ”’The Marquise went out at 5 o’clock’. Novel beginnings and realistic expectations”, *Frontiers of Narrative Studies* 6 2020:1, s. 4: ”konventionellt sett är det meningen att man ska lägga märke till inledningar i romaner: utgångsläget är att de ska vara minnesvärda och värda läsarens uppmärksamhet”. Redaktörens översättning.

på dig" får läsaren av *Eriks bok* att spetsa öronen. Du blir beslutsamt indragen i berättelsen av en berättare som riktar sina ord direkt till dig. Inledningen blir ännu mer fantasieggande när vi på nästa rad får veta talarnas identitet: "Vi är de döda från Siklax. Stig på bara! Träd in i salen på Smedsas! Du behöver inte vara rädd. Döda är vi förvisso, men ingalunda farliga," försäkrar de.

Berättelsens centrala miljö är en fiktiv österbottnisk by som Sund har skapat för att återge Finlands och Österbottens historia. Huvudpersonerna härstammar från Siklax, dit de återvänder från sina resor i världen. *Eriks bok* ingår i en trilogi. Den första boken, *Colorado Avenue* (1991), handlar om Rödskärs-Hanna som i slutet av 1800-talet emigrerar till USA, men så småningom återvänder. Den andra delen, *Lanthandlerskans son* (1997), har Hannas son Otto som huvudperson och skildrar tiden kring förbudslagen och Lapporörelsen. Den sista delen, *Eriks bok* (2003), fokuserar på Finland under vinterkriget, fortsättningskriget och kalla kriget, med händelser som sträcker sig från 1930-talet fram till 2000-talet. Det är sammantaget över hundra år finlandssvensk historia i litterär form.

I inledningen går Sund muntert fram. De döda gycklar med läsarens förväntningar:

> Vi försäkrar att inga iskalla, osynliga händer kommer att slutas om din hals. Här förekommer inga huvudlösa vålnader och rasslande benrangel. […] Möjligtvis kan du förnimma en viss kyla runt dig samt en svag lukt av våt lera. Det kan tyvärr inte hjälpas. Du är trots allt i lag med de döda.

De ber dig sätta dig i gungstolen vid fönstret så att du har det bekvämt medan du lyssnar till deras berättelse. Du ombeds stänga av din mobiltelefon så att de döda inte störs när de introducerar människorna i berättelsen. Här möts nutid och dåtid: du läser här och nu, medan de döda representerar det förflutna, det kollektiva, det muntliga, det lokala, det agrara. De vill inte störas av dagens teknologi när de, som en antik kör, förbereder berättelsen genom att sjunga fram dess centrala gestalter.

På bara tre inledande sidor händer mycket: Läsaren dras in i en roman som innehåller både realistiska och onaturliga inslag. Gränsen

mellan det normala och det icke-normala upphävs när läsaren erbjuds möjligheten att träda in i de dödas rike och symboliskt överskrida en ytterst betydelsefull gräns – den mellan liv och död. De smått humoristiska hänvisningarna till benrangel och annan spökhistorisk rekvisita ger läsaren en inblick i de dödas bildning och litterära smak. De döda överskrider upprepade gånger gränsen mellan berättelsens värld och verklighet genom att rikta sina ord direkt till läsaren. De varnar för romanens egentliga berättare, som de känner sedan länge. Han är, menar de döda, ”en pratmakare och inpiskad lögnare”. Därtill presenterar de sina moraliska och politiska kriterier på aktningsvärd litteratur. För att säkerställa att romanen överensstämmer med ”sanning och god berättarsed” samt ”framstår som uppbygglig och etiskt oantastlig”, lovar de att gripa in om det skulle visa sig att den egentliga berättaren försöker smuggla in könsord eller vänsterpropaganda.

Som litteraturforskare blir jag återigen häpen över hur inbjudande litterära texter är i sin gränslösa uppfinningsrikedom. Desto mer märklig är den undergångsdiskurs som länge präglat den litterära diskussionen på svenska i Finland. Man väntar på litteraturens stundande död, letar efter tecken på undermålighet, och en känsla av resignation råder. Denna diskurs beskrivs av författaren och litteraturforskaren Merete Mazzarella i hennes essäsamling *Det trånga rummet. En finlandssvensk romantradition* (1989), där hon ger flera exempel på författare som förebådat den svenska litteraturens snara undergång, först på 1800-talet och sedan på 1900-talet. Hon citerar Topelius, som i en artikel publicerad i *Helsingfors Tidningar* 1848 talade för behovet att uppmärksamma det svenska skriftställeriets framtid, trots att den är ”begränsad och i nedgående”. Mazzarella framför även att de flesta försök att karakterisera den finlandssvenska litteraturen har handlat om dess bristande kvalitet, dess provinsialism och snäva perspektiv. För övrigt inleds hennes bok med en ytterst stimulerande retorisk fråga: ”Hur dålig är egentligen den finlandssvenska litteraturen, kan man ibland få lust att fråga sig? Och framför allt: hur dålig är egentligen den finlandssvenska romanen?” [2]

2 Merete Mazzarella, *Det trånga rummet. En finlandssvensk romantradition*, [Helsingfors]: Söderströms 1989, s. 7–9.

Minoritetspositionen är en av orsakerna till att undergångsdiskursen så starkt har präglat diskussionen om den svenska litteraturen i Finland. Som en minoritetslitteratur är den finlandssvenska litteraturen naturligtvis mer utsatt än en majoritetslitteratur som kan luta sig mot ett betydligt större antal potentiella författare och läsare. På 2000-talet har emellertid alla litteraturer, oavsett storlek drabbats av omfattande ekonomiska och teknologiska förändringar som har farit fram som en åskstorm. Vad som skiljer denna förändringsprocess från tidigare processer är dess snabbhet, omfattning och konsekvenser. Den alltmer accelererande digitaliseringen har omformat hela det litterära fältet och berör alla som har med litteratur att göra: författare, utgivare, läsare och offentlighet, konstaterar litteraturforskaren Simone Murray.[3] Resultatet är att det litterära fältets autonomi, dess självständighet och oberoende minskar. När ett fält är autonomt är det tämligen immunt mot ekonomiska, politiska och sociala påtryckningar och restriktioner, och styrs i stället av sina egna kriterier. Det har sina egna smakdomare, institutioner och processer där striderna om god litteratur förs. Ju mer autonomt ett fält är, desto mindre påverkas det av yttre hierarkier och omständigheter. Denna autonomi kräver förstås resurser i form av en levande bokmarknad, ivriga läsare och en vital litterär offentlighet.

Autonomin har alltid varit relativ – en litteratur kan aldrig vara fullständigt frikopplad från ekonomi och samhälle. Men på 2000-talet har den blivit hårt utsatt och allt skörare. För att ge några exempel: om litteraturkritiker, forskare och andra sakkunniga tidigare bestämde över litterär kvalitet, är det nu den stora allmänheten vars åsikt väger tyngst. Forskare och kritiker ersätts av läsarjuryer, tidningarnas kultursidor stöps om, ekonomiska aspekter styr i allt högre grad publiceringsbeslut. En bokbloggare kan bli en litterär auktoritet trots att hen kanske inte har några egentliga kunskaper om litteratur. Däremot har hen åsikter som väcker intresse och uppmärksamhet – den sortens kapital som även förlag gärna vill ta del av.[4] Det blir eftersträvansvärt att ge ut

3 Simone Murray, *The Digital Literary Sphere. Reading, Writing and Selling Books in the Internet Era,* Baltimore: Johns Hopkins University Press 2018, s. 5–20.

4 Ibid.

verk av kändisar, eftersom medieuppmärksamhet är en eftertraktad bristvara i den uppmärksamhetsekonomi som råder.

Allt detta utgör bakgrunden till den långvariga och livliga debatten om litterär kvalitet och läsare som pågick hösten 2023. Utan att gå djupare in på debatten vill jag lyfta fram några aspekter ur den. Den kan ses som ytterligare ett led i undergångsdiskursen, men också som ett tecken på något annat som kan beskrivas som social energi i form av närvaro och relevans. Debatten ägde rum på *Hufvudstadsbladets* sidor, i *Ny Tid,* på Svenska Yles webbplats samt på sociala medier. Särskild synlighet fick två essäsamlingar utgivna av Ellips förlag: *Vad är litteratur och vad ska man ha den till* av författaren Ulrika Nielsen och *Farväl kvalitet. Farväl konst. Om litterärt värde* av litteraturforskaren Fredrik Hertzberg.[5] Båda försvarar en estetisk syn på litteraturen och uttrycker en uppriktig och motiverad oro för litteraturens villkor, tillstånd och kvalitet. Båda kan ses som försvarstal för autonomin.

Nielsen talar i sin bok om en avveckling av litteraturen till förmån för en mainstreamism som innebär ”harmlös lättsmält normalprosa” skriven på ett kvasispråk och ämnad för en stor marknad. I en intervju med Ylva Perera i *Hufvudstadsbladet* försvarar Nielsen litteraturens autonomi och betonar vikten av att särskilja den seriösa litteraturen från ”mainstream eller underhållning, för annars har vi inget sätt att försvara litteraturen som konstform”. Hon anser att det i stort sett inte finns någonting som förenar ”dussindeckare” och den seriöst syftande litteraturen – de är i grunden annorlunda. För att citera hennes slagkraftiga replik som den formulerades i *Hufvudstadsbladet*: ”Att [däremot] utgå från att genrer som många läser automatiskt måste vara bra är som att säga att McDonalds borde få en Michelinstjärna för att många äter där”.[6] Detta ledde till ett svar från Svenska Yles producent Linda Grönqvist, som i en kolumn med rubriken ”Är det eliten eller publiken som får bestämma vad som är bra litteratur?” talar varmt för den stora allmänhetens förmåga att urskilja god kvalitet:

5 Ulrika Nielsen, *Vad är litteratur och vad ska man ha den till,* Vasa: Ellips 2023; Fredrik Hertzberg, *Farväl kvalitet. Farväl konst. Om litterärt värde*, Vasa: Ellips 2023.

6 Ylva Perera, ”Ett problem att bokmässan kallar alla böcker för litteratur”, *Hufvudstadsbladet* 25/10 2023.

> Experter i all ära, men den här gången har vi velat lyfta fram läsarna och läsglädjen i Svenskfinland som ett komplement till den professionella litteraturkritiken vi har både på Svenska Yle och i andra mediehus.[7]

Michelin eller McDonalds, eliten eller publiken, litteraturen som konstform eller dussindeckare? Här kanske någon inflikar att det faktiskt finns de som väljer både och. Debatten var livlig och stimulerande, men diskussionen om litterär kvalitet innehöll inget radikalt nytt utan fastnade i de sedvanliga motsättningar som litteraturhistorien erbjuder otaliga exempel på. Däremot anser jag att vissa viktiga dimensioner av litteraturen och dess förmåga att agera, dess kraft, faller i skymundan i denna diskussion (och i många andra) om litterär kvalitet.

Som jag redan har påpekat sitter undergångsdiskursen djupt rotad i det finlandssvenska kulturlivet. För mig som litteratursociolog talar den ivriga debatten dock om ett stort engagemang. Alla inlägg för och emot, stridande uppfattningar om kvalitet och det arbete debattörerna lagt ner på att skriva om detta ämne kan ju knappast uppfattas som brist på intresse eller som ett tecken på att litteraturen inte längre angår läsarna. Många kände ett behov av att yttra sig; ämnet väckte starka känslor, och argumenten hämtades såväl från estetik som politik. Nu hör jag en del motargument, men jag menar att debatten är ett uttryck för sociala krafter som undergångsdiskursen och talet om kvalitet förbiser. Här finns en intensitet som är av relevans för en diskussion om den finlandssvenska litteraturen.

Tanken om det litterära verkets autonomi har varit stark inom litteraturvetenskapen. Den bygger på att vi måste kunna uppskatta verket oberoende av upphovsmannens moraliska brister eller juridiska överträdelser, att det är viktigt att hålla isär fiktion och verklighet, samt att skilja mellan verk och person. Man har också lagt stor vikt vid att upprätthålla ett kritiskt avstånd till de känslor och reaktioner som litteraturen väcker hos läsaren.[8] Jag är utbildad i denna tradition.

7 Linda Grönqvist, ”Är det eliten eller publiken som får bestämma vad som är bra litteratur?”, Svenska Yle 16/11 2023, https://yle.fi/a/7-10045525 (hämtad 2/6 2026).

8 Sven Anders Johansson, ”Litteraturens kraft. Till en teori om autonomins upplösning”, *Norsk litteraturvitenskapelig tidsskrift* 26, 2023:2, s. 95, 103, https://doi.org/10.18261/nlvt.26.2.2.

På senare tid har forskare – inklusive jag själv – börjat intressera sig för litteraturens dragningskraft, dess verkanskraft. Vad består den av? Hur kan den förklaras? Alla som någon gång har blivit förtrollade av ett litterärt verk kan säkert känna igen sig i denna känsla: hur lyckas detta verk ta ett sådant grepp om mig att jag glömmer både tid och rum? Hur kan man studera denna kraft som jag menar att även den finlandssvenska romanen besitter? ”Här börjar musiken” är den första meningen i Monika Fagerholms *Den amerikanska flickan* (2004). En sådan intensitet, närvaro och – tänker jag – kraft.

Kan begreppet kraft utgöra ingången till ett mer nyanserat sätt att se på vad den finlandssvenska romanen förmår i vår samtid? I Svenska Akademiens ordlista har kraft betydelsen styrka och energi. En mer ingående definition i ordlistan beskriver kraft som ”en inneboende förmåga att åstadkomma direkta handlingar eller påtagliga resultat i den yttre verkligheten; om kroppslig (och ofta underliggande själslig) förmåga hos person eller djur”. I ordböcker har endast personer eller djur kraft. Inom litteraturvetenskapen finns den numera även hos verken.

Det finns olika uppfattningar om hur kraft kan förekomma i litterära verk. Den amerikanska litteraturforskaren Stephen Greenblatt menar till exempel att klassiker är laddade med social energi. I sin bok *Shakespearean Negotiations. The Circulations of Social Energy in Renaissance England* letar Greenblatt efter de spår av liv som finns att upptäcka i litterära verk i form av intensitet och energi. Språket litteraturen bygger på är kollektivt och det är också den njutning kulturella praktiker erbjuder. Det liv vi uppfattar i verk skrivna av länge sedan döda författare är en historisk konsekvens av den sociala energi som ursprungligen laddades i böckerna när de skrevs, skriver han. Den når oss i en omvandlad och förändrad form, men har förmågan att sätta människans psyke och sinnen i rörelse; den kan producera, forma och organisera kollektiva fysiska och mentala upplevelser. Det handlar om litteraturens förmåga att väcka missnöje, smärta, skräck, hjärtklappning, medkänsla, spänning, lättnad och undran.[9]

9 Stephen Greenblatt, *Shakespearean Negotiations. The Circulations of Social Energy in Renaissance England*, Oxford: Oxford University Press 1988.

En forskare med ett liknande intresse för litteraturens kraft är Rita Felski. I sitt verk med den talande titeln *Hooked. Art and Attachment* menar hon att litteraturens kraft ligger lika mycket i dess förmåga att beröra oss och väcka känslor som i dess skicklighet att binda oss till sig. Varför är konstverk av betydelse, frågar Felski, och svarar: ”Because they create, or cocreate, enduring ties.” [10] Dessa band som knyts mellan läsare och text kan vara av de mest olika slag, både konkreta och sociala, etiska och politiska. Det kan handla om boken du använder som stöd för din laptop, såväl som om en text som gav dig en grundläggande insikt om världspolitiken. Romaner är aktörer med kraft att åstadkomma saker, framkalla reaktioner och koppla oss till sig. Relationer mellan text och läsare kan leda till nya förbindelser: intresse för författaren, identifikation med karaktärer, sociala kontakter med andra läsare och behov att delta i en debatt som pågår i veckor. Konstverk måste emellertid aktiveras för att existera till fullo; de finns inte förrän läsaren läser dem. Verket blir till i läsarens möte med texten, och detta möte är alltid oförutsägbart. Kanske är det så att du inte alls tycker om det sätt på vilket Lars Sunds roman inleds, medan jag finner inledningen tilltalande, fascinerande och kraftfull.

Kraftbegreppet i sig är ingenting nytt utan går tillbaka till 1700-talet. Men för forskare i dag erbjuder den kanske ett annorlunda sätt att närma sig litteraturen än vad tanken om verkets autonomi möjliggör. För den svenska litteraturforskaren Sven Anders Johansson handlar det om att kraft ringar in något som den ”alltför cerebrala litteraturvetenskapen” missar: att litteratur och läsning har en viktig sinnlig dimension. Hans tentativa slutsats är rentav att kraftbegreppet kan vara mer adekvat än autonomibegreppet för att förstå samtidens litteratur. Kraften har ett förklaringsvärde i vår tids medieekologi där subjektet som upplever konstverket är exponerat för, eller rent av determinerat av, krafter som inte existerade i en analog värld.[11]

Av Marit Lindqvists rapport om den finlandssvenska boken för tankesmedjan Magma från 2017 framgår det att 70 procent av de svarande anser att finlandssvensk litteratur är bra, men att de själva

10 Rita Felski, *Hooked. Art and Attachment*, Chicago & London: The University of Chicago Press 2020, s. 1. ”För att de skapar, eller samskapar, bestående band.” Redaktörens översättning.

11 Johansson, ”Litteraturens kraft”, s. 100, 104.

inte läser den.[12] Bästa vänner, ni behövs! Rekrytera gärna andra med! Vi lever i tider där kraft används för att förstöra och förgöra. Men det finns också andra krafter, kraft i form av intensitet, närvaro, anknytning och social energi. Den finlandssvenska litteraturen har kraft, men det behövs aktörer som ser till att denna kraft får tillfälle att verka. Den finlandssvenska romanen behöver sina läsare, forskare, förläggare och kritiker, sina bloggare och finansiärer. Den behöver dig för att förverkligas. Sunds inledning, ”Välkommen, vi har väntat på dig,” kan ju även läsas som en vädjan. *Eriks bok,* liksom alla andra verk, väntar på sin läsare som låter sig drabbas av deras kraft: ”Men stig på för all del! Stå inte där på tröskeln och trampa som en häst i dörren till ett främmande stall!” Tack!

12 Marit Lindqvist, *Den finlandssvenska boken. Hur ser läsare och författare på finlandssvensk litteratur?* Magma-studie 2017:1, Helsingfors: Tankesmedjan Magma 2017, https://magma.fi/wp-content/uploads/2019/06/103.pdf (hämtad 2/6 2026).

ROBIN CHOULEUR

Carl Gustaf Estlander och den provensalska rörelsen

Denna artikel, som utgör en del av ett större doktorsavhandlingsprojekt som undersöker processerna kring språkets förändrade status i 1800-talets Frankrike och Finland, granskar betydelsen av Carl Gustaf Estlanders skrifter om den provensalska rörelsen och ställer följande fråga: Kan Carl Gustaf Estlander betraktas som en medlare mellan den occitanska och den finländska språkliga kontexten?[1] Även om Estlanders bidrag till romanistiken i Finland, hans engagemang i den finländska språkfrågan som förespråkare för kultursvenskheten och den finländska tvåspråkigheten samt hans djupgående inflytande på Finlands kulturella utveckling är välbekanta, har hans analys av

1 Denna artikel utgör en del av ett doktorandprojekt i historisk sociolingvistik med titeln *Finnish and Occitan in the Nineteenth Century. A Comparative Case Study of Changes in Language Status*. Projektet genomförs vid Jyväskylä universitet under handledning av Outi Merisalo (Jyväskylä universitet) och Susanna Niiranen (Tammerfors universitet), med stöd från Finska Kulturfonden. Den jämförande fallstudien föreslogs i Aimo Sakari, "Le Kalevala et Mirèio de Mistral", *Études Finno-Ougriennes* 20, 1986, s. 147–157, och undersöktes vidare i Aimo Sakari, "Le parallélisme du réveil occitan et du réveil national finlandais au XIXe siècle", Jean-Pierre Chambon, Jean-Marie Dufour, André Gehin (red.), *Mélanges offerts à Pierre Bec. Volume 2. Moyen Âge et Renaissance*, Poitiers: Centre d'Études Supérieures de Civilisation Médiévale 1991, s. 505–512. På senare tid har den språkliga normaliseringen av finska och occitanska presenterats i två artiklar i samma volym: Jean-Yves Casanova, "Élaboration d'une langue littéraire. L'exemple mistralien" och Jean Léo Léonard, "Le finnois, un *landsprak* du XIXe siècle ? 1830–1880 dans le Grand Duché de Finlande" i Carmen Alén Garabato (red.), *L'Éveil des nationalités et les revendications linguistiques en Europe (1830–1930)*, Paris: L'Harmattan 2005, s. 67–88 och s. 159–178. Målet med doktorandprojektet är att förstå de skilda utvecklingsbanorna för finskan och franskan i syfte att vidareutveckla modeller för förändringar i språkets status samt att bidra till debatten om minoritetsspråkens hållbarhet och utmaningarna med språklig mångfald.

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

den occitanska språkliga väckelsen till stor del förblivit outforskad.[2] Den enda befintliga vetenskapliga utgångspunkten är Aimo Sakaris (1911–2001) korta presentation från 1995.[3] Sakaris artikel, som riktar sig till occitanister, behandlar Estlanders vistelse i Provence och bygger i huvudsak på den fjärde och sista texten som Estlander skrev i ämnet. Sakaris arbete är dock bristfälligt i fråga om källhänvisningar. Det verkar bygga på Magnus Gottfrid Schybergsons (1851–1925) biografi över Estlander samt på Estlanders egna barndomsminnen, ett brev till vetenskapsmannen och poeten Fredrik Cygnaeus (1807–1881), sänt från Rom den 6 februari 1865, och ytterligare ett brev till den svenske poeten och diplomaten Carl Snoilsky (1841–1903), sänt från Avignon i Provence i maj samma år.[4] Denna artikel syftar till att sätta Estlanders möte med den provensalska rörelsen i sitt sammanhang, presentera det textmaterial han skapade i ämnet och belysa de särskilda insikter och analytiska värden som dessa texter erbjuder. En ingående läsning av de texter som Estlander har skrivit om den provensalska rörelsen ger nya perspektiv för dagens occitanistik samtidigt som den berikar det tidigare nämnda avhandlingsprojektet.

I början av 1800-talet präglades både Finland och södra Frankrike av tydliga språkliga hierarkier. Högst upp fanns svenska och franska, språk som förknippades med kultur, makt och förvaltning. Längst ner fanns finska och occitanska, folkmål som talades av största delen av befolkningen.[5]

2 Estlanders bidrag till den romanska filologin uppmärksammades först av Werner Söderhjelm, ”Les travaux de C.G. Estlander dans le domaine de la philologie romane”, *Neuphilologische Mitteilungen* 13, 1911:3, s. 47–65, och senare av Outi Merisalo i exempelvis ”Philologie, politique et aspirations culturelles”, Outi Merisalo & Sini Sovijärvi (toim.), *Ranska Helsingissä vuodesta 1890 – La France à Helsinki depuis 1890*, Helsinki: Artemisia Edizioni 2023, s. 207–262.

3 Aimo Sakari, ”Les rapports de C.G. Estlander avec les félibres”, Paul Fabre (red.), *Mélanges dédiés à la mémoire du professeur Paul Roux (1921–1991)*, La Farlède: Association varoise pour l’enseignement du provençal 1995, s. 309–318.

4 Magnus Gottfrid Schybergson, *Carl Gustaf Estlander. Levnadsteckning*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1916, digital version: Nationalbiblioteket, Helsingfors, https://digi.kansalliskirjasto.fi/teos/binding/2093805?page=1 (hämtad 5/5 2026); Carl Gustaf Estlander, *Ungdomsminnen*, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1918. Breven nämns i Schybergson, *Carl Gustaf Estlander,* s. 115–116.

5 I verket Henri Grégoire, *Rapport sur la nécessité et les moyens d’anéantir les patois, et d’universaliser l’usage de la langue française*, Paris: Imprimerie Nationale 1795,

Båda områdena genomgick dessutom betydande politiska omvälvningar. Den franska revolutionen 1789 markerade början på en lång period av politisk instabilitet som kulminerade med första världskrigets utbrott 1914. Mellan 1804 och 1815 blev Frankrike ett kejsardöme under Napoleon Bonaparte (1769–1821), som ingick en allians med kejsar Alexander I (1777–1825). Denna allians gjorde det möjligt för det ryska imperiet att annektera Finland. Integrationen formaliserades, på franska, genom freden i Fredrikshamn, som undertecknades den 17 september 1809. År 1812 fick det nybildade storfurstendömet Finland en ny huvudstad, Helsingfors, som 1828 också blev säte för Kejserliga Alexanders Universitetet. De ryska kejsarna regerade över storfurstendömet fram till den ryska revolutionen 1917, då Finland tog tillfället i akt att bli självständigt.[6]

Vid sidan av dessa imperiella omvälvningar upplevde Europa en bredare våg av nationella uppvaknanden, där språket spelade en central roll.[7] Sådana rörelser växte fram samtidigt i Finland och södra Frankrike. Miroslav Hroch identifierar tre faser i nationsbildningsprocessen, vilka kan sammanfattas på följande sätt: medvetandegörande, då intresset för det gemensamma kulturarvet väcks; strukturering, då rörelserna organiserar sig och formulerar sina kollektiva anspråk, samt massifiering, då den nationella identiteten som tidigare definierats blir allmänt internaliserad av befolkningen.[8]

---

digital version: Internet Archive, San Francisco, http://archive.org/details/rapportsurlaneceoogreg (hämtad 5/5 2026). Författaren uppskattar att hälften av de 28 miljoner fransmännen vid den tiden inte talade franska. I Finland utgjorde de svenskspråkiga 14,6 procent av befolkningen 1815 enligt Marika Tandefelt & Fjalar Finnäs, "Language and demography. Historical development", *International Journal of The Sociology of Language* 187–188, 2007, s. 35–54, https://doi.org/10.1515/IJSL.2007.049.

6 Alex Snellman & Kristiina Kalleinen, "Introduction. Finland in Imperial Context", *Journal of Finnish Studies* 25, 2022:2, s. 143–153, https://doi.org/10.5406/28315081.25.2.01.

7 Anne-Marie Thiesse, *La création des identités nationales. Europe, XVIIIe–XXe siècle*, Paris: Éditions du Seuil 2014; Joep Leerssen, *Charismatic Nations. A Cultural History of Nationalism in Europe from 1800 to the Present*, Cambridge: Cambridge University Press 2026.

8 Miroslav Hroch, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas. Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*, Prag: Universita Karlova 1968. Hrochs begrepp för de tre faserna har översatts till svenska av MV.

Den fennofila strömning som fick sin början inom Åboromantiken under inflytande av historikern Henrik G. Porthan (1739–1804) levde vidare efter det att Kejserliga Alexanders Universitetet hade flyttats till Helsingfors, där forskningen inom historia, folkloristik och lingvistik fortsatte att utvecklas. År 1831 fick rörelsen en institutionell form i och med bildandet av Finska Litteratursällskapet. Utgivningen av den första versionen av *Kalevala* 1835, sammanställd av Elias Lönnrot (1802–1884), ledde till att rörelsen uppmärksammades internationellt.[9]

Johan Vilhelm Snellmans (1806–1881) inlägg i debatten, där han introducerade den hegelianska uppfattningen om nationen i den finländska kontexten, radikaliserade diskussionen ytterligare genom att förespråka principen om att en nation borde motsvara ett språk. Språkreskriptet som utfärdades 1863 av kejsar Alexander II (1818–1881) befäste det finska språkets ställning inom storfurstendömet Finland och markerade uppkomsten av en nationell massrörelse. Denna utveckling ledde till en polarisering mellan två motsatta läger – fennomanerna och svekomanerna – som stod emot varandra i språkfrågan.[10] Likställigheten i fråga om språkliga rättigheter mellan svenska och finska fastställdes slutligen i Finlands regeringsform 1919.[11]

I Frankrike präglades den språkliga situationen av konflikter redan under den första medvetandegörande fasen, då François J. M. Raynouard (1761–1836) lade grunden till den occitanska historieforskningen. Den starkt centraliserade franska staten hade länge framhållit franskans överordnade ställning i förhållande till alla andra språk.[12] Under revolutionen kom den språkliga mångfalden i landet

9 Jukka Sarjala, *Åboromantiken. Idéer, läslust och nätverk på 1810-talet*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2025, s. 17; Jean-Jacques Fol, ”La ’guerre des langues’ en Finlande”, *Revue d’Histoire Moderne & Contemporaine* 22, 1975:4, s. 601–618, https://doi.org/10.3406/rhmc.1975.2341.

10 Max Engman, *Finlands svenska historia 3. Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Bokförlaget Atlantis 2016, s. 135–136.

11 Fol, ”La ’guerre des langues’ en Finlande”.

12 En av de mest relevanta källorna för att förstå uppfattningen om franskans överlägsenhet i förhållande till övriga europeiska språk är Antoine de Rivarols diskurs om det franska språkets universalitet från 1784. Se Antoine de Rivarol, *De l’universalité de la langue française. Discours qui a remporté le prix à l’Académie de Berlin en 1784*, Paris: Prault 1785, digital version: Google Books, https://books.google.com.py/books?id=3ZMUAAAAQAAJ (hämtad 5/5 2026).

i allt högre grad att betraktas som ett hinder för de revolutionära idealen, och något som därmed måste undanröjas.[13] Denna syn på de lokala språken kunde sammanfattas i ett enda begrepp: *patois.* Denna epilingvistiska benämning syftade på ett oriktigt språk, som uppfattades som förvanskat, bastardiserat eller härlett ur en renare källa.[14] Reaktionen på denna delegitimering var till stor del defensiv. Följaktligen kännetecknades första hälften av 1800-talet av framväxten av en diskurs som framhävde skillnaden mellan norra och södra Frankrike, och åtföljdes av ett intensivt vetenskapligt intresse för occitanskan. I sin ordbok från 1840 försökte Simon-Jude Honnorat (1783–1852) förenhetliga de occitanska dialekterna och utveckla ett modernt skriftspråk. Den andra fasen fick emellertid sin början på allvar i och med grundandet av Feliberförbundet (*Félibrige*) 1854, en organisation som hade som mål att främja occitanskan. Under Frédéric Mistrals (1830–1914) ledning växte rörelsen successivt.[15] Varför denna rörelse aldrig nådde den tredje massifieringsfasen är fortfarande en central fråga inom occitanistiken. Även om Robert Lafont och Philippe Martel – den förstnämnda möjligen med överdriven säkerhet och den senare med större försiktighet – har lagt fram flera förklaringar, är dessa orsaker fortfarande otillräckliga i jämförelse med andra liknande rörelser.[16]

I slutändan fick de ovan beskrivna processerna i Finland och Frankrike olika utfall: Finskan lyckades uppnå institutionellt erkännande,

13 Grégoire, *Rapport sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois*; Bertrand Barère de Vieuzac, "Rapport, présenté au nom du comité de salut public, sur les idiomes et l'enseignement du français, lors de la séance du 8 pluviôse an II", *Archives Parlementaires de la Révolution Française* 83, 1961:1, s. 713–716, digital version: Persée, Lyon, www.persee.fr/doc/arcpa_0000-0000_1961_num_83_1_37016_t2_0713_0000_5 (hämtad 5/5 2026).

14 Henri Boyer, "'PATOIS'. Continuité et prégnance d'une désignation stigmatisante sur la longue durée", *Lengas. Revue de Sociolinguistique* 57, 2005, https://doi.org/10.4000/lengas.6404.

15 Philippe Martel, *Les félibres et leur temps. Renaissance d'oc et opinion (1850–1914)*, Pessac: Presses universitaires de Bordeaux 2010, s. 9.

16 Robert Lafont, *Mistral ou l'illusion*, Paris: Plon 1854; Hrochs ramverk tillämpas på den occitanska rörelsen under 1800-talet i Philippe Martel, "Les félibres du XIXe siècle étaient-ils des nationalistes occitans ?", *Un temps pour tout*, Marie Blaise & Anita Gonzalez-Raymond (red.), Montpellier: Presses universitaires de la Méditerranée 2019, s. 159–179.

medan occitanskan inte gjorde det. En bättre förståelse för dessa båda rörelsers skilda utvecklingsförlopp skulle fördjupa vår kunskap om båda sammanhangen. Hrochs allmänna ramverk måste därför anpassas för att kunna tillämpas på språkfrågan och beakta de motsättningar som förekommer i sådana konfliktsituationer. Detta kräver att man utvecklar nya analytiska modeller för förändringar i statusen hos språk. Resultaten från mitt doktorandprojekt kan även bidra med värdefulla insikter när det gäller främjandet av språklig mångfald i dag, och särskilt i fråga om det occitanska fallet.

Occitanskan är ett romanskt språk som hör till den occitanoromanska språkgruppen. Dit hör även katalanskan. Occitanskan har använts som tal- och skriftspråk i samma geografiska område från 900-talet fram till våra dagar. Det occitanskspråkiga området omfattar ungefär en tredjedel av södra Frankrike. Det sträcker sig från Medelhavet till Atlanten och omfattar Pyrenéerna, de södra delarna av Alperna och Centralmassivet. Området gränsar till floden Rhône i öster och till floden Garonne i väster. Till de större städerna i regionen hör Nice, Marseille, Montpellier, Clermont-Ferrand, Limoges, Toulouse och Bordeaux.

Det finns ingen heltäckande uppskattning av hur många som talar occitanska i dag. Sju procent av befolkningen i Occitanie och Nouvelle-Acquitaine (Frankrike) samt i Val d'Aran (Spanien) uppger att de kan föra ett enkelt samtal på occitanska. Detta motsvarar ungefär 542 000 personer.[17] I Italien visade en undersökning från 2007, genomförd i de occitanska dalarna i Piemonte, att det fanns omkring 47 000 personer som talade occitanska.[18] Unesco klassificerar occitanskan som ett hotat språk.[19]

Det occitanska språkets historia präglas av en långvarig marginalisering. Under medeltiden hade språket en hög status som Europas

17 *Langue occitane. État des lieux 2020. Résultats de l'enquête sociolinguistique relative à la pratique et aux représentations de la langue occitane en Nouvelle-Aquitaine, en Occitanie et au Val d'Aran,* Bordeaux: Office public de la langue occitane 2020, s. 25.

18 Enrico Allasino, Consuelo Ferrier, Sergio Scamuzzi & Tullio Telmon, *Le lingue del Piemonte*, Torino: IRES – Istituto di Ricerche Economico Sociali del Piemonte 2007, s. 71.

19 Christopher Moseley (ed.), *Atlas of the world's languages in danger*, Paris: UNESCO 2010, s. 38–39, digital version: UNESDOC, https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000187026.locale=en (hämtad 11/5 2026).

främsta kulturspråk. De occitanska trubadurernas verk spreds till England, Italien och Spanien, och inspirerade tyska *Minnesänger* och franska *trouvères*. I takt med att det occitansktalande området från och med 1200-talet och framåt successivt införlivades med det franska riket, minskade emellertid användningen av skriven occitanska, såväl i litterära som i administrativa texter.[20] År 1539 föreskrev *Ordonnance de Villers-Cotterêts* att endast franskan fick användas i kungariket. De occitanska texterna, som fortfarande producerades av kyrkan, kommunala förvaltningar och enstaka författare, började gradvis skilja sig åt i takt med att språket blev allt mer dialektalt. Denna fragmentering gav upphov till flera glossonymer. Termen occitanska – som hänvisar till Dantes åtskillnad mellan *langue d'oc* (occitanska) och *langue d'oïl* (franska) – uppkom under 1800-talet men blev allmänt etablerad först under 1900-talet. Eftersom Feliberförbundet grundades i Provence, den östligaste delen av det occitanskspråkiga området, används ofta glossonymen ”provensalska”. Den organiserade rörelse som uppstod 1854 benämns därför ofta ”den provensalska rörelsen”, i enlighet med Estlanders terminologi.[21]

Fasen av medvetandegörande i den occitanskspråkiga regionen i början av 1800-talet har redan nämnts. Under denna period började de occitanska texterna införliva idén om occitanskan som en högkultur skild från franskan. I detta sammanhang framträdde många nya röster. I de sydliga städerna uppstod en litteratur som pendlade mellan en populär stil och ambitiösa anspråk. Jacques Boé (1798–1864), känd som Jasmin, var en av dessa ”arbetarpoeter” (*poètes-ouvriers*).[22] Ursprungligen var han en frisör från Agen, men han vann både allmänhetens och kritikernas uppskattning, vilket kan förklaras av hans deklamationsframträdanden liksom av hans skickliga nätverkande och

20 De occitanska annalerna i Montpellier vittnar tydligt om övergången från occitanska till franska i den lokala förvaltningen. De har nyligen redigerats: Gilda Caïti-Russo & Daniel Le Blévec (red.), *Le petit Thalamus de Montpellier. Les "Annales occitanes". Édition, traduction et commentaire historique*, Montpellier: Presses universitaires de la Méditerranée 2024.

21 Philippe Gardy, ”Les noms de l'occitan / Nommer l'occitan”, Henri Boyer & Philippe Gardy (red.), *Dix siècles d'usages et d'images de l'occitan*, Paris: L'Harmattan 2001, s. 43–60.

22 Termen *poètes-ouvriers* används först i Émile Ripert, *La Renaissance Provençale. 1800–1860*, Paris: E. Champion & Aix-en-Provence: A. Dragon 1917, s. 195–229.

effektiva publiceringsstrategi. Han var den första som publicerade occitanska texter med en översättning till franska, vilket gjorde dem tillgängliga för eliten i Paris.[23]

Utifrån denna strategi utvecklade Feliberförbundet ett ortografiskt system som återspeglar det talade språket genom att låna och anpassa den franska stavningen för att göra occitanskans ljud tillgängliga för franskspråkiga läsare.[24] År 1859 publicerade rörelsen Frédéric Mistrals mästerverk *Mirèio,* ett epos bestående av tolv sånger som utspelar sig i Provence. I likhet med Jasmins verk innehöll boken en *traduction littérale en regard,* där den occitanska texten stod på motstående sida till Mistrals franska översättning. Bland de parisiska kritikerna var mottagandet av *Mirèio* övervägande positivt, och Paris började intressera sig för utvecklingen i Provence.[25] Det var just under denna blomstringsperiod för Feliberförbundet som den unge finländske forskaren Carl Gustaf Estlander befann sig i Paris för att studera romanska språk. Han blev intresserad av den pågående rörelsen och efter sin återkomst till Finland skrev han de fyra texter om den provensalska rörelsen som granskas i denna artikel.[26]

23 François Pic, "Essai de bibliographie de Jacques Boé, dit Jasmin (1798–1864)", *Annales de Littérature Occitane 7*, Bordes: Centre d'étude de la littérature occitane (CÉLO) & Bordeaux: BLAKE William & CO Agen 2002, s. 333–415.

24 Hervé Lieutard, "Les systèmes graphiques de l'occitan. Un kaleidoscope des representations et des changements linguistiques", *Lenga. Revue de Sociolinguistique* 91, 2022, s. 45–63, https://doi.org/10.4000/lengas.4076.

25 Martel, *Les félibres et leur temps*, s. 151–209.

26 Carl Gustaf Estlander, *Bidrag till den provençaliska litteraturens historia*, Helsingfors: J. C. Frenckell & Son 1868, digital version: Google Books, https://books.google.fi/books?id=VYOKhkjx-noC&printsec=frontcover&hl=fr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0v=onepage&q&f=false (hämtad 11/5 2026); Carl Gustaf Estlander, "Översigt. Provençaliska tidskrifter", *Finsk Tidskrift* 2, 1877: senare halvåret 3, s. 214–216, digital version: Nationalbiblioteket, Helsingfors, https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/1354384?page=72 (hämtad 11/5 2026); Carl Gustaf Estlander, "Den provençaliska rörelsen", *Finsk Tidskrift* 16, 1884:3, s. 241–244, digital version: Nationalbiblioteket, Helsingfors, https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/497520?page=79 (hämtad 11/5 2026); Carl Gustaf Estlander, "Mistral och Mirèio. Minnen och bedömanden", *Finsk Tidskrift* 58, 1905:11, digital version: Nationalbiblioteket, Helsingfors, https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/1354362?page=3&ocr=true (hämtad 11/5 2026).

Estlander som offentlig akademisk figur

Carl Gustaf Estlanders akademiska bana tycktes nästan vara utstakad på förhand. Hans far, Jacob Jonas Estlander (1782–1854) var docent i litteraturhistoria vid Kungliga Akademin i Åbo innan han blev kyrkoherde i Lappfjärds församling i södra Österbotten, en övervägande svenskspråkig region. Som barn hade Estlander mycket liten kontakt med det finska språket. Hans första betydelsefulla kontakt med finskan skedde via faderns assistent, Jacob Schroderus, som arbetade hos familjen från 1838 till 1847.[27]

Vid tio års ålder skrevs Estlander in vid det gamla lyceet i Vasa, där undervisningen var inriktad på latin. Denna utbildning gav honom en gedigen grund för hans framtida vetenskapliga strävanden och gav honom möjligheten att behärska flera romanska språk. År 1851 inledde han sina studier vid den filosofiska fakulteten vid Kejserliga Alexanders Universitetet i Helsingfors. Han var till en början intresserad av matematik, men ändrade inriktning 1852 när fakulteten omorganiserades i två avdelningar: den humanistiska och den naturvetenskapliga. Estlander valde humaniora och koncentrerade sig på språkstudier, däribland spanska, franska, tyska, engelska och finska. Finska, eller ”folkspråket”, var ett av ämnena som ingick i hans filosofie kandidatexamen. Han fördjupade sig med stor entusiasm i den finska litteraturen, särskilt i *Kalevala*.[28]

Precis som hos många välutbildade svensktalande ungdomar på den tiden var Estlanders fennofili till stor del idealistisk och intellektuell. I en tvådelad artikel som publicerades i *Helsingfors Tidningar* 1856–1857 under titeln ”Om nationalitet och språk”, gav han emellertid uttryck för en glödande fennomansk iver. Enligt Schybergson hävdade Estlander att den svenskspråkiga befolkningen borde assimileras i den finskspråkiga, vilket skulle leda till en enad finsk nationalitet. Han vidhöll att den finska folklitteraturen, trots att den var livfull, inte lyckades beröra den bildade klassen och inte räckte till för att överbrygga klyftan mellan de sociala klasserna och samhällsgrupperna. Följaktligen förespråkade han en utveckling av ett bildat finskt skriftspråk, vilket förutsatte framväxten av en finskspråkig bildad

27 Sakari, ”Les rapports de C. G. Estlander avec les félibres”, s. 309.
28 Ibid. s. 310.

samhällsklass. Estlander beskrev också de svenskspråkiga som rotlösa i den finländska jorden och intellektuellt isolerade från Sverige. Han drog slutsatsen att det enda sättet att uppnå en finsk nationalitet var att förfinska skolväsendet. Denna process skulle enligt honom ge upphov till en finskspråkig elit inom några generationer.[29]

Artikeln ”Om nationalitet och språk” utgjorde höjdpunkten på Estlanders fennomanska inriktning. I ett tal vid en studentfest den 7 oktober 1856 lyfte han däremot fram en skandinavisk rörelse med syfte att främja den gemensamma kulturen som grunden för social och eventuellt också politisk samhörighet mellan Nordens folk, samtidigt som han markerade att det finländska nationella medvetandet var åtskilt från det skandinaviska. Enligt Schybergson betraktade Estlander den skandinaviska kulturen som ett oumbärligt stöd för den finländska kulturen.[30] Hans syn på den finländska situationen, som han formulerade strax före sina resor i Europa, skulle senare komma att prägla hans tolkning av de occitanska förhållandena som han snart skulle möta.

Carl Gustaf Estlanders första utlandsresa, som ursprungligen var planerad att vara i tio månader, inleddes den 4 november 1859, då han avreste till Tyskland. I mitten av mars 1860 hade han anlänt till Paris, där han vidareutvecklade sina kunskaper i franska, fördjupade sig i fransk konst och utvecklade ett starkt intresse för studier i romanska språk. Forskningen på fältet blomstrade under inflytande av framstående forskare som Paulin Paris (1800–1881), som specialiserade sig på de franska *trouvèrernas* texter, och Edelestand Duméril (1801–1871), som fokuserade på skandinavisk litteratur.[31] Inspirerad av deras arbete riktade Estlander in sig på medeltidsstudier, i synnerhet på de föga studerade texterna från Bretagne och Sydeuropa. Efter att ha samlat

29 Schybergson, *Carl Gustaf Estlander*, s. 31–34; hänvisar till Carl Gustaf Estlander, ”Om nationalitet och språk”, *Helsingfors Tidningar* 4/6 1856, digital version: Nationalbiblioteket, Helsingfors, https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/503921?term=om%20nationalitet%20och%20spr%C3%A5k&page=2 (hämtad 11/5 2026); och Carl Gustaf Estlander, ”Om nationalitet och språk”, *Helsingfors Tidningar* 11/6 1856, digital version: Nationalbiblioteket, Helsingfors, https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/506091?term=om%20nationalitet%20och%20spr%C3%A5k&page=2 (hämtad 11/5 2026).

30 Schybergson, *Carl Gustaf Estlander*, s. 35–36.

31 *Trouvèrerna* var poeter och kompositörer under medeltiden (1100–1300-talen), som var verksamma i norra Frankrike, där de skapade verk på *langue d'öil*. De kan därmed betraktas som den nordliga motsvarigheten till trubadurerna.

in det nödvändiga materialet återvände han till Helsingfors och publicerade 1863 en kritisk utgåva av den spanska *Poema del Cid*.[32]

I sin strävan att fördjupa sin forskning ansökte Estlander om det prestigefyllda Alexandersstipendiet för sina resor och beviljades det senare samma år. Han påbörjade sin andra resa hösten 1863. Hans hustru anslöt sig till honom i Paris 1864, och tillsammans reste de till Italien, där de stannade i flera månader. Sent i april 1865 seglade Estlander till Marseille tillsammans med sin familj, men medan hans hustru och son återvände till Finland stannade han själv kvar i Provence i ett par månader. Under denna period ägnade han sig åt intensiva studier och umgicks med nyckelpersoner inom den provensalska rörelsen. Därefter reste han till Spanien innan han återvände till Helsingfors i mitten av september 1865. Denna erfarenhet dokumenterade han senare i artikeln ”Mistral och Mirèio” från 1905.[33]

Estlanders huvudsakliga mål var att studera den occitanska litteraturen från 1600-talet fram till 1800-talets första hälft, där han betraktade mottagandet av Jasmin i Paris under 1840-talet som en central vändpunkt. På biblioteket i Aix-en-Provence blev han besviken på Bellaud de la Bellaudières (1543–1588) poesi, och träffade en vaktmästare som introducerade honom till traditionella folkinstrument. Hans iakttagelser tydde på att occitanskan redan då var ett marginaliserat språk i den provensalska huvudstaden. På sin färd med diligens från Avignon via Manosque besökte Estlander Damase Arbaud (1814–1876), en läkare som hade gett ut en samling folkdikter och legender. Arbaud var kritisk till Feliberförbundet och menade att lokalbefolkningen, som i stor utsträckning varken kunde läsa eller skriva, inte kunde ta del av Mistrals skrifter. Han hävdade att Mistrals läsekrets var begränsad till en liten lokal borgerlig elit, som skulle ha föredragit att dikten hade skrivits på franska.[34]

I Avignon träffade Estlander Joseph Roumanille (1818–1891) som var en av Feliberförbundets grundare. Han var också dess huvudsakliga utgivare och den som utformade rörelsens grafiska normer.

32 Carl Gustaf Estlander, *Poema del Cid, i svensk öfversättning med historisk och kritisk inledning*, Helsingfors: Finska Litteratur-sällskapets tryckeri 1863.

33 Sakari, ”Les rapports de C. G. Estlander avec les félibres”; Estlander, ”Mistral och Mirèio”.

34 Estlander, ”Mistral och Mirèio”, s. 455–458.

Estlander presenterade sitt arbete om *Poema del Cid* och diskuterade versifikation, innan han ifrågasatte kontinuiteten mellan felibrerna och trubadurerna. Han menade att felibrernas språk var en mellanform mellan occitanska och franska. Detta uttalande var odiplomatiskt, men det hindrade inte Roumanille från att presentera honom för andra ledande gestalter inom rörelsen: Jean Brunet (1822–1894), Théodore Aubanel (1829–1886), Anselme Mathieu (1828–1859), och slutligen Frédéric Mistral, den berömde författaren till *Mirèio*. Mistral bjöd in Estlander till sitt hem i byn Maillane.[35]

Estlander berättar att han frågade Mistral om den sjätte sången i *Mirèio*, där folksägner vävs in i en text som präglas av en from och pittoresk berättarstil, samt om det occitanska språkets ställning i skolorna och förvaltningen. Det är värt att notera att språkreskriptet, som reglerade liknande språkpolitiska och administrativa frågor, hade utfärdats i Finland två år tidigare, nämligen 1863. Mistral undvek dock den senare frågan. Estlander drog därefter paralleller till situationen i Finland, men Mistral invände att franskan inte var ett främmande språk i det occitanska området och att occitanerna var fransmän fullt ut. Han hävdade att Estlanders förslag riskerade att leda till en splittrande tudelning av landet, vilket skulle vara skadligt för båda parterna och för Europas framtid. Estlander noterar metaforen som Mistral använder för att beskriva Provences underordnade ställning i förhållande till Frankrike:

> Liksom Durance, heter det där, flyter ut i Rhône, så har ock Provence förenat sina öden med Frankrikes. Det ankommer på Frankrike, som är den stora och starka brodern, att skydda och vägleda sin sköna syster.[36]

Detta motiv hade redan använts av Mistral i *Mirèio.*[37] Mistral hävdade att Feliberförbundet inte hade några nationalistiska anspråk – ett påstående som står i kontrast till den nationalistiska retorik som senare kom att prägla rörelsen, i synnerhet i Mistrals senare verk *La Coumtesso* (1866) och *Calendau* (1867). I stället menade Mistral att användningen av occitanska borde förbli begränsad till den kulturella

35 Ibid. s. 458–463.
36 Ibid. s. 471.
37 Frédéric Mistral, *Mirèio,* Avignon: Roumanille 1859, s. 430.

sfären och inte göras till föremål för politisering eller institutionalisering.[38] Estlander drar slutsatsen att den kulturella sfären inte ensam skulle vara tillräcklig för att bevara språket:

> Det är således till poesiens rymder, till vitterlek och festtal som nyprovensaliskan blir inskränkt, en visserligen hög och ädel bestämmelse, men med fara för att förfranskas mer och mer, omsluten som hon är på alla samhällslifvets områden af det högt utbildade franska idiomet.[39]

Efter sin återkomst till Finland i slutet av 1865 började Estlander motsätta sig den fennomanska nationalistiska ideologin såsom den hade formulerats av Snellman. Från 1860-talet och framåt kom omvandlingen av fennomanin till en organiserad politisk rörelse att på ett grundläggande sätt förändra den offentliga debatten i Finland. En form av exkluderande språknationalism, som byggde på doktrinen att språk och nation ska vara liktydiga, började dominera.[40] I och med denna utveckling började Carl Gustaf Estlander gradvis ta avstånd från den fennomanska rörelsen.

År 1868 försvarade Estlander sin doktorsavhandling om provensalsk litteratur, *Bidrag till den provençaliska litteraturens historia*, vilken utgjorde såväl hans första som hans sista vetenskapliga bidrag inom occitanistiken.[41] Sex år senare, 1874, grundade han *Finsk Tidskrift,* en kulturell, vetenskaplig och politisk tidskrift med en tydlig skandinavisk inriktning.[42] I egenskap av chefredaktör fram till 1886 publicerade han flera artiklar i tidskriften, bland annat en studie om den provensalska pressen 1877, en översikt över den provensalska rörelsen 1884 och, mycket senare, en hyllning till Mistral och *Mirèio* 1905.[43]

38 Frédéric Mistral, ”La Coumtesso”, *Armana prouvençau*, Avignon: Roumanille, 1867, s. 19–23; Frédéric Mistral, *Calendau,* Avignon: Roumanille 1867; Estlander, ”Mistral och Mirèio”, s. 471.

39 Estlander, ”Mistral och Mirèio”, s. 471.

40 Carita Klippi & Jukka Havu, ”Une langue, une nation. Contexte et corpus de codification du finnois moderne”, *Histoire Épistémologie Langage* 28, 2006:2, s. 85–123, https://doi.org/10.3406/hel.2006.2884.

41 Estlander, *Bidrag till den provençaliska litteraturens historia*.

42 Krister Ståhlberg, ”Historia”, Finsk Tidskrifts webbsida, https://www.finsktidskrift.fi/historia/ (hämtad 11/5 2026).

43 Estlander, ”Provençaliska tidskrifter”; Estlander, ”Den provençaliska rörelsen”; Estlander, ”Mistral och Mirèio”.

Under denna postprovensalska period förespråkade Estlander en uppfattning om nationalitet som grundade sig på historia, institutioner och kultur. Han motsatte sig den snabba förfinskningen av den högre utbildningen, och i egenskap av medlem i utbildningskommissioner uttryckte han sina reservationer mot de språkpolitiska reformer som han ansåg vara alltför hastigt genomförda. I stället försvarade han svenskan som ett kulturspråk. År 1885 spelade han en avgörande roll i grundandet av Svenska litteratursällskapet i Finland. Därpå följande år, 1886, introducerade han Ernest Renans (1823–1892) framväxande franska nationsbegrepp för *Finsk Tidskrifts* läsare. Renan varnade för misstaget att förväxla ”ras” med nation. Han definierade rasmässig släktskap som likvärdig med språklig släktskap. För honom är en nation både ett gemensamt arv och ett samtida samförstånd, en vilja att leva tillsammans. Estlander omtolkar Renans berömda formulering att en nations existens är en daglig folkomröstning (”ett dagligt plebiscite”). Han menar dock att Renan underskattar betydelsen av en gemensam ”ras” och ett gemensamt språk, samtidigt som han delar uppfattningen att fördelarna med ett gemensamt språk och ett gemensamt ursprung inte är så stora att ett samhälle för deras skull bör underkasta sig stora lidanden eller äventyra själva principen för sin nationella existens.[44] Detta sista påstående stämmer överens med Estlanders ståndpunkt, som han ytterligare utvecklade 1887 i artikeln ”Min ställning i språkfrågan”.[45]

Samma år, 1887, invigdes också den institution som skulle komma att befästa Estlanders ställning som en central gestalt i det finländska kulturlivet: Ateneumbyggnaden. Ateneum, som var utformat som ett konstnärligt och intellektuellt tempel, inrymde Finska konstföreningens samlingar och ritskola, samt Finska konstflitföreningens samlingar och skola.[46] När Estlanders upplevelser i Provence nu har placerats

44 Carl Gustaf Estlander, ”Renans åsigter om hvad en nation är”, *Finsk Tidskrift* 21, 1886:8, s. 81–98, digital version: Nationalbiblioteket, Helsingfors, https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/497642?page=3 (hämtad 11/5 2026).

45 Carl Gustaf Estlander, ”Min ställning i språkfrågan”, *Finsk Tidskrift* 22, 1887:4, s. 274–288, digital version Nationalbiblioteket, Helsingfors, https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/497866?page=36 (hämtad 11/5 2026).

46 ”The story of Ateneum”, konstmuseet Ateneums webbsidor, https://ateneum.fi/en/the-story-of-ateneum/ (hämtad 11/5 2026).

in i ett större livssammanhang övergår diskussionen till en analys av det textmaterial han producerade kring detta ämne.

En korpus om occitanska frågor

Estlanders *Bidrag till den provençaliska litteraturens historia* är en akademisk avhandling på 146 sidor, som han försvarade vid Kejserliga Alexanders Universitetet i Finland 1868. I inledningen ger Estlander en kortfattad översikt över den occitanska situationen under 1800-talet. Han menar att den franska centraliseringsprocessen, som befästes genom revolutionen 1789, hade marginaliserat de regionala identiteterna, och han ser federalismen som ett beaktansvärt alternativ. Med utgångspunkt i verk av historiker och författare från 1800-talets första hälft betonar han den språkliga konflikten mellan franskan och occitanskan, och bygger vidare på de occitanska historiker som utvecklade begreppet om en occitansk nationalitet.[47] Estlander framställer sig själv som en forskare vars uppdrag är att belysa denna situation och ge teoretiskt stöd åt den occitanska rörelsen.[48]

Estlanders analytiska ansats fokuserar på att överbrygga klyftan mellan den medeltida occitanska litteraturen och dess återupplivande under 1800-talet, med särskild betoning på perioden före barocken (1200–1500-talen). Han förklarar trubadurlitteraturens tillbakagång med dess starka förankring i sin historiska kontext, och för fram två huvudargument. För det första hävdar han att det utmärkande draget i trubadurpoesin inte var *fin'amor* (hövisk kärlek), utan politik. För det andra, som en följd av detta, menar han att *sirventès,* den satiriska, politiska eller moraliska poetiska genre som skrevs på occitanska av trubadurerna på 1100- och 1200-talen, var knuten till den kaotiska splittringen av den occitanska regionen mellan flera oberoende härskare. I takt med att den franska centraliseringen fortskred gjorde de occitanska territoriernas integration i en enhetlig administrativ struktur att dessa poetiska teman blev föråldrade.[49]

47 Jfr Philippe Martel, "Les historiens du début du XIXème siècle et le Moyen Âge occitan. Midi éclairé, Midi martyr ou Midi pittoresque", *Romantisme* 35, 1982:12, s. 49–72, https://doi.org/10.3406/roman.1982.4539.

48 Estlander, *Bidrag till den provençaliska litteraturens historia*, s. 1–25.

49 Ibid. s. 25–93.

Estlander spårar de occitanska texternas fortlevnad under denna period inom tre sfärer: förvaltningen, kyrkan och resterna av den medeltida poesin, som han beskriver som endast formella imitationer av trubadurernas stil.[50] Slutligen undersöker han det som han tolkar som en förvanskning av själva språket, med stöd av filologisk analys. Han identifierar två fenomen: dialektalisering, genom vilken geografiskt isolerade områden i avsaknad av sammanhållande skrivna texter utvecklade allt tydligare språkliga särdrag; samt förfranskning, det vill säga franskans växande inflytande på de occitanska texterna.[51] Det är värt att notera att Estlander redan vid sitt besök 1865 hade framfört denna hypotes direkt till Roumanille och Mistral, och att båda hade avvisat den.[52]

År 1877, ett decennium efter sin doktorsavhandling, publicerade Estlander artikeln "Provençaliska tidskrifter" i *Finsk Tidskrift*. Texten utgjorde en tre sidor lång, koncis översikt över två tidskrifter. Den första av dessa, *Armana Prouvençau*, fungerade som Feliberförbundets ledande tidskrift. Med utgångspunkt i dess innehåll introducerar Estlander den provensalska rörelsen som nyligen omorganiserad genom sin andra stadga från 1876.[53] Vid denna tid hade rörelsen nått sin kulmen och fått spridning över hela det occitanska området och till och med utanför det, till det katalanska Spanien. Estlander såg Feliberförbundets hierarkiska organisation, med sitt centrum i Avignon, som ett effektivt sätt att motverka dialektal splittring. Han konstaterar också att rörelsen varken strävade efter politisk frigörelse från Frankrike eller verkade för någon officiell ställning för det occitanska språket – en iakttagelse som stämde överens med hans tidigare samtal med Mistral 1865.[54]

Mot slutet av den korta artikeln ställer Estlander Feliberförbundets tidskrift i kontrast till den mer öppet politiska och federalistiska publikationen *L'Alliance Latine*, vars mål var att främja jämbördiga relationer mellan de romanska språkområdena – Spanien, Portugal,

50 Som exempel på förvaltningens område lyfter Estlander fram *Thalamus de Montpellier*, som redan har nämnts.
51 Estlander, *Bidrag till den provençaliska litteraturens historia*, s. 93–145.
52 Estlander, "Mistral och Mirèio", s. 471.
53 Feliberförbundets första stadgar antogs officiellt 1862.
54 Estlander, "Provençaliska tidskrifter".

Katalonien, södra och norra Frankrike, Graubünden (Schweiz) och Rumänien – och att övervinna hotet från det mäktiga Tyska riket.[55] Detta fokus på latinitet återspeglar Estlanders intresse för denna typ av transnationella nätverk med utgångspunkt i gemensamma regionala arv, ett tema som återkommer i hans senare skrifter och som har paralleller till hans syn på skandinavismen. Vi minns att han såg Skandinavien som ett oumbärligt stöd för Finland, och det stod klart för honom att bevarandet av förbindelserna med Sverige och det svenska arvet var ett sätt att förhindra att Finland helt uppgick i det ryska imperiet.[56]

År 1884 publicerade *Finsk Tidskrift* artikeln ”Den provençaliska rörelsen”, en översikt på fyra sidor där Estlander återger Feliberförbundets historia och utvärderar dess fortsatta utveckling.[57] Här utgår Estlander huvudsakligen från *Lou Cartabèu de Santo Estello,* den officiella samlingen av organisationens handlingar, som gavs ut första gången 1877.[58] Han redogör för rörelsens interna hierarki, dess regionala indelning och de roller som tilldelats de olika enheterna, med särskilt fokus på den sociologiska sammansättningen hos dess medlemmar.

Därefter presenterar Estlander kort två federalistiska tidskrifter utan anknytning till Feliberförbundet: *La Nouvelle Revue Lyonnaise* och *La Revue du Monde Latin*. Att han inkluderar den senare vittnar om hans bestående intresse för latiniteten – ett tema som ytterligare kommer till uttryck i hans skildring av det internationella firandet av *Fraternité Latine* (Latinska Broderskapet) 1878 i Montpellier och 1882 i Nice, Gap och Albi.[59] Estlander erkänner visserligen den symboliska betydelsen av sådana högtidligheter inom rörelsen, men använder

55 Jfr Nicolas Berjoan, ”L’idée latine du Félibrige. Enjeux, boires et déboires d’une politique étrangère régionaliste (1870–1890)”, *Revue d’histoire du XIXe siècle* 42, 2011, s. 121–136, https://doi.org/10.4000/rh19.4110.

56 Schybergson, *Carl Gustaf Estlander*, s. 35–36; Engman, *Språkfrågan,* s. 174–175.

57 Estlander, ”Den provençaliska rörelsen”.

58 Lou Felibrige, *Cartabèu de Santo Estello*, Marseille: Jousé Chaufard 1877.

59 Från och med 1870 främjade Feliberförbundet aktivt ”den latinska idén”. För dess medlemmar var målet att verka för ett närmande mellan de latinska nationerna och att förbereda deras framtida union i en federation som kunde stå emot det Tyska riket. För detta ändamål organiserade de en serie litterära festligheter, där författare och officiella representanter från de olika latinska länderna deltog. Berjoan, ”L’idée latine du Félibrige”.

denna diskussion som en utgångspunkt för en rad kritiska synpunkter, vilka gör detta dokument särskilt betydelsefullt. Han framhåller att Feliberförbundets symboler, emblem och högtidligheter saknar innehåll och att de, trots sin centrala roll för organisationens identitet, inte förmår bemöta den grundläggande frågan om det occitanska språkets marginalisering. Estlander ifrågasätter rörelsens förmåga att motverka denna marginalisering, särskilt mot bakgrund av det snabba införandet av franskan genom skolorna och värnplikten. Hans kritiska syn på felibrernas språk, som han beskriver som förvanskat, återspeglar den analys han lade fram redan 1868.[60]

Den sista texten, "Mistral och Mirèio. Minnen och bedömanden", är en artikel på 14 sidor som publicerades i *Finsk Tidskrift* 1905. Denna återblick, skriven efter att Frédéric Mistral fått Nobelpriset i litteratur 1904, väver samman personliga minnen, reseskildringar och litterära analyser av Mistrals mästerverk *Mirèio* (1859).[61] Även om Sakari redan har undersökt Estlanders skildring av sina resor i Provence och hans möten med medlemmarna i Feliberförbundet, är det värt att notera att Estlander själv härleder sitt ursprungliga intresse för den provensalska rörelsen till kritiken från Saint-René Taillandier (1817–1879) och Alphonse de Lamartine (1790–1869). Han nämner också inflytandet från Charles Gounods (1818–1893) opera *Mireille,* som hade premiär i Paris den 19 mars 1864. Estlander förklarar att hans nyfikenhet väcktes av rörelsens likheter med den finländska kontexten, liksom av dess unika särdrag. Bland dessa särdrag nämner han rörelsens framväxt inom själva Frankrike, liksom att den leddes av en karismatisk personlighet som Mistral.[62]

Artikeln fortsätter med en skildring av Estlanders resa och hans möten med medlemmar i Feliberförbundet, följd av en kortfattad kritik av *Mirèio*. Estlander menar att Mistrals djupa kärlek till sitt hemland, trots att den är beundransvärd, emellanåt leder till ett övermått av pittoreska provensalska detaljer, vilket gör att verkets tematiska enhetlighet blir lidande. Han jämför Mistrals patriotiska hängivenhet med J.L. Runebergs, och menar att *Mirèios* verkliga styrka ligger i

60 Estlander, "Den provençaliska rörelsen"; Estlander, *Bidrag till den provençaliska litteraturens historia*.
61 Estlander, "Mistral och Mirèio".
62 Ibid. s. 31.

dess huvudperson och i dess frambesvärjning av den provensalska naturen. Hans reflektioner kring det occitanska språket – som han återigen beskriver som förvanskat – föranleder honom att fråga Mistral vilken roll språket hade i den occitanska regionen. Mistrals svar är att det enbart är genom kultur som occitanskan kan bevaras från språklig förfranskning. Författarens projekt att sammanställa en stor occitansk-fransk ordbok, som senare skulle bli känd under namnet *Lou Tresor dóu Felibrige,* uppmärksammar Estlander med intresse.[63]

Därefter ger Estlander en kort skildring av Mistrals hemstad Maillane, och de politiska motsättningarna mellan republikaner och monarkister under revolutionen. Avslutningsvis spekulerar han kring den förvåning Mistral måste ha känt när han tilldelades Nobelpriset, med tanke på att *Mirèio* utgjorde en oöverträffad bedrift i hans litterära karriär. Efter några anmärkningar om den svenska översättningen av verket sätter Estlander punkt för fyrtio år av engagemang i den provensalska rörelsen.[64] Värdet hos Estlanders korpus ligger i dess unika bidrag till occitanistiken, genom att det erbjuder ett annorlunda perspektiv på den occitanska situationen. Detta perspektiv bygger på hans filologiska forskning och förstahandsintervjuer, och har ytterligare formats av den finländska språkdebatten i hans samtid, liksom av de parisiska filologernas syn på Feliberförbundet.

Korpusens betydelse

Estlanders vetenskapliga engagemang i den occitanska situationen tycks ha lämnat få bestående spår. Den 28 juni 1865 informerade Frédéric Mistral filologen Paul Meyer (1840–1917) om den finländske vetenskapsmannens besök. År 1866 skrev Meyer till Mistral att han tagit del av några av Estlanders arbeten om *Le Roman de Tristan,* och hänvisade i sammanhanget till honom som *le Suédois* (svensken). Denna benämning återspeglar den tvetydighet som omgav den språkliga situationen i Finland vid den här tiden. Senare, nämligen 1868, informerade Meyer Mistral om en recension av Estlanders

63 Estlander, ”Mistral och Mirèio”, s. 471; Frédéric Mistral, *Lou Tresor dóu Felibrige*, Aix-en-Provence: Champion & Avignon: Roumanille & Paris: Remondet-Aubin 1878–1886.

64 Estlander, ”Mistral och Mirèio”, s. 473.

avhandling *Bidrag till den provençaliska litteraturens historia,* som hade publicerats i *La Revue Critique.*[65] Recensionen var skriven av Gaston Paris (1839–1903), son till den tidigare nämnde Paulin Paris. Meyer förklarar att han inte kunde skriva recensionen själv eftersom han inte behärskade svenska, men Paris kan ha läst endast den franska sammanfattningen av avhandlingen.[66] Paul Meyer var en anhängare av Feliberförbundet och hade tidigare studerat occitanska, men så var inte fallet med Gaston Paris. Även om han i sin recension medger att avhandlingen innehåller intressanta insikter, ramar han in detta med en inledning och en avslutning som nedvärderar både provinsiella universitet och Feliberförbundet. Slutligen antyder han ironiskt att översättningen av verket kunde vara en lämplig uppgift för någon av felibrerna, eftersom de inte själva ägnar sig åt det vetenskapliga arbetet.[67] I Provence uppmärksammades Estlanders besök i 1866 års utgåva av *Armana Prouvençau* med följande meddelande:

> Provence fick denna sommar besök av en framstående gäst. Vårt språks anmärkningsvärda rörelse har nått ända till Nordpolen, och Helsingfors universitet i Finland har sänt en av sina företrädare, professor Estlander, för att på plats studera vår provensalska rörelse. Efter att ha letat igenom biblioteken i södra Frankrike och Katalonien ämnar denne framstående forskare publicera en historik över vår litteratur, från Bellaud de la Bellaudière till Feliberförbundet.[68]

65 ”Frédéric Mistral till Paul Meyer, 28 juni 1865” och ”Paul Meyer till Frédéric Mistral, odaterat, 1868” i *Correspondance de Frédéric Mistral avec Paul Meyer et Gaston Paris*, utg. Jean Boutière, Paris: Publications de la Sorbonne 1978, s. 47–48, 60–61, digital version: Ciel d’Oc, Nîmes, https://biblio.cieldoc.com/libre/integral/libro376.pdf:~:text=Le%20nom%20de%20Jean%20Bouti%C3%A8re%20para%C3%AEt%20une,qui%20pouvait%20servir%20%C3%A0%20la%20publication%20de (hämtad 11/5 2026).

66 Merisalo, ”Philologie, politique et aspirations culturelles”, s. 208.

67 Gaston Paris, ”Bidrag till den provençaliska litteraturen […]”, *Revue critique d’histoire et de littérature* 27, 1868:2, s. 108–109.

68 Lou Félibrige, *Armana Prouvençau, pèr lou bèl an de diéu 1866*, Avignon: Roumanille 1866, s. 13–14: ”La Prouvènço a reçaupu aquest estièu, un vesitaire interessant. Lou remarcable mouvemen de nosto lengo a restounti jusqu’eilamount au Pole, e l’Universita d’Helsingfors, en Finlando, a manda un de si membre, lou professeur Estlander, estudia sus lou lio la boulegado prouvençalo. L’ounourable savènt, après avé fuia li biblioutèco dóu Miejour e li de Catalougno, se prepauso

Denna passage, skriven av Anselme Mathieu – som Estlander hade träffat i Avignon – tycks överdriva besökets betydelse genom att hävda att Feliberförbundet redan var känt i Helsingfors före Estlanders resa, ett påstående som förefaller osannolikt. Denna självförhärligande ton återkommer i Mistrals tal vid Feliberförbundets femtioårsjubileum 1904, där han förkunnar:

> D'Espagno emai d'Irlando
> Nous venié de renfort
> Enjusquo d'en Finlando
> Nous cridavon: Tafort ![69]

Varken filologerna i Paris eller medlemmarna i den provensalska rörelsen visade något genuint intresse för Estlanders bidrag till occitanistiken eller för hans tolkning av den occitanska situationen under 1800-talet. Eftersom hans arbeten aldrig har översatts är texterna svåråtkomliga. Estlanders val att skriva på svenska i stället för på franska kan tolkas som att hans främsta avsikt var att nå en finländsk publik.

Ett framträdande drag i Estlanders arbete är dess jämförande perspektiv, som uttryckligen är placerat inom en bredare europeisk kontext, där de framväxande nationella rörelserna påverkade och inspirerade varandra. Detta perspektiv framträder tydligt i "Mistral och Mirèio", där han reflekterar:

> Folkspråket gentemot bildningsspråket var någonting som vi kände till i Finland. Utom hvad vi själfva åstadkommit i den vägen, hade Elmgren i Litteraturbladet gjort oss bekanta med den flamländska rörelsen i Belgien, Karl Collan med den tscheckiska i Böhmen, upproriska rörelser mot franskan å ena sidan, tyskan å den andra.

de publica l'istòri de nosto literatura despièi Belaud de la Belaudiero jusqu'au Felibrige inclusivamen." Översättning till svenska: RC och MV.

69 Citatet på svenska: "Från Spanien och från Irland / Sändes förstärkning / Och till och med från Finland / Hejade man på oss!" Översättning till svenska RC och MV. Frédéric Mistral, Auzias Jouveau & Hector Jacomet, *Cant de Prouvènço e li declamacioun. Vol. 1,* Marseille: Paul Ruat 1910 s. 10–12, digital version: CIRDOC, Béziers, https://www.occitanica.eu/items/show/212 (hämtad 12/5 2026).

> Här var någonting nytt af samma slag, men ännu intressantare: en uppresning mot franskans stormakt inom själfva Frankrike och med en ledare af så ojämförlig talang som Mistral.[70]

Estlander jämför sina erfarenheter från södra Frankrike med den finländska utvecklingen, och framhåller särskilt den centrala roll som läkare och folklorister hade i båda rörelserna:

> Det synes mig anmärkningsvärdt att liksom i vår finska rörelse vid dess upphof många läkare voro lifligt intresserade och verksamma, så var ock förhållandet i södra Frankrike, där jag lärde känna som folklorister icke färre än fyra läkare, och af dem fick jag ändock de mest tillförlitliga upplysningarna. Doktor Arbaud i Manosque hade utgifvit en samling gamla folksånger och legender med godt förstånd för saken, dels ur folkets mun, dels ur äldre uppteckningar. Han var en enkel, svartmuskig hedersman med någonting trofast och vinnande i sitt väsende.[71]

Han utvidgar denna jämförelse till att omfatta symboliska litterära gestalter och framställer Mistral som en nationalpoet jämförbar med Runeberg:

> Skalden anger sig själf som en af Homeri ättlingar och hans svenska öfversättare förliknar honom vid Runeberg; men hans styrka ligger icke i det episka, hans dikt är en serie lyriska skildringar omkring en händelse, med hvars utvecklande man icke får taga det så noga. I kärleken till sitt lilla hemland är han Runebergs vederlike, och äfven hos Mistral är denna kärlek poetiskt skapande, men visserligen på ett annat sätt, såsom ock visar sig af den lyriskt bildade stans han uppfunnit för sin dikt.[72]

För Estlander har den provensalska språkliga väckelsen en vidare betydelse som ett försök att återställa söderns historiska kulturspråk

70 Estlander, ”Mistral och Mirèio”, s. 456.
71 Ibid. s. 457–458.
72 Ibid. s. 466.

– eller, alternativt, att upphöja dess folkspråk till ett litterärt språk jämbördigt med franskan:

> Ehuru fjerran stående är denna rörelse af ett allmänt intresse, då den går ut på att återinsätta söderns gamla bildningsspråk i sina rättigheter eller, om man så vill, att höja söderns folkspråk till bildningsspråk vid sidan af franskan.[73]

Samtidigt som Estlander erkänner rörelsens kulturella framgångar riktar han kritik mot Feliberförbundets strukturella begränsningar, i synnerhet dess ovilja att engagera sig i språkkonfliktens praktiska och politiska dimensioner. Denna diagnos leder honom in på normativa reflektioner, där Finland framställs som ett mer avancerat exempel på en process av språklig statushöjning:

> Huru ett folkspråks rättigheter och upphöjelse skulle tillgodoses var något som vi i Finland förstodo oss på och det kunde vara intressant att höra huru man här föreställde sig saken.[74]

Han förklarar därmed sin avsikt att överföra Finlands ”hemvuxna knoppar” till den occitanska kontexten – en överföring som utgör den grundläggande utgångspunkten för hela hans studie av den occitanska situationen.[75] När Estlanders fennomanska sympatier var som störst, var hans tidiga tolkning av den provensalska språkliga väckelsen djupt förankrad i en teleologisk och hegeliansk historiesyn på nationens utveckling. Han framställer genomgående den provensalska renässansen som ett uttryck för en djupgående och obruten tradition, förankrad i folkets språk, mentalitet och tankevärld. I sin avhandling ägnar Estlander betydande uppmärksamhet åt att dokumentera förekomsten av ett medeltida occitanskt nationellt medvetande och dess poetiska traditioner, som han framställer som skilda från de franska.[76]

Efter 1868 försvinner det uttryckliga stödet för ett sammanhängande nationalistiskt projekt i stort sett ur Estlanders skrifter, men han

73 Estlander, ”Provençaliska tidskrifter”, s. 214.
74 Estlander, ”Mistral och Mirèio”, s. 469.
75 Ibid. s. 470.
76 Estlander, *Bidrag till den provençaliska litteraturens historia*.

fortsätter ändå att beskriva occitanerna som ett folk som skiljer sig från den övriga franska befolkningen. Denna åtskillnad bygger på två nära sammanlänkade fördomar som rör såväl språket som befolkningen i södra Frankrike. Estlander beskriver en ”dilettantisk och ovetenskaplig” relation till språket och konstaterar att ”så intaga ock festerna med tal och ceremonier främsta rummet i Föreningens ’handlingar’”, något som enligt honom är ”allt i öfverensstämmelse med dessa sydländingars skaplynne”.[77] Han beskriver befolkningen som präglad av ett livligt temperament: ”Helt säkert hafva dessa festliga uppträden sin betydelse bland en befolkning med lifligt lynne”.[78] Han lyfter dessutom fram en tendens till överdrifter: ”dessa inbillningskraftiga sydländingar”.[79] Dessa beskrivningar speglar de klassiska stereotyperna om *Méridional* – den arketypiske sydlänningen, som i litteratur, essäer och politisk diskurs framställs som utåtriktad, uttrycksfull och känslostyrd samt med större fallenhet för retoriska och estetiska uttrycksformer än för institutionell disciplin.[80] Hos Estlander framställs dessa egenskaper som kulturella beskrivningar som naturaliserar kollektiva dispositioner och förknippas implicit med en oförmåga att långsiktigt upprätthålla krävande politiska eller språkliga projekt.

I linje med den hierarkiska franska språkterminologin använder – och rättfärdigar – Estlander termen *patois* som en språklig kategori för att beteckna en förvanskad språkform. I den occitanska kontexten spårar han denna språkliga förvanskning till trubadurernas språk, som förlorade sin ursprungliga renhet efter att ha splittrats i flera dialekter och påverkats av franskan. Även om han ibland använder termen ”nyprovensaliska” för att beskriva det språk som Mistral och felibrerna använder, framhåller han ofta nödvändigheten av att frigöra det från dess kopplingar till *patois*.[81]

77 Estlander, ”Provençaliska tidskrifter”, s. 215; Estlander, ”Den provençaliska rörelsen”, s. 242.

78 Estlander, ”Den provençaliska rörelsen”, s. 243.

79 Estlander, ”Mistral och Mirèio”, s. 456.

80 Maryline Vallez & Patrick Cabanel, ”La haine du Midi. L’antiméridionalisme dans la France de la Belle Époque”, *Les suds. Construction et déconstruction. Actes du 126e Congrès national des sociétés historiques et scientifiques, ’Terres et hommes du Sud’, Toulouse, 2001,* Paris: Éditions du CTHS 2005.

81 Termen *nyprovensaliska* förekommer tre gånger i Estlander, ”Mistral och Mirèio”, s. 458, 461, 471.

Slutsatser

Inom ramen för ett bredare forskningsprojekt som undersöker de skilda utvecklingsbanorna för finskan och occitanskan under 1800-talet – och som problematiserar de faktorer som möjliggör en höjning av ett språks status – kan en analys av Carl Gustaf Estlanders textmaterial om den provensalska rörelsen anses vara synnerligen relevant. Estlanders engagemang i den occitanska situationen sammanföll med en period av tilltagande språkliga konflikter i Finland. Efter sin resa till södern intog han en ny intellektuell hållning i språkfrågan, vilket väcker frågor om vilken inverkan hans möten i Frankrike hade haft. Hans senare kulturella reträtt speglar Feliberförbundets avpolitiserande diskurs och dess begränsning till den litterära sfären. Det material han producerade är anmärkningsvärt mångsidigt och kombinerar en originell vetenskaplig studie av en mindre känd period i den occitanska historien med översikter av den framväxande provensalska rörelsen, för att slutligen kulminera i en retrospektiv artikel där hela hans tidigare förhållningssätt sätts in i ett nytt sammanhang.

Trots sin rikedom har detta material ännu inte undersökts ingående, vare sig i Frankrike eller i Finland. En grundlig analys skulle göra det möjligt att identifiera de analytiska kategorier som Estlander hämtade från den finländska kontexten för att tolka den occitanska situationen. I detta avseende framstår Carl Gustaf Estlander som en betydelsefull förmedlare mellan Finland och det occitanska området.

Att undersöka eventuella överföringar mellan dessa två nationalistiska rörelser – med fokus på språkets specifika roll – kan också bidra till att berika samtida diskussioner om metodologisk nationalism som ett historiskt problem.[82] Detta leder till mer omfattande frågor: Finns det en formel för nationell frigörelse? Och om så är fallet, vilken roll spelar språket i denna process?

Översättning till svenska: Maria Vikman och Anders Nyman

82 Leerssen, *Charismatic Nations*, s. 14–15.

MATIAS KAIHOVIRTA

Spöket som slutade spöka

Arbetarrörelsen och socialismens död
på en bruksort i det svenska Finland 1970–2000

"Ett spöke går runt Europa – kommunismens spöke", skrev Karl Marx och Friedrich Engels i inledningen till *Det kommunistiska partiets manifest* 1848.[1] Under nästan ett och ett halvt århundrade framkallade kommunismens spöke skrämselhicka hos rörelsens ideologiska motståndare och hos den samhällselit som med olika medel försökte stävja den socialistiska arbetarrörelsens framryckning. Men mot slutet av 1900-talet hade spöket förlorat sin kraft och när det nya årtusendet stod inför dörren hade såväl socialismens som kommunismens politiska och kulturella betydelse snabbt försvagats. I Europa där arbetarrörelsen en gång växte fram och mobiliserade miljontals anhängare skulle rörelsen på många håll helt och hållet decimeras och försvinna.[2]

Syftet med föreliggande uppsats är att undersöka den långsamma och stilla förskjutning som ledde till socialismens död med utgångspunkt i arbetarrörelsens nedgång på en bruksort i det tvåspråkiga västra Nyland under en period som ungefär omfattar åren 1970–2000. Bruksorten Fiskars, i det som tidigare var Pojo kommun (nuvarande

Denna artikel har tillkommit med stöd av ett forskningsstipendium från Svenska litteratursällskapet i Finland.

1. Karl Marx & Friedrich Engels, *Det kommunistiska partiets manifest,* övers. och utg. Per Götrek, Stockholm 1848, digital version: Marxists Internet Archive (Svenska arkivet), https://www.marxists.org/svenska/marx/1848/04-d037.htm (hämtad 14/5 2026).
2. Eric Hobsbawm, *Ytterligheternas tidsålder. Det korta 1900-talet. 1914–1991,* Stockholm: Rabén Prisma 1997; Geoff Eley, *Forging Democracy. The History of Left in Europe 1850–2000,* Oxford & New York: Oxford University Press 2002, https://doi.org/10.1093/oso/9780195037845.001.0001; Håkan Blomqvist & Werner Schmidt (red.), *Efter guldåldern. Arbetarrörelsen och fordismens slut*, Stockholm: Carlsson 2012.

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Raseborg), hör till de orter där socialismen och kommunismen hade ett starkt stöd under stora delar av 1900-talet. Det var på dylika bruksorter och bland deras invånare som en socialistisk arbetarrörelse mobiliserades och verkade i människornas vardag och i deras livsmiljö, och det var där som arbetarrörelsen blev till en levd historisk erfarenhet. Arbetarrörelsen utgjorde en politisk, social och kulturell kraft som utmanade det borgerliga samhällets ekonomi, politik och institutioner.[3]

Arbetarrörelsen har länge intagit en marginaliserad position inom den historiska forskningen om det svenska i Finland, och intresset för att dokumentera och bevara arbetarklassens erfarenheter väcktes dessutom relativt sent. Visserligen har de två finländska arbetarrörelsearkiven, Arbetararkivet och Folkets Arkiv, dokumenterat den svenskspråkiga arbetarrörelsens verksamhet och bevarat material om dess historia. Svenska litteratursällskapet i Finland skulle först under arbetarrörelsens nedgångsskede börja samla in minnen, intervjuer och arkivmaterial med anknytning till den svenskspråkiga arbetarklassens och arbetarrörelsens historia.[4] Också forskningen har hittills i hög grad fokuserat på idéutveckling och politiska aktörer på högre nivå samt på arbetarkultur, medan gräsrotsaktivisternas perspektiv, det vill säga arbetarnas egna politiska engagemang och deras verksamhet inom arbetarrörelsen, har fått betydligt mindre uppmärksamhet.[5] Ett belysande exempel är att forskningen om svenskspråkigas engagemang och medverkan i fackföreningsrörelsen eller i kollektiv facklig kamp ännu utgör ett i stort sett outforskat område inom historieforskningen om det svenska i Finland.

3 Anna Bondestam & Alf-Erik Helsing, *Som en stubbe i en stubbåker. Finlands svenska arbetarförbund 1899–1974,* Helsingfors: Finlands svenska arbetarförbund 1978; Max Engman, *Finlands svenska historia 3. Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922,* Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2016, s. 315–322.

4 Petra Hakala, *Att minnas eller glömma. Tillkomsten av Svenska litteratursällskapets arkiv och dess roll i skapandet av identitet 1885–1920,* Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten 2023, s. 201–202.

5 Bo Lönnqvist, Ivar Nordlund, Monica Ståhls & Katia Båsk, *Industrisamhälle och arbetarkultur. En etnologisk studie över Tolkis cellulosafabrik i Borgå landskommun 1893–1975*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1997; Matias Kaihovirta & Christoffer Holm (red.), *Klasskamp på svenska. Aktörer, idéer och erfarenheter i 1900-talets finlandssvenska arbetarrörelse,* Helsingfors: Sällskapet för arbetarrörelsens historia och arbetarkultur i Finland 2022.

I stället för att betrakta socialismens död som en plötslig kollaps förorsakad av externa orsaker i samband med de östeuropeiska planekonomiernas fall omkring 1989–1991, analyseras här en långsammare och lokalt förankrad process, samt hur den upplevdes av gräsrotsaktivisterna. Artikeln ställer följande huvudfråga: Hur erfor och tolkade lokala aktörer inom arbetarrörelsen i Fiskars avindustrialiseringen under tiden från 1970-talet till 1990-talet, och hur bidrog dessa erfarenheter till arbetarrörelsens gradvisa tillbakagång? Artikeln utgår från att arbetarrörelsens försvagning i kapitalistiska industriländer inte enbart kan förstås som ett ideologiskt sammanbrott, utan måste relateras till förändringar i rörelsens sociala bas och avindustrialiseringen. Den här artikeln analyserar hur denna omvandling erfors och tolkades av lokala aktörer inom arbetarrörelsen, och hur deras erfarenheter bidrog till rörelsens ytterligare ideologiska och organisatoriska försvagning. För att besvara forskningsfrågan analyseras tre sammanhängande processer: den kommunala och ekonomiska omställningen från industri till service och turism, den folkdemokratiska rörelsens generationsbundna försvagning samt konflikten mellan den industriella arbetarklassens ideal och den framväxande kreativa medelklassens värderingar. Dessa lokala erfarenheter synliggör hur avindustrialiseringen och övergången till ett postindustriellt samhälle formade arbetarrörelsens utveckling i en lokal miljö, och kan därmed läsas som ett exempel på bredare strukturella förändringar.[6]

Att studera arbetarrörelsens borttynande

Artikelns ämne – den socialistiska arbetarrörelsens upplösning – är ett socialt och politiskt fenomen som ofta har beskrivits som ett epokgörande skifte i vår samtidshistoria. Historikern Marcel van der Linden har riktat kritik mot denna eurocentriska syn på arbetarrörelsens historiska utveckling. Han menar att studier av politik och kollektiv kamp mot social och ekonomisk orättvisa antar andra uttryck när analysen frigörs från ett ramverk som färgas av metodologisk nationalism. Facklig och politisk organisering har vunnit mark i det

6 Matias Kaihovirta, *Jord och järn. Pojo kommuns historia 1866–2008,* [Pojo] Raseborg: Fiskars och Pojo hembygdsföreningar 2024, s. 322–327.

globala syd samtidigt som de försvagas i det globala nord. Med andra ord har social och ekonomisk ojämlikhet uppstått på nya ställen när kapitalet och produktionen flyttat. Som en följd av upplevelser av orättvisa lever socialismen och arbetarrörelsen därför vidare på andra ställen än tidigare.[7] Men jag skulle säga att man inte behöver flytta forskarblicken från Europa för att identifiera eurocentriska och metodologiskt nationalistiska perspektiv i arbetarrörelsens historia. Även inom europeiska samhällen där majoritetsbefolkningen ofta får representera nationalstatens arbetarsubjekt kan erfarenheter av socialism och klasskamp ta sig avvikande uttryck hos olika minoritetsgrupper, såsom de svenskspråkiga arbetarna i Finland. Exempelvis förde den finlandssvenska arbetarrörelsen en klasskamp med socialistiska och minoritetsnationalistiska förtecken, och tidvis kunde finlandssvenska socialister känna samhörighet och uttrycka solidaritet för arbetarklassen i andra minoritetsnationer.[8]

Förvånansvärt nog har ändå få historieforskare låtit sig engageras att närmare undersöka arbetarrörelsens stilla borttynande i Europa. Kanske var detta borttynande inte heller så stilla. Riktar vi blicken framåt till vår samtid har en del politiska kommentatorer, särskilt på vänsterkanten, hävdat att den så kallade traditionella politiska vänsterns – det vill säga den tidigare socialdemokratins och det forna kommunistpartiets – försvinnande har lett till att arbetarklassröster i stället kanaliserats till den populistiska högern som blivit framgångsrik under senare år. Detta utgör en bakgrund till varför arbetarrörelsens borttynande har en viss samtidsrelevans som forskningsämne, men med detta lämnar jag frågan om relationen mellan klass och nutida högerpopulism därhän.[9]

7 Marcel van der Linden, *Workers of the World. Essays Toward a Global Labor History*, Leiden & Boston: Brill 2008, s. 1–14.

8 Jonas Ahlskog, Matias Kaihovirta & Mats Wickström, "Nationen i klasskampen. Minoritetsnationalism inom den socialistiska arbetarrörelsen", *Historisk Tidskrift* 138, 2018:3.

9 Om nostalgi och socialdemokratins förlorade framtid, se t.ex. Jenny Andersson, *När framtiden redan hänt. Socialdemokratin och folkhemsnostalgin,* Stockholm: Ordfront 2009; Richard Jobson, *Nostalgia and the Post-War Labour Party. Prisoners of the Past,* Manchester: Manchester University Press 2018;
För forskning gällande glidningen från socialdemokrati och vänster till högerpopulism, se t.ex. Sheri Berman & Maria Snegovaya, "Populism and the decline

En möjlig orsak till att arbetarrörelsens borttynande och socialismens upplösning inte ännu har studerats i omfattande utsträckning är närheten i tid; vi befinner oss fortfarande mitt i denna omvandlingsprocess.[10] En annan orsak, som historikern Stefan Backius påpekat, är socialhistorikernas tendens att intressera sig mer för formationer än för försvinnanden, vilket gjort att avindustrialiseringens sociala och politiska konsekvenser – dit arbetarrörelsens upplösning hör – länge hamnat i skymundan.[11] Men det bör ändå framhållas att några av de klassiska studierna inom socialhistorien just har undersökt de konflikter som uppstod när traditionella ekonomiska ordningar, präglade av paternalism och föreställningar om en rättvis fördelning av resurser, utmanades av marknadsekonomins framväxt och de ekonomiska, politiska och teknologiska förändringar som följde.[12]

Samtidigt kännetecknas forskningsläget av fler översikter än nyanserande historiska närläsningar av arbetarrörelsens upplösning i olika regionala och lokala kontexter. Historikern Eric Hobsbawm beskriver socialismens död i samband med de östeuropeiska planekonomiernas fall.[13] Hobsbawms makroperspektiv med fokus på förändringen i 1980-talets kommunistiska Östeuropa ger begränsade insikter i hur socialismens tillbakagång såg ut i kapitalistiska länder som Finland.

---

of social democracy", *Journal of Democracy* 30, 2019:3, https://doi.org/10.1353/jod.2019.0038; Bartosz M. Rydlinski, *Separation or Divorce? The Popular Class and Social Democracy in Poland,* Brussels: Foundation for European Progressive Studies 2024. För politiska kommentarer gällande vänsterns påstådda svek mot arbetarklassen, se t.ex. Owen Jones, *Chavs. The Demonization of the Working Class,* London: Verso 2012; Göran Greider & Åsa Linderborg, *Populistiska manifestet. För knegare, arbetslösa, tandlösa och 90 procent av alla andra,* Stockholm: Natur & Kultur 2018; Jouko Jokisalo, "Oikeistopopulismin vallankumous ja vasemmiston kurjuus", *Kulttuurivihkot* 13/10 2025, https://www.kulttuurivihkot.fi/blogit/kasparhauser/oikeistopopulismin-vallankumous-ja-vasemmiston-kurjuus/ (hämtad 15/5 2026).

10 Steven High, "The 'normalized quiet of unseen power'. Recognizing the structural violence of deindustrialization as loss," *Urban History Review / Revue d'Histoire Urbaine* 48, 2021:2, s. 97–116, https://doi.org/10.3138/uhr.48.2.06.

11 Stefan Backius, "Den mångfacetterade avindustrialiseringen", *Historisk Tidskrift* 144, 2024:3, s. 534–535.

12 E.P. Thompson, *Herremakt och folklig kultur. Socialhistoriska uppsatser,* Stockholm: Författarförlaget 1983; E.J. Hobsbawm & George Rudé, *Captain Swing,* Harmondsworth: Penguin 1985.

13 Hobsbawm, *Ytterligheternas tidsålder,* s. 521–563.

En annan ledande historiker på fältet, Geoff Eley, har i sin syntes över den europeiska vänsterns historia betonat hur efterkrigstidens ekonomiska och sociala omvandlingar bidrog till upplösningen av den traditionella maskulina arbetarkulturen och därmed också till den socialistiska arbetarrörelsens tillbakagång. Bland annat pekar Eley på den framväxande välfärdsstaten, utökad social mobilitet, förekomsten av fler kvinnor i lönearbete samt en övergång från industriell till servicebetonad ekonomi som faktorer som var för sig bidragit till den industribaserade arbetarrörelsens försvagning. Samtidigt hörde välfärdsstaten med dess starka offentliga sektor också till de fenomen som fortsatte att generera ett starkt stöd för socialdemokratin bland nya grupper av löntagare, som i efterkrigstidens samhälle uppfattades tillhöra den växande medelklassen.[14]

I Fiskars sammanföll arbetarrörelsens gradvisa tillbakagång med avindustrialiseringen av brukssamhället. När industriproduktionen successivt avvecklades under 1970- och 1980-talen upplöstes också den industriella arbetarklass som under större delen av 1900-talet burit upp den lokala socialdemokratiska och folkdemokratiska rörelsen. Avindustrialisering är det begrepp jag använder för att beskriva den samhällsprocess i vilken den lokala arbetarrörelsens nedgång ingick. I stället för begrepp såsom strukturomvandling eller övergångsfas betecknar avindustrialisering enligt mig en pågående historisk process där industrin som en levd sociokulturell verklighet sakta avvecklas.

Litteraturvetaren Sherry Lee Linkon har myntat uttrycket avindustrialiseringens ”halveringstid” (*half-life*) och hon syftar på de långsiktiga följderna av industrinedläggningar, hur de kommer till uttryck på olika samhällsområden och i människors erfarenheter. Med halveringstid avses inom fysiken den tid det tar för radioaktiva ämnen att brytas ned. Linkon upptäckte i sin studie av arbetarklassens minnesberättelser kring den dramatiska nedläggningen av stålverken i Youngstown i delstaten Ohio i Förenta staterna hur informanterna talade om avindustrialiseringens konsekvenser på ett sätt som påminde om industrins kemiska gifter: båda verkade långsiktigt och ofta indirekt, och lämnade efter sig spår, såväl i den fysiska miljön som i sociala relationer, kulturella mönster och kollektiva minnen. Därigenom

14 Eley, *Forging Democracy*, s. 508–509.

framstod den industriella och den postindustriella verkligheten inte som åtskilda historiska tillstånd, utan som sammanflätade erfarenheter som fortsatte att prägla lokalsamhället även långt efter fabrikernas nedläggning.[15] Arbetarrörelsens framväxt, organisationsformer och kollektiva identiteter var historiskt oupplösligt sammanlänkade med industrin, inte enbart som en ekonomisk struktur utan som en social miljö, ett erfarenhetsrum och en grund för politisk mobilisering. När industrin avvecklades försvann därför inte bara arbetstillfällen, utan även de materiella och erfarenhetsmässiga förutsättningar som bar upp arbetarrörelsen som levd praktik.

Avindustrialiseringen kan i detta avseende förstås som en del av kapitalismens sätt att verka och, med nationalekonomen Joseph Schumpeters uttryck, som en form av ”kreativ förstörelse” där en ny ekonomi växer fram ur den gamla.[16] Men det som riskerade att gå förlorat genom avindustrialiseringen var de sociala världar och erfarenhetsgemenskaper som gav arbetarrörelsen dess mening och bärkraft. För att förstå arbetarrörelsens avveckling på en bruksort krävs därför ett erfarenhetshistoriskt perspektiv som undersöker hur avindustrialiseringen upplevdes, hur den omformade kollektiva identiteter och hur relationen mellan industri, plats och arbetarrörelse upplöstes eller omförhandlades i människors vardag och historiska medvetande.

Avindustrialiseringen kan jämföras med tidigare epokers omvälvningar, där de mest utsatta grupperna ofta reagerat med motstånd. Sociologen Tim Strangleman visar i sina studier av brittisk avindustrialisering hur E.P. Thompsons syn på klassformering i det sena 1700-talets England kan användas för att förstå denna process: när det gamla samhället krackelerar och ersätts av en ny och otrygg senmodern tillvaro, kan politisk mobilisering och protest uppstå. Avindustrialisering innebär därför inte nödvändigtvis klassens försvinnande, utan kan också leda till nya former av motstånd och omförhandlade kollektiva identiteter. Strangleman framhåller vidare

15 Sherry Lee Linkon, ”Reflections on the half-life”, Tim Strangleman, Sherry Lee Linkon, Steven High, Jackie Clarke & Stefan Berger (eds.), *The Routledge International Handbook of Deindustrialization Studies*, Oxford: Taylor & Francis Group 2025, s. 34, https://doi.org/10.4324/9781003308324-5.

16 Joseph Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy,* New York & London: Harper & Brothers 1942, s. 82.

hur den anglosaxiska avindustrialiseringsforskningen, som uppstod i samband med den pågående stål- och oljekrisen på 1970-talet, har övergått från att mäta socioekonomiska makro- och mikroeffekter till att undersöka avindustrialiseringens temporala erfarenheter på lokal och individuell nivå.[17]

Den här artikeln studerar lokala aktörer i arbetarrörelsen. Med detta avses här främst politiskt engagerade kommunpolitiker, fackliga förtroendemän och partiveteraner som varit verksamma inom den tvåspråkiga arbetarrörelsen. Analysen fokuserar på hur dessa aktörer språkligt gestaltade förändringen, hur de aktiverade historiska erfarenheter i sina tolkningar och hur de försökte orientera sig politiskt i ett samhälle där industrins och klasskampskulturens självklara position höll på att upplösas. Det lokalhistoriska perspektivet på erfarenheterna av socialismens död och arbetarrörelsens borttynande ger en konkret inblick i detta fenomen. Artikelns fokus är på det lokalt avgränsade fallet men visar samtidigt att fenomen som socialismens död, arbetarrörelsens tillbakagång och avindustrialisering är gränsöverskridande och att de kommer till uttryck på olika sätt på en lokal, nationell och övernationell nivå.

Empiriskt bygger studien på föreningsarkiv från lokala socialdemokratiska och folkdemokratiska avdelningar, samtida tidningspress, kommunala handlingar och intervjuer med tidigare politiskt aktiva. Den folkdemokratiska ombudsmannen Fjalar Björkqvist, som själv härstammade från Pojo, intervjuade i början av 1990-talet finlandssvenska gräsrotsaktivister inom den folkdemokratiska rörelsen för Folkets bildningsförbund. De bandade intervjuerna finns tillgängliga i Folkets Arkiv och för den här artikeln har jag tagit del av en intervju som gjordes 1994 med den tidigare Fiskarsarbetaren Eskil Bergvik. Folklivsforskaren Katia Båsk genomförde 1999 en fältstudie i Åminnefors, där hon genom intervjuer med brukets tidigare och dåvarande anställda dokumenterade arbetar- och tjänstemannaliv i det forna vals- och smältverket. Intervjuerna innehåller mycket lite om politik och facklig verksamhet men de ger i stället insikter i

17 Tim Strangleman, "Deindustrialisation and the historical sociological imagination. Making sense of work and industrial change", *Sociology* 51, 2017:2, https://doi.org/10.1177/0038038515622906.

vardagen och brukssamhällets förändring när metallindustrin lades ned på många håll i Pojo från 1960-talet till 1990-talet. För denna artikel har jag tagit del av de transkriberade intervjuerna i Svenska litteratursällskapets arkiv och använt en av dem för att fånga upp stämningar hos en tidigare fabriksanställd i lokalsamhället vid tiden för övergången till en postindustriell tillvaro.[18]

Under nästan hela den tid Fiskars var en industrialiserad bruksort var arbetarrörelsen en oskiljaktig del av livet i brukssamhället, som tillhandahöll en kollektiv sammanhållning och identitet bland medlemmarna, de politiskt och fackligt aktiva arbetarna. Fiskars var ett av de viktiga fästena för den svenskspråkiga arbetarrörelsen i Finland. Efter andra världskriget var särskilt det nygrundade Demokratiska förbundet för Finlands folk (DFFF) och det legaliserade Finlands kommunistiska parti (FKP) ortens dominerande politiska kraft. DFFF grundades 1944 som en gemensam partiorganisation för flera olika socialistiska arbetarpartier och till en början välkomnades även icke-socialister i organisationen som vid slutet av andra världskriget ännu beskrevs som en antifascistisk folkfront. FKP grundades i Ryssland av exilröda efter inbördeskriget 1918 och var fram till 1944 olagligt i Finland. Efter separatfreden med Sovjetunionen och Storbritannien detta år medverkade FKP aktivt i finländsk politik och blev det dominerande partiet i DFFF. I Pojo kommun förblev ändå socialdemokratin den ledande ideologiska riktningen och Finlands socialdemokratiska parti (SDP) var kommunens maktparti ända sedan 1900-talets början. Pojo utgjorde ett starkt fäste för SDP:s svenskspråkiga partidistriktsorganisation Finlands svenska arbetarförbund (FSA) som 1999 bytte namn till det nuvarande Finlands svenska socialdemokrater (FSD).[19]

18 Fjalar Björkqvists intervju med Eskil Bergvik 26/3 1994 (mp3-fil), KansA_40_1994a, Folkets Arkiv, Helsingfors; Samlingen *Åminnefors. Ett industrisamhälle i förändring* (sammanställare Katia Båsk, 1999) SLS 1965, Svenska litteratursällskapet i Finlands arkiv (SLSA), Helsingfors.

19 Bondestam & Helsing, *Som en stubbe i en stubbåker,* s. 58, 437; Mats Wickström & Jonas Ahlskog, "Stalin och det svenska i Finland. Kommunistisk nationalitetsteori och den tidiga finlandssvenska folkdemokratin", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 93, 2018, s. 136–137, https://doi.org/10.30667/hls.66419; Kaihovirta, *Jord och järn*, s. 266–268.

Det industriella brukssamhällets upplösning och gentrifiering

I början av 1980-talet var Pojo en av Finlands mest industrialiserade landskommuner. Industrins historia i området går tillbaka till 1600-talets järnbruk under svensk stormaktstid, då bruken i Antskog, Billnäs och Fiskars grundades. Åminnefors tillkom 1870. Järnbruken och senare metallindustrin i Billnäs, Fiskars och Åminnefors, samt textil- och klädesfabriken som tillkom från 1830-talet i Antskog, formade kommunens sociala och ekonomiska struktur. År 1980 arbetade 57 procent av invånarna inom industrin, och den största arbetsgivaren var det expansiva bolaget Fiskars Ab, som sedan 1920-talet ägde tre av de fyra bruken i kommunen och var ett av landets största verkstadsföretag. Därtill var bolaget den största markägaren på orten och en stor aktör inom jord- och skogsbruk samt kreatursbushållning.[20]

Precis som många andra samtida industriföretag hade Fiskars Ab ett omfattande inflytande på lokalsamhällets utformning. Bruken fungerade länge som självständiga små samhällen där bolaget präglade både arbete och vardag. Fiskars var en i huvudsak svenskspråkig ort fram till mitten av 1900-talet, innan utflyttning av den svenskspråkiga arbetskraften och inflyttning av rekryterad finskspråkig arbetskraft successivt förändrade språkförhållandena. Från och med 1970 var finskan majoritetsspråk både i Fiskars bruk och i Pojo kommun i sin helhet.[21]

Efterkrigstiden präglades först av gynnsamma ekonomiska konjunkturer tack vare krigsskadeståndsleveranserna till Sovjetunionen och världshandeln som höll på att återhämta sig. Men under 1960-talet hamnade Fiskars Ab i ekonomiska svårigheter. Den ökande internationella konkurrensen och jordbrukets tillbakagång tvingade fram omstruktureringar i bolagets verksamhet. Därtill hade bolagsledningen

20 Karl-Erik Lindqvist, ”Pohja. The vision”, Judith Ryser & Jussi Rautsi (eds.), *The Pohja Case. A Finnish Municipality in Transition,* Helsinki: Ministry of Environment 1986, s. 24–25; Mikael Korhonen, ”Befolkningsstatistik för Pojo 1860–1990”, Mikael Korhonen (red.), *Vallonsmeder och krigsbarn – Valloniseppiä ja sotalapsia,* Pojo lokalhistoriska arkivs publikation 1, Pojo: Pojo lokalhistoriska arkiv 1995, s. 124.

21 Korhonen, ”Befolkningsstatistik för Pojo 1860–1990”, s. 123–124.

gjort vågade investeringar som inte betalat sig tillbaka utan i stället blev kostsamma för Fiskars. Bolagsledningen erkände även att stigande reallöner under 1960-talet samt nya, lagstadgade socialutgifter blev ekonomiskt betungande för företaget. De ledde till åtgärder som gick under benämningen rationalisering av verksamheten. Fackföreningarna menade att för de anställda innebar detta uppsägningar, och för de flesta, en större osäkerhet förorsakad av arbetsgivarens hänvisningar till industrins konjunkturkänslighet och en minskande efterfrågan. Den globala stålkrisen på 1970-talet slog hårt mot Pojo när smältverket i Åminnefors, som då tillhörde det nybildade stålbolaget Ovako, lades ned 1978. Omkring 600 personer förlorade sina arbetsplatser inom metallindustrin mellan 1979 och 1983. Det var ett enormt slag för en liten kommun som Pojo med drygt 5 500 invånare.[22]

Men tecknen på förändring i Fiskars verksamhet kan spåras redan till tiden före nedläggningarna av gamla produktionsavdelningar och fabriker. Om man vill se en brytpunkt mot det äldre brukssamhällets tid bör man notera förändringarna som skedde i samband med bröderna A.L. och I.A. von Julins bortgång (1942 respektive 1952). De två brödernas död avslutade ägarsläkten von Julins aktiva närvaro i Fiskars bruks vardag. Kort därpå fattade bolaget beslutet att flytta Fiskars huvudkontor till Helsingfors 1957. Den patriarkala brukspatronsmodellen ersattes av ett mer distanserat företagsledarskap, där banden till lokalsamhället försvagades. När huvudkontoret flyttade från orten förlorade kommunen viktiga skatteintäkter och Pojos kommundirektör Nils Forssell varnade för det riskabla med att man i kommunen skapat ett alltför starkt beroende av en industris framgångar.[23]

I Fiskars innebar 1960- och 1970-talen en snabb avveckling av både industrin och de institutioner som hållit brukssamhället samman. När Fiskars Ab successivt avstod från sitt samhällsansvar i bruket fick kommunen ta över bostadsförvaltning, service och sociala funktioner. Inom arbetarrörelsen möttes förändringen med ambivalens: välfärdsstatens utbyggnad välkomnades, men bolagets snabba reträtt uppfattades som hänsynslös och medförde stora påfrestningar på den

22 Lindqvist, ”Pohja. The vision”, s. 24–25.

23 ”Över hälften av Pojoborna får sin utkomst av industrin”, *Västra Nyland* 8/6 1967; C.E. Carlsson, *Fiskars 350,* Helsingfors: Förlagsaktiebolaget Otava 1999, s. 166–193.

kommunala ekonomin.[24] Den boskap som bolaget ägt, för att bland annat förse invånarna med mjölk, slaktades 1970. Brukets sjukhus stängdes och bostäderna förföll. Produktionslokalerna upplevdes som föråldrade. Vissa moderniserades och det byggdes även en ny monteringshall för plogar (1974), men största delen av produktionen flyttades under 1970-talet och början av 1980-talet bort från bruket. För bolaget Fiskars blev bruket ekonomiskt överflödigt och det industriella brukssamhället tystnade.[25]

Mot slutet av 1970-talet försökte kommunen motverka avindustrialiseringens följder. Med hjälp av statliga stöd och stora lån grundades två kommunala bolag – Industribyn och Bruksindustrifastighetsbolaget – som byggde nya industrihallar och tog över Billnäs och Fiskars bruksområden. Enligt den dåvarande kommundirektören skulle Pojo inte passivt styras av förändringen, utan aktivt styra den. Under 1980-talet påbörjades kommunens omställning från en industriell till en postindustriell ekonomi bestående av service- och turistnäringar.[26]

Omvandlingen av Fiskars bruk var både snabb och omfattande. Samtidens medier framställde processen som en framgångssaga. Kanske smått förblindad av den påstådda egna framgången ville kommunen och miljöministeriet bjuda in en internationell forskargrupp för att studera vad forskarna kallade för ”The Pohja case”. Forskarna bekräftade omvandlingens unika karaktär men varnade också för framgångsjublet. Särskilt påpekade de att omställningen genomförts utan större hänsyn till den gamla lokalbefolkningens oro för de snabba förändringarna och att man inte tagit deras erfarenheter i beaktande.[27]

I debatten dominerade den tidstypiska termen ”strukturomvandling”. Samlingspartisten Harri Holkeris blåröda regering (1987–1991) lanserade begreppet ”behärskad strukturomvandling”. Begreppet mötte hård kritik från folkdemokrater och kommunister. Genom att konsekvent använda ordet ”avindustrialisering” ställde de den fråga

24 Peter Lodenius, ”Från brukspatroner till teknokrater”, *Folktidningen Ny Tid* 30/1 1975.

25 Rauno Sairinen, *Fiskars är alltid Fiskars. Arbetsliv i en bruksgemenskap,* Fiskars: Rauno Sairinen 2022, s. 236.

26 Lindqvist, ”Pohja. The vision”, s. 24–26.

27 Marja Granlund, ”Local society in danger?”; Judith Ryser, ”Conclusion”, Judith Ryser & Jussi Rautsi (eds.), *The Pohja Case. A Finnish Municipality in Transition,* Helsinki: Ministry of Environment 1986.

regeringen undvek: Vad händer med industriarbetarna när industrin försvinner? Några alternativa konkreta lösningar för de drabbade orterna lyckades oppositionen dock inte formulera.[28]

Från 1980-talet och framåt tog omvandlingen en sådan riktning att Fiskars utvecklades från avindustrialiserad bruksort till ett kulturellt centrum och blev en attraktiv miljö för en inflyttande urban och kreativ medelklass. Denna gentrifiering byggde på att bruket omformades till estetisk kulturmiljö och kreativ företagsmiljö för formgivning och konst, och blev på så sätt en betydande ort för den växande upplevelse- och turistnäringen i södra Finland. Även människor med högre akademisk utbildning flyttade till den vackra västnyländska bruksorten och de engagerade sig i formandet av livet på sin nya hemort.[29]

I denna framgångsberättelse fanns såsom redan antytts mindre utrymme för de tidigare bruksarbetarnas erfarenheter, och än mindre för dem som tillhört arbetarrörelsen. Deras villkor och omställningsprocesser nämndes knappt i den offentliga kommunikationen. För att skapa en attraktiv plats för entreprenörer, besökare och kreatörer krävdes en ny historia – en som betonade det vackra, det kreativa och det innovativa, snarare än de sociala konsekvenserna av industriavvecklingen. Gamla tiders hantverkare idealiserades och snabbt skapade man en mera romantisk bild av brukssamhällets förflutna som passade ihop med den nya kreativa klassens ideal och självbild. När den här processen inleddes var Fiskars Ab återigen tillbaka och styrde utvecklingens gång på bruket. Kommunen hade på grund av de stora ekonomiska problem som uppstått efter köpet av de gamla järnbruken sålt tillbaka en stor del av de gamla bruksbyggnaderna som nu renoverats till bolaget.[30] På så sätt blev gentrifieringen inte

28 ”I den ’kontrollerade’ strukturomvandlingens namn sänks fabrikerna – vad händer med mänskorna?”, *Folktidningen Ny Tid* 19/11 1987; Matti Kortteinen, *Hallittu rakennemuutos?* Helsinki: Hanki ja jää 1987; Kalle Lehtinen, *Hallittu rakennemuutos rassaa. Holkerin hallituksen rakennemuutospuhe sekä sen muotoutuminen ja kritiikki 1980-luvun lopun yhteiskuntamuutoksissa,* avhandling pro gradu i Finlands historia vid Jyväskylä universitet, Jyväskylä 2008.

29 Kaihovirta, *Jord och järn,* s. 328–335.

30 Beatrice Londén, ”Hantverkare, formgivare, konstnärer flyttar i Fiskars”, *Västra Nyland* 7/4 1998; Peter Johansson, ”Fiskars sin egen lyckas smed”, *Västra Nyland* 24/8 1999; Nina Weckström, ”Fiskars är fjärran från vimlets yra”, *Hufvudstadsbladet* 24/12 2003.

bara en fysisk omvandling, utan också ett narrativ: de politiskt och fackligt organiserade bruksarbetarnas erfarenheter tystnade samtidigt som bruket blev till en attraktiv besöksort för turister som lockades till Fiskars för att ta del av ortens kreativa anda och estetiska miljö. Det gamla bolagets historiesyn fick prägla berättelsen om Fiskars industriella och postindustriella historia.

Den behärskade strukturomvandlingens protagonister

Kommundirektör Karl-Erik Lindqvist – i folkmun och i media mera känd under smeknamnet Pojo-Kalle – kände sig inte främmande för att i medierna säga att han ledde Pojo kommun som ett företag.[31] I en av de många intervjuer som den på sin tid omtalade, västnyländska kommundirektören gav, framhöll han att Pojo inte längre tog emot vem som helst. Helst ville kommunen ha sådana nya invånare som passade in i ”framtidsbilden”.[32]

I den framtidsbild som kommundirektören frammanade framställdes Pojo som en kommun befolkad av utbildade människor med sann företagaranda. Lindqvist själv personifierade i allra högsta grad den nya driftiga entreprenörsandan som låg i samtidens framkant. Och han gav intrycket av att han minsann inte låg och vilade på lagrarna när den gamla industrikommunen Pojo stod inför en omvälvande förändring. Samtidigt var det med ett manér som till vissa delar påminde om gamla tiders brukspatroner som han kunde lova nyinflyttade både jobb och bostad före kvällen.[33] Karl-Erik Lindqvist var inte socialdemokrat men satt stadigt på sin stol i kommunhuset tack vare det lokala socialdemokratiska maktpartiets solida stöd. Lindqvist bevistade frekvent socialdemokraternas gruppmöten inför fullmäktigesessionerna och han hade dessutom utmärkta kontakter, rentav släktband, med SDP:s ledande skikt på nationell nivå.[34]

31 Gunilla Ginström, ”K-E Lindqvist ser ljust på Pojos framtid: ’Idag har vi trådarna i vår hand’”, *Arbetarbladet* 23/7 1987.
32 Robert Olsson, ”Nu flyttar finländarna hem”, *Göteborgs-Posten* 15/3 1987.
33 Ibid.
34 Lindqvists kusin var den finlandssvenska socialdemokratiska partisekreteraren, riksdagsmannen, ministern och senare bankdirektören Ulf Sundqvist.

Den svenskspråkiga kommunistiska tidningen *Arbetartidningen Enhet* uppmärksammade i flera reportage hur Pojo under SDP:s ledning och med Svenska folkpartiets och folkdemokraternas bifall gjorts till ”ett socialdemokratiskt skyltfönster” för den behärskade strukturomvandlingen. Pojokommunisternas främsta företrädare i fullmäktige, Peter Björklöf, var kritisk till den ”storvulenhet” med vilken kommundirektör Lindqvist och kommunens ledande tjänstemän och socialdemokratiska politiker hade drivit Industribyn. Enligt kommunisterna hade Industribyn och Bruksindustrifastighetsbolaget försatt kommunen i ekonomiskt trångmål.[35] Kritiken mot kommunledningen kring det ekonomiska fiaskot med de båda kommunala bolagen kom även från borgerligt håll. Svenska folkpartiet såg på motsvarande sätt som kommunisterna sin gyllene chans att äntligen på allvar utmana socialdemokraternas ”diktatur” i kommunen.[36] I varje fall blev den misslyckade lokala ”behärskade strukturomvandlingen” en knäpp på fingrarna från både vänster och höger mot SDP. Kommunalvalet 1988 resulterade i en större valförlust för SDP i Pojo. Partiet förlorade tre mandat i fullmäktige, vilket i sin tur gav Svenska folkpartiet lika många nya platser. Samtidigt förlorade SDP både sin majoritetsställning och den ordförandepost i fullmäktige som partiet hade innehaft sedan 1929.[37]

Det var sant att SDP:s tunga politiker på nationell nivå gav sitt stöd åt den omstöpning som det socialdemokratiskt ledda Pojo avsåg genomföra.[38] När det kommunala Bruksindustrifastighetsbolaget hamnade under kritisk lupp 1986 angående misstankar om missbrukade statsbidrag, utsågs den långvarige socialdemokratiske

35 Lena Björklund, ”Nu betalar Pojo kommun för företagsamheten”, *Arbetartidningen Enhet* 1/10 1987.

36 En av SFP:s fullmäktigekandidater i Pojo i kommunalvalet 1988 jämförde i sin valannons SDP:s starka maktposition i kommunen med diktatur: *Västra Nyland* 14/10 1988.

37 Börje Sjöblom, *Svenska folkpartiet i Pojo. ’Kommunens samvete’. Fragment från verksamheten 1906–2006,* Pojo: [Svenska folkpartiet i Pojo] 2006, s. 106–109: Kaihovirta, *Jord och järn,* s. 316–318.

38 Handels- och industriminister Seppo Lindblom (SDP) och undervisningsminister Kaarina Suonio (SDP) utsågs till den arbetsgrupp inom regeringen Sorsa IV som fick ansvar för att tillsammans med inrikesminister Matti Luttinen (SDP) arbeta fram ett förslag till statligt understöd till Bruksindustribolaget i Pojo: ”Pojo kommun satsar stort: Bruksmiljön ska hållas levande”, *Arbetarbladet* 25/8 1983.

riksdagsmannen och mångfaldige ministern Matti Louekoski till ny styrelseordförande för bolaget.[39] Om det sedan var ett särskilt socialdemokratiskt skötebarn eller i det socialdemokratiska maktpartiets intresse att satsa på Pojos förvandling, är något som i efterhand kan diskuteras. Men i det följande vill jag ändå argumentera för att anpassningen till det som i samtiden kallades för behärskad strukturomvandling var både en brytning med och fortsättning på tidigare socialdemokratisk politik.

Pojo kommuns satsning på service och turism, nya företag och nya invånare som kunde bidra till kommunens nya framtidsbild, hade ett helhjärtat stöd hos socialdemokraterna under 1980-talet. Socialdemokraternas fullmäktigeordförande Anders Björklöf fick axla rollen som verkställande direktör för Industribyn. I hans arbetsbild ingick att ge kommunens nya företagare stöd och handledning för att komma i gång med verksamheten. Industribyns stolthet blev det påkostade Industrihuset i Bollsta – beläget ungefär halvvägs mellan Fiskars bruk och Pojo kyrkby, invid kusttågbanan mellan Helsingfors och Åbo som var den västnyländska logistiska pulsådern. Både kommundirektören och Industribyns verkställande direktör ansåg att Industrihuset var ett av kommunens snygga visitkort för att locka nya företag till Pojo. Huset var ritat av en arkitekt och hade tidsenliga och påkostade representations- och mötesutrymmen, men hade enligt somliga bedömare mer vacker yta än verklig funktionalitet.[40]

Några stenkast från det nya Industrihuset låg den gamla kooperativa andelsbutiken – på 1980-talet före stängningen känd som E-affären. Också den var på sin tid, i början av 1900-talet, ett påkostat projekt som hade krävt stort engagemang och företagsamhet av dem som byggde fastigheten. I mitten av 1980-talet hade arbetarrörelsens tidigare stolthet andelsbutiken i Borgby spelat ut sin roll och butiken stängde sina dörrar för gott 1986. Den ”röda” kooperationens försvinnande väckte ilskna reaktioner bland medlemmarna men företagsledningen ansåg sig inte kunna göra någonting för att förhindra butiksstängningen.[41] En del gamla klasskämpar kunde inte begripa

39 ”Lindqvist går och Louekoski kommer”, *Arbetarbladet* 2/10 1986.
40 ”Industrihuset blir kommunens nya visitkort”, *Västra Nyland* 8/10 1983.
41 ”– Vi kan lika gärna bränna medlemsböckerna”, *Västra Nyland* 4/12 1985.

hur man så lätt gett upp tanken om ”ekonomisk socialism”, vilket för dem var lika med den kooperativa idén och verksamheten.[42]

För socialdemokraterna i Pojo var grundandet av andelshandeln i Borgby en gång i tiden den första politiska framgången i deras kraftmätning med brukspatronerna. Butiken som öppnades av arbetarna i Pojo 1903 hade väckt optimism och beundran i den kooperativa andelsrörelsen och inte minst hos den ”röda” kooperationens ledare Väinö Tanner som skrev om händelsen i sina memoarer. Den kooperativa andelsrörelsen som har starka rötter i Finland, fick sin röda prägel 1916 när kooperationen i Finland splittrades och arbetarrörelsens företrädare bildade Konsumtionsandelslagens Centralförbund (KK). Förbundet skulle senare byta namn flera gånger och genomgå olika metamorfoser innan det till slut gick under i efterdyningarna av 1990-talets ekonomiska recession. I den klassmedvetna arbetarens värld var det närmast självklart att man handlade i den ”egna” andelsbutiken. Pojo andelsförenings historiska narrativ var uppbyggt kring berättelsen om hur arbetarna blivit skuldsatta under den egenmäktiga brukspatronen, men sedan gått samman i en andelsförening och brutit sig loss ur det förnedrande beroende som skuldsättningen förde med sig.[43]

Kooperationen hade alltså fostrat arbetarna till klassmedvetenhet och, såsom ofta framfördes i festtalen, gett dem människovärde. I den socialdemokratiska skötsamhetsdiskursen hade kooperationen en given plats och genom kooperationen lärde sig arbetarna bland annat sparsamhetens och den noggranna ekonomiska hushållningens principer och praktiker. Vad som framhålls i genushistoriska studier av arbetarrörelsens skötsamhetsideal är att föreställningen om människovärdet i praktiken ofta avsåg arbetarklassmannens människovärde. Arbetarklassmannen var den givna normen för det politiskt handlande subjektet. Skötsamhet blev ett uttryck för ett medborgerligt erkännande som behövdes för att arbetarklassmannen skulle vinna tillträde till politikens sammanträdesbord och för att han skulle kunna delta

42 Alf-Erik Helsing, *Berättelser från Billnäs,* [Billnäs] Pojo: Billnäs svenska arbetarförening 1986, s. 98.

43 Tuomo Karhu & Eeva Karhu, *Osuusliike Konsum Andelsaffär 50 år vuotta,* Karis: Konsum 1953.

i det politiska beslutsfattandet tillsammans med män ur de övriga samhällsklasserna.[44]

Om vi förflyttar oss tillbaka till 1980-talets politiska ideal och ekonomiska förändring, var det faktiskt ett kort avstånd mellan den industriella och den postindustriella periodens skötsamhetsideal. Detta gjorde det lättare för socialdemokraterna att anpassa rörelsens tidigare ideal till en ny tids krav och villkor. De drygt 600 industrianställda som skulle bli uppsagda och ännu fler som hotades av samma öde till följd av fortsatta industrinedläggningar, måste anpassa sig till den nya tidens postindustriella ekonomi, även om man inte uttalade sig riktigt så rakt på sak i offentligheten. På nationell nivå använde ändå socialdemokraterna partiets starka position i finländsk politik under 1980-talet till att försöka styra utvecklingen och övergången från en industriell till en postindustriell välfärdsstat.[45] Samtidigt var det just om löntagarmedelklassens röster som SDP tävlade i konkurrens med den borgerliga huvudrivalen Samlingspartiet.

Den skötsamma och respektabla medelklassen blev den postindustriella välfärdsstatens idealmedborgare. I Pojo, som tidigare präglats av arbetarklassen, blev det särdeles tydligt att den socialdemokratiskt ledda kommunens näringspolitik gick ut på att locka medelklassen och även den nya eliten, så kallade yuppier, att turista eller till och med slå ner sina bopålar i Pojo. Medan föreningarna förgäves väntade på att få en ordentlig sportplan eller ett aktivitetshus i kommuncentrum, byggdes på privat initiativ två golfbanor och en slalombacke. Dessa fritidssatsningar för medelklassen vann erkännande hos den socialdemokratiska kommunledningen. Också tyngdpunkten inom bostadsbyggandet försköts från nya hyresbostäder för industriarbetarna till påkostade privata radhuslägenheter när kommunen understödde

44 Ella Johansson, ”Arbetare”, Jörgen Lorentzen & Claes Ekenstam (red.), *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940,* Hedemora: Gidlunds 2006, s. 125–126; Matias Kaihovirta, ”Skjutövningar och pennfäktning. Manliga medborgarideal och politisk verksamhet i Billnäs brukssamhälle, ca 1918–1930”, *Historisk Tidskrift för Finland* 97, 2012:1, s. 86–89.

45 Sami Outinen, ”From democratic socialism and rational planning to postmodern identity politics and market-orientation. Ideological development of the social democrats in Sweden and Finland in the late 20th century”, *Työväentutkimus Vuosikirja 34*, 2020, s. 12–15, https://doi.org/10.37456/tvt.91142.

bostadsbyggande som skulle locka ”tjänstemän och direktörer” att flytta till Pojo.[46]

Pojo utgör på det här sättet ett tydligt exempel på hur socialdemokratin under 1980-talets ekonomiska och politiska omställningar både bröt med och byggde vidare på tidigare skötsamhetsnormer. Motsvarande argument har även framförts om den svenska och västeuropeiska socialdemokratin inför nyliberalismen: den tredje vägens politik som kulminerade under 1990-talet innehöll element av socialdemokratins mångbottnade idéarv och kunde anpassas för en ny tid utan ett fullständigt övergivande av gamla idéer och ideal.[47]

Den behärskade strukturomvandlingen innebar på ytan ett avsteg från den traditionella arbetarrörelsens institutioner. Kooperationens avveckling, industrins tillbakagång och satsningarna på service, turism och fritidsmiljöer för medelklassen markerade ett tydligt skifte bort från den industriella arbetarkultur som präglat kommunen under större delen av 1900-talet. Samtidigt möjliggjordes omställningen just genom att äldre normer om respektabilitet, ansvarstagande och ordning – kärnan i arbetarrörelsens skötsamhetsdiskurs – överfördes till den nya politiska inriktningen. De ideal som en gång definierade den skötsamma arbetaren kunde omsättas till att definiera den skötsamma medelklassinvånaren i den postindustriella kommunen. Socialdemokraterna gjorde därmed inte bara upp med den marxistiska förståelsen av rörelsens materiella bas och klasskamp, utan använde också rörelsens moraliska normer kring skötsamhet för att legitimera en ny ekonomisk framtidsvision för marknadsanpassade starka löntagarindivider. Denna dubbla rörelse – från arbetarklass till medelklass med kontinuitet i ett snarlikt moraliskt normsystem – var central när socialdemokratin intog rollen som omställningens huvudarkitekt. Pojo visar därmed hur skötsamhetsidealet fungerade som en bro mellan bruksarbetarsamhället och den framväxande postindustriella bruksorten.

46 ”Simbassäng i Kasberget trivselplus för Pojo”, *Västra Nyland* 3/4 1985.

47 Jenny Andersson, ”En nyliberalism med ett mänskligt ansikte – eller socialdemokratins omänskliga hjärta?”, *Fronesis* 32–33, 2010.

> Ja jo de e no så lustigt med ungdomarna så… de bryr sig int om någonting! Å dom fick kom ti färdigdukat bord å så tycker dom att de ska kom automatiskt. När vi börja då efter krige så då fanns det ingenting, de va å fa ti matkön. Å dehäran int fanns det heller bostäder å annat. De sir så ut att vi ha fostra våra barn så bra, att int behöver man göra någå. Åka bara skidor lite, å far å bilar å reser dit ti södern… dit ti Spanien på semesterresor å sånt där… de e ju ett ganska trevligt liv![48]

När den tidigare kommunalpolitikern Eskil Bergvik från Pojo fick berätta om sitt politiska engagemang för Fjalar Björkqvist från Folkets Bildningsförbund, var den gamle folkdemokratiske förtroendemannen från Fiskars onådig i sin kritik av ungdomens bristande engagemang i politiken. Bergvik hade själv varit med då den folkdemokratiska verksamheten byggdes upp i Fiskars och Pojo. Han var född 1917 i Lappfjärd och var son till en backstugusittare. Strax före vinterkrigets utbrott 1939 började han arbeta på Fiskars och efter en kort tid i finsmidesverkstaden fick han arbete på plogfabriken där han arbetade fram till pensioneringen 1977. Hans sista tio år i arbetslivet sammanföll med plogfabrikens flytt till en ny modern fabrikshall i Fiskars. Bergvik blev då vald till huvudförtroendeman på fabriken och fick utstå de prövningar som de anställda ställdes inför med rationalisering, nya arbetsvillkor och en successivt minskande arbetsstyrka.[49]

Eskil Bergviks politiska engagemang kan sägas vara representativt för en generation av bruksarbetare som utgjorde kärnan i den folkdemokratiska delen av arbetarrörelsen i Fiskars. Den folkdemokratiska rörelsen försvagades och tynade slutligen bort under 1980-talet. I Fiskars folkdemokratiska partiavdelnings medlemsregister från 1980-talets mitt framkommer att avdelningen hade endast 31 medlemmar kvar. Det var en rejäl minskning från de 160 som man hade haft under toppåret 1970. Avdelningens åldersstruktur pekade också på

48 Fjalar Björkqvists intervju med Eskil Bergvik 26/3 1994, Folkets Arkiv.
49 Ibid.

en ”förgubbning”: den äldsta medlemmen var född 1905, den yngsta 1957 och 25 medlemmar var födda före 1940; de flesta under 1910- och 1920-talen. Den sista verksamhetsberättelsen som avdelningen lyckades få nedskriven och insänd till distriktsorganisationen, är från verksamhetsåret 1984 och där konstaterades lakoniskt att verksamheten låg i de trogna partiveteranernas händer. Samtidigt framhölls att avdelningen var på väg att somna in.[50]

Samma partiveteraner som förekom i medlemsregistret på 1980-talet hade på sin tid varit med och grundat den folkdemokratiska föreningen, Fiskarsarbetarnas idrottsförening samt pionjär- och ungdomsavdelningen. De utgjorde med andra ord stamtruppen för den folkdemokratiska rörelsen i Fiskars från början till slutet. Fiskars folkdemokratiska förening grundades 1945 och arbetade under hela sin verksamma tid på båda språken. Majoriteten av föreningens medlemmar tillhörde DFFF och inte FKP, och de som var medlemmar i FKP tillhörde efter partiets splittring 1968 de så kallade ”majoritetskommunisterna”, den partifraktion som ställde sig kritisk till den sovjetiska invasionen av Tjeckoslovakien hösten 1968 och önskade inta en självständig ställning i förhållande till Moskva. Majoritetens motståndare, de så kallade ”minoritetskommunisterna” eller ”taistoiterna” som de benämndes efter sin ledare Taisto Sinisalo, var obrottsligt lojala mot Sovjetunionen och fördömde allt tal om reformism och västlig eurokommunism som vunnit mark inom DFFF och bland majoritetskommunisterna i FKP.[51] I slutet av 1980-talet när FKP rensade ut de sista fraktionerna av Moskvatrogna minoritetskommunister ur sina led, var partiavdelningen i Fiskars på majoritetens sida: inför kommunalvalet 1988 som blev det sista för folkdemokraterna gjorde man det klart att i Pojo bildade man inte valförbund med de

50 Funktionärer 1952–1981, BB Funktionärer, DFFF Fiskars demokratiska förenings arkiv, Folkets Arkiv; Förteckning över deltagarna i medlemsomröstning odaterat 1980-tal, Da Verksamhetsberättelser 1945–1984, D Inskickade handlingar, DFFF Fiskars demokratiska förenings arkiv, Folkets Arkiv; Verksamhetsberättelse 1984, Da Verksamhetsberättelser 1945–1984, D Inskickade handlingar, DFFF Fiskars demokratiska förenings arkiv, Folkets Arkiv.

51 Avdelningens historik från 1975, D Inskickade handlingar, DFFF Fiskars demokratiska förenings arkiv, Folkets Arkiv; Om FKP:s historia, se t.ex. Kimmo Rentola, *Vallankumouksen aave. Vasemmisto, Beljakov ja Kekkonen 1970,* Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava 2005, s. 34–38.

kommunister som uteslutits ur DFFF och som då tillhörde det nya partiet Demokratiskt Alternativ.[52]

I Fiskars DFFF-förening gick man från början hårt åt minoritetskommunisterna, taistoiterna, i FKP. I ett brev till FKP:s partiordförande Aarne Saarinen, som företrädde majoritetskommunisterna, fördömde Fiskars DFFF-förening minoritetetskommunisternas ”hetskampanj” mot Saarinen under den pågående maktkampen mellan honom och Taisto Sinisalo. Föreningens styrelse ansåg att angreppet från den taistoitiska oppositionen även kunde anses vara riktat mot valfunktionärerna och mot medlemskåren. I Pojo och i Fiskars hade folkdemokraterna upplevt en tillfällig medlemstillströmning i början av 1970-talet, vilket delvis kan ha berott på den starka vänsterströmningen i samtiden. Men inom gruppen förhöll man sig reserverad till vänsterradikalismen bland de dåtida studenterna och den akademiska ungdomen. I synnerhet ställde man sig kritisk till ungdomens mästrande teoretiska dogmatism. Till ordförande Saarinen förkunnade föreningens styrelse därför att:

> Den vanliga mannen i ledet förstår i allmänhet mycket lite om de olika -ismerna, inklusive maoismen, men det känns ändå som om vi skulle ha något viktigt att säga till många av partiets ’teoretiker’. Och det är: ARBETARKLASSENS SOLIDARITET.[53]

Teoretisk och bokstavstrogen dogmatism splittrade leden och hälsningen från de djupa arbetarleden var ett kraftfullt slagord skrivet i versaler: klasserfarenhet och klasskamp var inte något man kunde läsa sig till, det var något man måste uppleva.

Just erfarenheten av klass och klasskamp var sådant som band samman den krympande gruppen av partiveteraner som höll stadigt i

52 Mötesprotokoll 18/9 1988, Ca:1 Protokoll, FKP Karis-Billnäs avdelnings arkiv, Folkets Arkiv.

53 ”Tavallinen rivimies ymmärtää yleensä hyvin vähän erilaisia -ismiä [sic!], maoismi mukaan lukien, tuntuu kuitenkin niinkuin meillä olisi jotain tärkeää kerrottavaa monille puolueen ”teoreetikoille”. Ja se on: TYÖVÄENLUOKAN SOLIDARISUUS.” Översättning till svenska: MK. Brev till ordförande Aarne Saarinen 23/10 1973, D Inskickade handlingar, DFFF Fiskars demokratiska förenings arkiv, Folkets Arkiv.

den rödgröna fanan under de förstamajtåg som fortfarande ordnades i Pojo och Karis under 1980-talet. I Pojo kyrkby, mitt på gamla kyrkogården, fanns den röda graven där ett antal rödgardister blivit begravda under inbördeskriget 1918, och längre bort i Ekenäs fanns den stora massgraven och monumentet över de tusentals som låg begravda invid Dragsviks kaserner. Minnet av inbördeskriget 1918 och dess hårda prövningar för de röda förlorarna hade en viktig plats i arbetarrörelsens historiekultur. Till förstamajfirandet hörde att man uppvaktade de rödas gravmonument. Partiveteranerna i Fiskars folkdemokratiska förening var lite för unga för att de själva skulle ha hunnit delta i ”klasskriget” 1918, men krigets händelser och erfarenheter påverkade deras uppväxt och politiska världsbild. På bruken var inbördeskrigets gamla motsättningar länge starkt närvarande i vardagen och på fritiden. För de unga som inte upplevt inbördeskriget eller som varit för unga för att delta på den röda sidan under kriget var ändå klyftan och motsättningarna en identitetsformande faktor som stärkte den röda klasskampsandan hos de aktiva inom arbetarrörelsen.[54]

Även om många partimedlemmar saknade personliga upplevelser från kriget 1918 så var de flesta manliga medlemmarna som var födda på 1910- och 1920-talen krigsveteraner. Deras erfarenheter präglades i stället av andra världskriget. Krigets påfrestningar och efterkrigstidens utmaningar låg till grund för DFFF:s starka stöd genast efter kriget. En del upplevde att man efter kriget 1944 kastats tillbaka till åren strax efter 1918 och till de klassorättvisor man på arbetarhåll hade upplevt då. Till dessa hörde Eskil Bergvik som strax innan vinterkrigets utbrott blivit anställd i Fiskars. Han blev inkallad till krigstjänstgöring och deltog i striderna vid fronten under både vinter- och fortsättningskriget. Om sina krigserfarenheter hade han inget särskilt att berätta i intervjun med Fjalar Björkqvist, men däremot om det arbete som väntade när samhället återgick till fred. Krigserfarenheterna ingav vanliga arbetare som efter kriget anslöt sig till DFFF och FKP en känsla

54 Matias Kaihovirta, *Oroliga inför framtiden. En studie av folkligt politiskt agerande bland bruksarbetarna i Billnäs c:a 1900–1920,* Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2015, s. 364–372; Tauno Saarela, ”Muistella vai ei. Suomen työväenliike ja sisällissodan muisto sotien välisenä aikana”, Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.), *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö,* Helsinki: Gaudeamus 2018; Kaihovirta, *Jord och järn,* s. 186–192.

av att de med sina uppoffringar vid fronten hade erhållit fullvärdigt medborgarskap i det finländska fosterlandet och därför hade rätt att ta plats i fosterlandets ledning – med eller utan borgerskapet i Finland.[55]

Efter kriget tilldelades Bergvik en tomt i Pojo och tillsammans med hustrun Sylvi byggde han sitt frontmannahus. Det var början på en ny tid. I samarbete med socialdemokraterna deltog han och de övriga folkdemokraterna i uppbyggandet av den kommunala välfärden. Den ordning med vilken sociala förbättringar gjordes prioriterade de mest akuta behoven som fanns under efterkrigstiden och omtalas av Bergvik. Först behövdes större skolor, sedan kommunala ”pensionärshem” eller äldreboenden, nya moderna bostäder, kommunala vattenledningar och annan infrastruktur. När Bergvik och hans kamrater i den folkdemokratiska föreningen kom upp i pensionsåldern var den finländska välfärdsstaten redan långt utvecklad. Eskil Bergvik gav ändå uttryck för en viss uppgivenhet och med en ironiskt klingande bitterhet uttryckte han sig synnerligen kritiskt om de yngre generationernas likgiltighet inför politiken och hur självklart de förhöll sig till den välfärd som de fick ta del av.[56]

Historikern Geoff Eley lyfter fram två olika erfarenheter inom den västeuropeiska vänstern efter 1968 och deras skilda politiska strävanden. De unga vänsterradikalerna från 1968 förde vänstern i riktning mot senare identitetspolitiska frågor och frigörelsekamper för förtryckta grupper i samhället, och engagerade sig i bland annat feminism, olika minoritetsfrågor och antirasism. Eley noterar i sin översikt att särskilt den äldre generationen av socialdemokrater och kommunister, de som blivit politiskt medvetna och varit unga under mellankrigstiden och andra världskriget, förhöll sig skeptiska och rentav kritiska till den yngre generationens vänsterradikalism. Bland annat inom kommunistpartierna stod stundvis de vänsterradikala i opposition mot en äldre generations fackföreningsnära och ibland rätt konservativa och maskulina arbetarklass. De äldre såg på studentradikalernas kritik mot välfärdsstaten under uppbyggnad och mot det

55 Fjalar Björkqvists intervju med Eskil Bergvik 26/3 1994, Folkets Arkiv. För mentaliteten bland kommunistiska krigsveteraner i vinterkriget, se Kimmo Rentola, *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945,* Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY 1994, s. 211–213.

56 Fjalar Björkqvists intervju med Eskil Bergvik 26/3 1994, Folkets Arkiv.

rådande samhällssystemet som ett angrepp mot den klasskamp som de arbetarrörelseaktiva hade fört under mellan- och efterkrigstiden.[57]

Klasskampsgenerationens politiska synsätt byggde på kollektiva erfarenheter av förtryck och politisk kamp, vilket stod i konflikt med de yngre generationernas individualistiska bekvämlighet och konformitet med senmodernismens materialistiska njutningskultur. Bergviks och de övriga folkdemokraternas upplevelser av den egna politiska rörelsens utdöende i Fiskars kan tolkas utifrån den försvinnande bruksarbetarklassens habitus, som var präglad av hårt arbete i industrin och i politiken, av levda historiska klasserfarenheter och av arbetarrörelsens sammanhållande styrka. Sammanfattningsvis upplevde Bergvik och hans kamrater att efterkrigstiden hade lett till konkreta förbättringar som arbetarrörelsen länge och målmedvetet hade eftersträvat för arbetarklassen.

Efter socialismens sammanbrott i Öst- och Centraleuropa kring 1990 uppstod ur folkdemokratins ruiner en ny vänsterrörelse i Finland. Vänsterförbundet grundades 1990 och i Pojo gjorde folkdemokrater och kommunister en gemensam kraftansträngning och grundade Vänsterförbundets partiavdelning i kommunen.[58] Men gamla motsättningar splittrade senare avdelningen: majoritetskommunisterna förblev lojala mot Vänsterförbundet, medan minoritetskommunisterna gick med i det återupprättade FKP. På så sätt levde den gamla klasskampen vidare för en kort tid i den nya Pojopolitiken. När de gamla partiveteranerna med ålderns rätt drog sig tillbaka från dagspolitiken, fortsatte några yngre hängivna vänsteraktiva med den politiska verksamheten, om än i betydligt mindre skala och under andra förutsättningar än tidigare.[59]

Den politik som präglade strukturomvandlingen efter 1980-talet blev på många sätt den gamla klasskampsgenerationens sista stora politiska kamp, där motståndet mot avindustrialiseringen formades av deras historiska erfarenheter. Det kan tolkas som en vägran att acceptera industrins försvinnande och allt vad det innebar bland en del av bruksarbetarna som var formade av sin generations klasskamp.

57 Eley, *Forging Democracy,* s. 446–448.
58 Gary Michelson, ”Vänstern i Pojo förenade krafterna”, *Västra Nyland* 24/8 1990.
59 Marica Hildén, ”Kommunister i Pojo vill ha valförbund med vänstern”, *Västra Nyland* 3/9 2000.

När Fiskars bruk förvandlades till något helt annat än vad det tidigare hade varit ville man upprätthålla en klasskampskultur som hotade att tyna bort.

Konflikten mellan gamla och nya ideal samt klasspositioner

> Man vet inte var dom jobbar å man vet inte vad dom är för ena. Det har ju skett precis samma utveckling i Fiskars, att dom gamla som finns sitter nu på det där åldringshemmet och resten är bara nya mänskor. Där är över 50 konstnärer av olika slag som har kommit nånstans ifrån.[60]

En av informanterna i forskaren Katia Båsks intervjuer bland arbetare och tjänstemän i Åminnefors, några år efter den slutgiltiga nedläggningen av smältverket, uttryckte sin syn på den förändring som hade skett i Pojo. Särskilt Fiskars, men även de närliggande avindustrialiserade brukssamhällena Billnäs och Åminnefors, hade genomgått ett befolkningsutbyte: från industriarbetare till konstnärer, hantverkare och akademiker. Nykomlingarna på bruken kan beskrivas som den nya ”kreativa klassen”. Sociologen Richard Florida har myntat begreppet och enligt honom utgör den kreativa klassen den nya medelklassen som befolkar avindustrialiserade städer. De utgör också den nya dominerande gruppen på gamla bruksorter som i likhet med Fiskars förvandlats till postindustriella kreativa miljöer. Den kreativa klassens livsföring präglas enligt Florida av kreativitet och företagande, samt en ny livsstil där arbete i sig självt ger livet innehåll och mening. Detta skiljer dem från lönearbetarklassen som till stor del betraktat arbete som ett nödvändigt ont som utförs för att trygga försörjningen.[61] När Fiskars förvandlades under 1980- och 1990-talen fanns det en konflikt mellan dessa klasspositioner med sina gamla och nya ideal.

Arbets- och fackföreningslivet på bruket dominerades länge av en relativt liten krets manliga arbetare vars ekonomiska, sociala och

60 Manlig informant f. 1925, *Åminnefors – ett industrisamhälle i förändring* (1999), SLS 1965, SLSA.

61 Richard Florida, *Den kreativa klassens framväxt,* Göteborg: Daidalos 2006, s. 35, 104–105, 283, 295–296, 306.

politiska intressen formade de lokala organisationernas inriktning. Denna grupp försvarade vad som ofta framställdes som hävdvunna rättigheter, och det var kring deras erfarenheter som den lokala arbetarrörelsens identitet byggdes upp. När industrin började avvecklas förlorade denna gemenskap sin materiella och sociala grund; den lokala arbetarrörelsen försvagades i takt med att arbetsplatserna försvann. Sociologen Beverly Skeggs menar att arbetarklassmän och -kvinnor upplever klass olika: klass innebär för kvinnor nästan enbart exkludering från materiella och politiska resurser, men för män är klass tillgången till politiskt erkännande och gemenskap, solidaritet mellan män. Skeggs menar således att klass allmänt taget visat sig utgöra en ”positivt värderad social kategori” för arbetarklassmän.[62]

Ekonomhistorikern och etnologen Maths Isacson har diskuterat det fenomen som ofta betecknats som ”bruksandan”, även om begreppet som Isacson poängterar saknar en entydig definition. På bruksorter som Fiskars förknippades denna anda av många anställda med en patriarkalt präglad kultur, där maktstrukturer, normer och berättelser i första hand formades av och för män. Den muntliga tradition som återges i intervjuerna från Fiskars bruk synliggör en arbets- och festkultur där mäns erfarenheter och sociala praktiker framträder som norm och nav. De pensionerade Fiskarsarbetarna Albert Winter och Alfons Flemmich beskrev i ett tv-program från 1983 hur de stora högtiderna, brandkårs- och midsommarfesterna, organiserades kring brukets maskulina rum, såsom smedjan och verkstaden, där männen både producerade och reproducerade den sociala gemenskapen. Samtidigt domineras de historiska berättelserna i tv-intervjun av två manliga röster som berättar om brukets typiska manliga arenor: manskören, verkstaden, smedjan och supébordet dit brukets trogna arbetarmän blev inbjudna av disponenten. Winter och Flemmich återger arbetarnas homosociala umgänge, humor och normer som artikuleras genom maskulint kodade praktiker som sång, dryckesritualer och kroppslig uthållighet. Även i skildringen av arbetslivet i finsmedjan framträder ett yrkesskickligt men starkt mansdominerat arbetskollektiv, där erfarenhet, hårt arbete och tidig

62 Beverly Skeggs, *Att bli respektabel. Konstruktioner av klass och kön,* Göteborg: Daidalos 1999, s. 120.

död relateras till manliga arbetare. Sammantaget ger intervjun med Winter och Flemmich därmed inblick i en bruksanda där socialt liv, arbetsgemenskap och berättelser i hög grad formades i och genom manligt definierade rum, vilket bidrar till att kvinnors erfarenheter och positioner framstår som perifera i både den levda och den berättade historien om bruket.[63]

På grund av det ovanstående framstår också avindustrialiseringens konsekvenser som en kris främst för männen. Avindustrialiseringen drabbade män och kvinnor på olika sätt och deras erfarenheter har framhållits olika i de historiska källorna och i minneskulturen. Det innebär att kvinnor som levde i brukssamhället också drabbades, men deras röster gör sig inte alltid hörda när arbetarmän har stått i förgrunden och fått skildra arbetarklassens erfarenheter av avindustrialiseringen. Tv-programmet där de två pensionerade männen från Fiskars intervjuades hade som syfte att ge en inblick i ett brukssamhälle som höll på att försvinna med avindustrialiseringen. Detta trots att kvinnodominerade industrier som kläd- och textilindustrin i Pojo, drabbades minst lika hårt, ibland kanske hårdare, av nedläggningarna.[64] De kvinnliga arbetarnas erfarenheter, deras politiska kamp och deras ekonomiska utsatthet har trots detta i hög grad osynliggjorts både i samtida källor och i den lokala historieskrivningen. Detta mönster är inte unikt för Pojo, utan speglar bredare patriarkala strukturer och levda ideal i industrialiseringens och avindustrialiseringens historia.[65]

Isacsons forskning om bruksorter i Bergslagen i Sverige vittnar om många likheter med Fiskars och bruken i västra Nyland. Han betonar att krisen som följde av nedläggningarna också var en kris för arbetarklassens manlighetsideal. Den traditionella arbetarklassmannen såg sig

63 Tv-program ”Vändpunkt i bruksbygd”, Yle 29/11 1983, Nationella audiovisuella institutet KAVI, Helsingfors, https://www.rtva.kavi.fi/program/details/program/22721283; Maths Isacson, *Industrisamhället Sverige. Arbete, ideal och kulturarv,* Lund: Studentlitteratur 2007, s. 266–269.

64 Antskog klädesfabrik lade ner verksamheten 1959 och Rissanens textil- och klädfabrik i Pojo som grundats 1971 lades ned 1996. I samband med vardera av de två nedläggningarna blev omkring 200 personer, i huvudsak kvinnliga anställda, arbetslösa. Se Kaihovirta, *Jord och järn,* s. 249, 313.

65 Jackie Clarke, Arthur McIvor, Anna McEwan & Sinead Burns, ”Gender and deindustrialization. A transnational historiographical review”, *International Labor and Working-Class History* 105, 2024, https://doi.org/10.1017/S0147547924000024.

själv främst som familjeförsörjare och beskrev sitt arbete som fysiskt tungt, nyttobetonat och konkret. Arbetsprocessen var synlig och arbetet resulterade i något konkret som skapade allmänt välstånd i samhället: metall bearbetades till exportvaror som gav intäkter. Med intäkterna byggde man landet och skapade ekonomisk tillväxt.[66] När bruket under 1990- och 2000-talen befolkades av nya grupper såsom konstnärer, hantverkare och akademiker, framstod deras arbete ofta som abstrakt och svårbegripligt för äldre bruksarbetare.[67] Till skillnad från industrins produktion av materiella varor saknade den kreativa klassens produkter ett direkt materiellt uttryck, och deras sätt att försörja sig låg långt ifrån den industriella logikens tydliga samband mellan arbetstid och lön.

Skepsis mot nyinflyttade var dessutom ett långvarigt inslag i bruksarbetarkulturen. När arbetarrörelsen mobiliserades i början av 1900-talet betraktades till exempel tillfälligt inflyttade arbetare som potentiella strejkbrytare och ”vita” arbetare, vilket ibland ledde till öppna konflikter. På 1960-talet förstärktes dessa motsättningar när Fiskars Ab rekryterade finskspråkig arbetskraft till det krisande stålverket i Åminnefors, något som i flera fall gav upphov till spänningar med etnonationalistiska inslag.[68] Dessa processer – språkförändringar, ekonomiska försämringar och social omvälvning – ledde till att den gamla interna solidariteten förstärktes samtidigt som främlingsfientliga attityder riktades mot nyinflyttade bruksinvånare. Avindustrialiseringen blottlade därmed inte bara ekonomiska sårbarheter utan också hur djupt den lokala arbetarkulturen präglats av patriarkala normer, gamla lojaliteter inom den klart avgränsade gruppen och misstänksamhet mot det främmande och nya.

Socialismens halveringstid

Rubriken för denna artikel, spöket som slutade spöka, hänvisar till ”kommunismens spöke” som efter Berlinmurens fall och Sovjetunionens sammanbrott kring 1990 hade drivits till sin grav. Socialismens

66 Isacson, *Industrisamhället Sverige,* s. 28–31, 267–268.

67 Peter Johansson, ”Fiskars sin egen lyckas smed”, *Västra Nyland* 24/8 1999; Nina Weckström, ”Fiskars är fjärran från vimlets yra”, *Hufvudstadsbladet* 24/12 2003.

68 Matias Kaihovirta, ”Tyst i klassen. Etnonationalism i Finland efter andra världskriget”, *Arbetarhistoria* 175–176, 2020:3–4, s. 49–53.

tillbakagång i västvärlden blev en betydande vändpunkt inte bara i arbetarrörelsens historia utan även i världshistorien. Historiefilosofen Francis Fukuyamas på sin tid omtalade uttryck ”historiens slut”, byggde på tesen att den liberala demokratin och marknadsekonomin, efter kommunismens fall i Öst- och Centraleuropa, framstod som den allenarådande samhällsmodellen och att den ideologiska kampen som hade präglat världen sedan oktoberrevolutionen 1917 därmed i huvudsak hade nått sitt slut.[69]

Den här artikeln har tagit sin utgångspunkt i den här globala brytningsperioden, och särskilt i dess verkningar för historiens förlorare, de arbetarrörelseaktiva som på lokal nivå genomlevde socialismens sammanbrott. I centrum står den avindustrialiserade bruksorten Fiskars i det som tidigare var Pojo kommun och artikeln speglar det lokala skeendet mot ett större europeiskt och globalt sammanhang. Fiskars var under en stor del av 1900-talet ett starkt fäste för den finlandssvenska arbetarrörelsen och fram till industrins gradvisa nedläggning fanns det en levande svenskspråkig arbetar- och tjänstemannakultur på bruket, en kultur som i dag inte längre existerar. Minnet av denna svensk- och tvåspråkiga arbetarrörelse har mer eller mindre utraderats i den rumsliga miljön i Fiskars, där det forna järnbruket omvandlats till en hantverkar- och konstnärsby med en ekonomi inriktad på turism och upplevelseindustri för den urbana kreativa klassen. Avindustrialiseringshistorikern Steven High har beskrivit detta som en form av kulturellt våld som på många håll i den avindustrialiserade världen drabbat människor med en social bakgrund i arbetarklassen och politisk anknytning till arbetarrörelsen. Arbetarrörelsens och industriarbetarklassens historia och minnen har i den postindustriella historiekulturen hamnat i skuggan av de narrativ som präglas av berättelsen om en lyckad strukturomvandling.[70]

I inledningen presenterades uttrycket ”avindustrialiseringens halveringstid” som en beteckning på de ojämnt fördelade och långsamt verkande konsekvenser som följer av industriell omstrukturering. I ett längre historiskt perspektiv kan dessa processer förstås som en förskjutning mellan olika erfarenhetsrum, där arbetarrörelsens

69 Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man,* London: Penguin 1992.
70 High, ”The ’normalized quiet of unseen power’”.

institutionella och organisatoriska närvaro successivt har förlorat sin tidigare täthet på lokal nivå utan att helt upplösas. De begrepp och framtidsbilder som en gång organiserade politisk mobilisering kring arbete, jämlikhet och kollektiv omfördelning har i många sammanhang förlorat sin normativa självklarhet. På så vis synliggör min studie av Fiskars en bredare omvandling där sociala och politiska ordningar inte ersätts i ett enda skifte, utan snarare omstruktureras genom långvariga förskjutningar i både materiella villkor och begreppsliga ramverk.

CHRISTA LUNDSTRÖM

Den kreativa processens rörelser

Att utforska Tove Janssons muminmanuskript

Det är något särskilt att möta Tove Janssons arkivmaterial. På Åbo Akademis bibliotek (ÅAB) förvaras manuskript och skrivböcker som är fulla med bakgrundsmaterial, förstudier och häpnadsväckande detaljer som entusiasten kan nysta i.[1] Jag kan inte undgå att fascineras av de handskrivna koncepten, och som redaktör i Svenska litteratursällskapets Tove Jansson-projekt har jag haft förmånen att få fördjupa mig i delar av manuskriptmaterialet.[2]

Den här essän hämtar inspiration från den genetiska kritiken och fokuserar på rörelser som kan ses i de bevarade handskrivna manuskripten till Janssons *Småtrollen och den stora översvämningen* (1945) och den första versionen av *Muminpappans bravader* (1950).[3] Skapandet av litteratur tar sig uttryck både som konkret och bildlig rörelse. Till exempel som pennans och tankens rörelse över papperet, och vad det säger om hur arbetet strukturerats. Eller hur textpartier och idéer kan röra sig mellan olika delar av manuskript och mellan manuskript.

1 Tove Janssons samling, Handskriftssamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek (ÅAB), Åbo. I bibliotekets samlingar ingår också läsarbrev. Illustrationerna donerade Jansson i stället till Tammerfors konstmuseum.

2 Projektet digitaliserar Tove Janssons arkivmaterial i samarbete med Tove Janssons rättsinnehavare och Åbo Akademis bibliotek. Publicering sker i omgångar med start i juni 2026 på adressen jansson.sls.fi.

3 Tove Janssons samling vol. 1 och 2, ÅAB; Tove Jansson, *Småtrollen och den stora översvämningen*, Helsingfors: Söderström & C:o förlagsaktiebolag 1945; Tove Jansson, *Muminpappans bravader. Berättade av Honom Själv* (på omslaget: *Skrivna av Honom Själv*), Helsingfors: Schildts 1950.

Med genetisk kritik kan man studera författares kreativa process genom deras förarbeten.[4] Här ryms också handskrifter, korrektur och alternativa versioner inom definitionen av ett verk. Begreppet *avant-texte* betecknar allt det material som tillkommit innan texten publicerats, det vill säga skisser, utkast och manuskript, men också tolkningen av desamma.[5] Utkast och manuskript är en naturlig del av processen och avsedda att bearbetas vidare. Som Jon Viklund och Anna Sofia Rossholm konstaterar: ”Även om det kan förekomma andra läsare redan vid en tidig tidpunkt i ett verks tillblivelse så ligger det i utkastets natur, till skillnad från den tryckta texten som publiceras för att i just denna form nå en läsare, att det är under arbete.”[6]

Ett manuskript är alltså inte statiskt, rörelse är ett slags premiss. Hans Walter Gabler och Wim Van Mierlo påpekar dessutom att den kreativa processens rörelse sällan är rakt linjär. Rörelsen kan pausas, backa, byta håll eller hoppa hit och dit och bre ut sig till exempel i anteckningsböcker eller på lösa blad och lappar. Som Gabler formulerar det: ”Utkastets primära funktion är inte att framställa en text för läsning, utan att fästa, understödja och vidare inspirera textkompositionen.”[7]

Manuskripten till *Småtrollen och den stora översvämningen* och *Muminpappans bravader* visar på den bredd som framträder i Janssons arkiv. Jag kommer att beskriva manuskripten, ta upp detaljer och passager som jag fastnat för samt reflektera över skrivprocessen och

4 Sakari Katajamäki & Veijo Pulkkinen, ”Introduction. The widening circles of genetic criticism”, Sakari Katajamäki & Veijo Pulkkinen (eds.), Tommi Dunderlin (associate ed.), *Genetic Criticism in Motion. New Perspectives on Manuscript Studies,* Helsingfors: Finnish Literature Society 2023, s. 8, https://doi.org/10.21435/sflit.14.

5 Jon Viklund & Anna Sofia Rossholm, ”Verkets förvandlingar. Ekelöf, Bergman och den genetiska kritiken”, *Tidskrift för litteraturvetenskap* 41, 2011:1, s. 5–7, https://doi.org/10.54797/tfl.v41i1.11839.

6 Ibid., s. 7.

7 Hans Walter Gabler, ”Handskriften som en mötesplats för genetisk utgivning och genetisk kritik”, Paula Henrikson & Jon Viklund (red.), *Kladd, utkast, avskrift. Studier av litterära tillkomstprocesser*, Uppsala: Uppsala universitet, avdelningen för litteratursociologi 2015, s. 23; Wim Van Mierlo, ”Genetic criticism and modern palaeography”, Sakari Katajamäki & Veijo Pulkkinen (eds.), Tommi Dunderlin (associate ed.), *Genetic Criticism in Motion. New Perspectives on Manuscript Studies*, Helsingfors: Finnish Literature Society 2023, s. 23, https://doi.org/10.21435/sflit.14.

redigeringsrörelsen.[8] Efter inledningen följer först en allmän beskrivning av Janssons manuskriptbearbetning. Jag går därefter över till att analysera manuskriptet till *Småtrollen och den stora översvämningen*, följt av manuskripten till *Muminpappans bravader*. Jag kommer också att ta upp rörelser som jag noterat mellan olika manuskript och tryckta böcker.

Rörelseperspektivet på Janssons författarskap och efterlämnade manuskript är knappast långsökt. Hur rörelse kommer till uttryck i muminböckernas text och bild har tidigare undersökts av Sirke Happonen i doktorsavhandlingen *Vilijonkka ikkunassa* (2007).[9] Janssons arkivmaterial har i varierande grad behandlats av till exempel Mia Österlund, Happonen, Agneta Rehal-Johansson, Tove Holländer och Boel Westin.[10] Österlund läser Janssons arkiv ur ett queert perspektiv och reflekterar över vad det kan berätta om Janssons syn på skrivande. Happonen, Rehal-Johansson och Holländer använder arkivmaterialet som komplement i sina respektive analyser, Rehal-Johansson om omarbetningen av muminböckerna och Holländer om muminböckernas illustrationer. Också Westin refererar till arkivmaterialet, både i doktorsavhandlingen *Familjen i dalen* (1988) om muminböckerna och i biografin *Tove Jansson. Ord, bild, liv* (2007). Men det finns fortfarande mycket att utforska i Janssons arkiv.

När man läser manuskripten blir det tydligt att Janssons skrivande präglas av lekfull redigeringsrörelse.[11] Hon betraktade inte ens de

8 Jfr Hannah Sullivan, ”Revision. Rereading, reliving, rewriting”, Olga Beloborodova & Dirk Van Hulle (eds.), *A Comparative History of the Literary Draft in Europe*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company 2024, s. 250, https://doi.org/10.1075/chlel.xxxv.17sul.

9 Sirke Happonen, *Vilijonkka ikkunassa. Tove Janssonin muumiteosten kuva, sana ja liike*, Helsinki: WSOY 2007.

10 Mia Österlund, ”Vad berättar arkiven om Tove Jansson? Konturerna av en queer poetik”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 99, 2024, https://doi.org/10.30667/hls.141895; Agneta Rehal-Johansson, *Den lömska barnboksförfattaren. Tove Jansson och muminverkets metamorfoser*, Göteborg: Makadam 2006; Tove Holländer, *Från idyll till avidyll. Tove Janssons illustrationer till muminböckerna*, Tammerfors: Finska Barnboksinstitutet 1983; Boel Westin, *Tove Jansson. Ord, bild, liv*, Helsingfors: Schildts 2007; Boel Westin, *Familjen i dalen. Tove Janssons muminvärld*, Stockholm: Bonniers 1988. På tyskt håll finns även Kathrin Hubli, *Kunstprojekt (Mumin-)Buch. Tove Janssons prozessuale Ästhetik und materielle Transmission*, Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag 2019.

11 Jfr Österlund, ”Vad berättar arkiven om Tove Jansson?”, s. 217, 229.

tryckta böckerna som oföränderliga produkter, utan redigeringsrörelsen tilläts fortsätta i nya versioner. Westin menar att återskapande, rekonstruktion och omgestaltning var en del av Janssons konstnärliga metod.[12] Boken om kometen och boken om muminpappans ungdom finns som bekant vardera i tre olika utföranden: *Kometjakten* (1946), *Mumintrollet på kometjakt* (1956) och *Kometen kommer* (1968), samt *Muminpappans bravader* (1950), *Muminpappans bravader* (1956) och *Muminpappans memoarer* (1968).[13] I själva verket har merparten av muminböckerna genomgått ändringar i större och mindre skala.[14] De olika versionerna förorsakar fortfarande en del förvirring, särskilt eftersom de äldre versionerna inte är helt lätta att få tag i på biblioteken och är synnerligen dyra på antikvariat.[15] Men till exempel översättningar av muminböckerna kan vara gjorda utifrån de äldre versionerna, vilket i praktiken betyder att svenskspråkiga läsare och de som läser verken i översättning ibland läser olika versioner med olika innehåll.

De tidigare versionerna av muminböckerna nämndes ibland men fanns inte att tillgå när jag växte upp under tidigt 2000-tal. Det är i stället de reviderade muminböckerna utgivna från och med 1968 som har följt mig genom livet i otaliga högläsningar och omläsningar. När de tidigare versionerna korsade min väg i vuxen ålder framstod de närmast som sökande och lite underliga, kuriositeter som sedan förädlats till böcker som jag håller högt.

Att bekanta sig med arkivmaterialet och manuskripten har därför varit både fängslande och lite obekvämt. För trots alla charmiga detaljer och omvälvande upptäckter möter man också ännu mer underlighet.

12 Westin, *Familjen i dalen*, s. 11.

13 Tove Jansson, *Kometjakten*, Helsingfors: Söderström & C:o förlagsaktiebolag 1946; Tove Jansson, *Mumintrollet på kometjakt*, Helsingfors: Söderström & C:o förlagsaktiebolag 1956; Tove Jansson, *Kometen kommer*, Helsingfors: Holger Schildts Förlag 1968; Jansson, *Muminpappans bravader* 1950; Tove Jansson, *Muminpappans bravader. Berättade av honom själv* (på omslaget: *Skrivna av Honom Själv*). *Nedtecknade av Tove Jansson*, Helsingfors: Holger Schildts Förlag 1956; Tove Jansson, *Muminpappans memoarer*, Helsingfors: Holger Schildts Förlag 1968.

14 Westin, *Tove Jansson*, s. 400–402; Rehal-Johansson, *Den lömska barnboksförfattaren*, s. 170–175 och not 381.

15 En ny utgåva av *Kometjakten* har dock utkommit på finlandssvenska Förlaget (Helsingfors) våren 2026, för att uppmärksamma bokens 80-årsjubileum.

Ibland förekommer dramaturgiska krumbukter, fåniga karaktärer och replikväxlingar som ligger långt från de muminböcker jag känner så väl. Men vem skriver en text utan att bearbeta och redigera den? De första utkasten till den här essän var bara lösa anteckningar utan struktur och i skrivprogrammet på datorn finns oändligt många versioner lagrade där text fyllts på och redigerats. Denna rörelse är oftast osynlig för läsaren av det färdiga verket. När jag läser en del av Janssons egendomliga utprovningar blir jag via den genetiska kritiken påmind om att de har en viktig funktion i arbetsprocessen. Och att mina egna utkast inte heller är så lysande alla gånger.

Janssons skriftliga egenheter

Jansson var medveten om att hennes skisser och utkast skulle komma att intressera forskare och läsare. I materialet kan man hitta små hälsningar från henne, till exempel i manuskriptet till *Trollvinter* (1957), där hon ursäktar råddet:

> Arken i konceptet till Trollvinter var, så gott som, onumrerade. Jag har ordnat materialet kapitelvis och skrivit ett litet nummer i nedre vänstra hörnet. Det stämmer inte alltid för här finns många upprepningar och hopp i texten som ofta fyller båda sidorna. Men kanske det hela är någorlunda.[16]

Arkivet visar att en rörelse har gått genom materialet: manuskripten och de lösa bladen har samlats ihop, gåtts igenom och ordnats av författaren innan hon donerat dem.[17]

En stiliserad form av Tove Janssons handstil är antagligen bekant för många från bilderböckerna *Hur gick det sen?* (1952) och *Vem ska trösta knyttet?* (1960). I manuskripten är handstilen vardagligare och effektivare, men fortfarande tydlig och enkel att läsa. Ibland smälter bokstäverna i och g samman till en ligatur som ser mer ut som ett j. Det betyder att ord som till exempel ”mig” och ”vänligt” kan se ut som ”mj” och ”vänljt”. När två m förekommer efter varandra skrivs de med en båge för lite.

16 Papperslapp, Trollvinter koncept, Tove Janssons samling vol. 1, ÅAB.
17 Se även Österlund, ”Vad berättar arkiven om Tove Jansson?”, s. 218.

Svårlästa partier kan i stället bero på den omfattande bearbetningen eller redigeringen, det vill säga ändringar i den redan existerande texten. Drag som är typiska för manuskript och återfinns hos Jansson är till exempel omskrivningar, tillägg, strykningar och variationer på samma scen.[18]

Att Jansson så sällan använt suddgummi i de aktuella manuskripten är tacksamt för den som är nyfiken på vad som strukits. I stället kan hon stryka över och enligt västerländskt etablerat mönster placera ny text mellan raderna eller i marginalen.[19] Men hon kan också lägga ny text ovanpå den tidigare texten eller var som helst där det råkar finnas plats. Ibland kan man också hitta orelaterade anteckningar i manuskripten, sådant som visar att Jansson tagit det som funnits närmast till hands när hon behövt skriva ner något.

Nytt stycke markeras oftast enbart med ny rad, sällan med indrag. I manuskripten kan bruket av stor och liten bokstav växla i en del namn, som till exempel mumintrollet och Mymlans dotter. Stavningen av ett visst ”artnamn” växlar också i både manuskript och tryckta böcker: hattifnattar i *Småtrollen och den stora översvämningen*, hatifnattar i *Muminpappans bravader*. Jag väljer i den här essän att skriva namnen så som de oftast skrivs i de aktuella manuskripten. När jag nämner karaktärer från andra böcker skriver jag namnen så som de uppträder i de första tryckta versionerna av böckerna där de introduceras.

I läsningen av Janssons handskrivna manuskript är det inte enbart berättelsernas innehåll som är av intresse. Lika spännande är vad manuskripten kan säga om *hur* berättelsen har vuxit fram genom till exempel placering på sidan, klotter samt användningen av olika pennor och material.[20]

18 Citaten ur manuskripten återges i den här essän så som Jansson tänkte sig dem, alltså inte med synliga strykningar och tillägg, utan som renskrivningar av Janssons redigerade text. Om drag typiska för manuskript, se vidare Van Mierlo, ”Genetic criticism and modern palaeography”, s. 19–20; Sullivan, ”Revision”, s. 241, 244–245.

19 Van Mierlo, ”Genetic criticism and modern palaeography”, s. 22.

20 Jfr Gabler, ”Handskriften som en mötesplats”, s. 23.

Småtrollen och den stora rörelsen över papperet

Mumintrollen introducerades i den finlandssvenska litteraturen genom den lilla boken *Småtrollen och den stora översvämningen* som utkom 1945. Här får läsaren bekanta sig med muminfamiljen och det lilla djuret, som i de senare böckerna kallas Sniff. Jakten efter ett hus för vintern och den försvunna muminpappan leder mumintrollet och hans mamma, samt det lilla djuret och den blåhåriga flickan Tulippa, genom en rad spännande äventyr. Till slut kan den lilla familjen återförenas och bosätta sig i huset som mumintrollets pappa har byggt.

Boken är kortare än de andra muminböckerna och har en lite annan karaktär, men redan här använder Jansson sig av teman som blir viktiga också senare. Westin påtalar till exempel familjetemat, med splittring och återförening, samt hemlöshet och återkomst.[21]

Det handskrivna manuskriptet saknar titel och består av en liten bunt tättskrivna pappersark. Berättelsen är skriven med blyerts och redigerad med bläck. Westin beskriver bläcket som blått, men det har antagligen mörknat med tiden och framstår nu som brunsvart.[22] Man kan notera att Janssons användning av citattecken runt repliker inte är helt genomförd.

De sju första arken är tagna ur ett skissblock och de resterande utgörs av lösa pappersark. Bläddringen förvirrar en aning. Inledningsvis har Jansson använt bara arkens ena sida. Från och med det tredje arket skriver hon på båda sidorna, och går sedan tillbaka och använder också de två första arkens baksida. Det betyder att det första arket innehåller sida 1 och 5, det andra arket sida 2 och 6 och det tredje arket sida 3 och 4. Det fjärde arket är enbart sida 7, och från och med det femte arket samsas de efterföljande sidorna genast på samma ark, så att sida 8 och 9 är tillsammans, och så vidare. Det här kan betyda att berättelsen fått växa fram spontant, på papper som funnits till hands just då. Arken får anpassa sig när berättelsen rör sig framåt.

Om tillkomstprocessen har Jansson själv skrivit några rader i förordet till nyutgåvan 1991:

21 Westin, *Tove Jansson*, s. 173.
22 Ibid., s. 175.

> Det var krigsvintern 1939. Ens arbete stod stilla; det kändes totalt onödigt att försöka göra bilder.
>
> Kanske var det begripligt att jag plötsligt fick lust att skriva ner någonting som skulle börja med ”Det var en gång”. Fortsättningen måste ju bli en saga, det var ofrånkomligt, men jag ursäktade mig genom att undvika prinsar, prinsessor och små barn, och valde i stället min arga signaturfigur från skämtteckningarna och kallade honom mumintrollet.
>
> Den halvfärdiga berättelsen glömdes bort till 1945. Då kom en vän och sa att det här kan ju bli en barnbok, skriv färdigt och illustrera, kanske de tar den.[23]

Är det därmed möjligt att det ligger flera år mellan det första nedtecknandet och redigeringen? När man betraktar manuskriptet verkar det som att blyertsskriften blivit en färdig helhet innan redigeringspennan med bläck gått över texten. Kan man anta att vännen från förordet syftade på blyertsversionen, och att bläckredigeringen uppstått efter uppmaningen ”skriv färdigt”?

Arbetet med berättelsen som blir *Småtrollen och den stora översvämningen* präglas i så fall av stillastående och rörelse, manuskriptet verkar ha vuxit fram i vågor. Först har Jansson upplevt arbetsmässig förlamning på grund av kriget. Frustrationen har sedan kanaliserats i skrivande, en första vågrörelse med blyerts. Sedan har berättelsen glömts bort, men väckts till liv igen och färdigställts med en ny våg i bläck. Den blyertsskrivna texten och bläckredigeringen utgör med andra ord olika lager av skrivprocessen.[24]

Westin konstaterar att det redigerade manuskriptet i ganska hög grad överensstämmer med den tryckta boken, men inte helt.[25] Viss redigering har med andra ord förekommit också efter bläckredigeringen. Jansson skriver i sitt förord att berättelsen börjar med ”Det var en gång”, och det gör den också i manuskriptet, men inledningen

23 Tove Jansson, *Småtrollen och den stora översvämningen*, Helsingfors: Holger Schildts Förlag 1991 [1945], s. 7.

24 I samband med revideringen av de andra muminböckerna på 1950-talet påbörjade Jansson också en omarbetning av *Småtrollen*, men hon färdigställde den aldrig. Se Westin, *Tove Jansson*, s. 304; Westin, *Familjen i dalen*, s. 11.

25 Westin, *Tove Jansson*, s. 175.

till den tryckta boken har ändrats till det mer janssonskt präglade ”Det måste ha varit fram på eftermiddagen någon gång i slutet av augusti som Mumintrollet och hans mamma kom in i storskogens djupaste del.” [26]

Jansson har använt olika strategier i sin redigering. Radering medelst suddgummi förekommer på sina ställen, men antagligen är det främst medan Jansson har jobbat med blyerts som hon har suddat, för bläcket hamnar i stället ofta rakt på den blyertstext som det ersätter. Också marginalerna och utrymmet mellan raderna används flitigt för korrigeringar och tillägg. Olika symboler, som cirklar, trianglar, kryss, streck och pilar, guidar läsaren när texten gör utfärder åt olika håll.

På sidorna 12–14 behöver man koncentrera sig för att hänga med. De olika lagren, blyertsen och bläcket, originalskriften och tilläggen, existerar samtidigt och går in i varandra i en rörelse som balanserar mellan kaos och kontroll. Bläckredigeringen breder här ut sig som långa tillägg placerade både i marginalerna och rakt ovanpå blyertsskriften. Det är utmanande att visualisera rörelsen i text, men nyckeln till läsningen ser ut så här: I slutet på sida 12 läggs text skriven med bläck över blyertsskriften, och med hjälp av kryss och en pil rör sig texten först till den vänstra marginalen och sedan till den övre marginalen. Därifrån hoppar texten med hjälp av en ofylld triangel vidare till den vänstra marginalen på sida 13, glider över till den övre marginalen och navigerar runt ett nedklottrat telefonnummer i blyerts.

En fylld cirkel visar sedan vägen till ett kort tillägg i mitten på sida 13, placerat ovanpå blyertsskriften. Efter det gör texten via en symbol med sicksackmönster ett hopp ner till slutet av sidan, där bläcket övergår från tillägg till redigering av blyertsskriften igen. Här läser man sidan till slut och vänder blad till sida 14. Där hinner man bara läsa de fem första raderna innan texten kompletteras med en marginalutvikning i bläck. Den här gången börjar tillägget till höger i den övre marginalen, men när utrymmet tar slut fortsätter det till vänster i den övre marginalen. Därifrån fortsätter texten utan symbol till den vänstra marginalen, och via en pil till den nedre marginalen. Här infogar Jansson en skriftlig instruktion, ”se sid 13”, och en symbol,

26 Jansson, *Småtrollen och den stora översvämningen* 1945, s. 3. Mumintrollet skrivs med stort M enbart i bokens första mening.

en fylld triangel. Nu följer nästan hela sida 13, där bläcktillägg täcker stora delar av blyertsskriften. Efter en till skriftlig hänvisning i bläck, ”SE. 14.”, och en symbol i form av ett kort brett streck, fortsätter texten på sida 14, efter de fem första meningarna som redan ingått. Återigen övergår bläcket från att vara tillägg till att bli redigering av blyertsskriften.

Tilläggens ormande över marginalerna kan antyda att också berättelsens redigering växer fram i stunden, att utrymmet tar slut för att Jansson inte på förhand vet hur mycket som ska läggas till. Efter detta trassel är allt frid och fröjd igen, och de sista sidornas luftiga blyerts har få korrigeringar.

Janssons redigeringsstil är överlag omsorgsfull, ingen detalj är för liten för att ändras. ”Den stora ormen” blir ”Den Stora Ormen” och pyttipanna ersätts med sjöpudding, vad det nu är för något.[27] Det framkommer också att Tulippa, som bor i en tulpan och har långt blått hår, ursprungligen varit associerad med en helt annan färg. I blyertsskriften kan man vid hennes introduktion urskilja ett rött hår och en röd klänning, och efter det omtalas hon som ”den röda flickan”. Det är först i bläckredigeringen som hon får namnet Tulippa och sitt blåa hår.[28] Det röda håret flyttas i stället till fyrvaktarpojken som Tulippa väljer att stanna hos.[29]

Mumintrollets mamma är en trygg konstant redan i den här berättelsen. ”Med mamman föds berättelsen om familjen i dalen”, menar Westin, och beskriver henne på följande vis:

> Hon har moderns hela styrkearsenal, tar hand om muminbarnet, inkluderar utan vidare hittebarnet sniff och räddar modigt en katt med ungar undan översvämningen, en ”moder” liksom hon själv. Hon representerar livskraften och gestaltningen av henne fixerar klart hennes centrala position. Väskan finns med från början, en symbol för hennes kraft. I den finns den korkskruv som kan öppna pappans flaskpost och därmed vägen till föreningen av familjen.[30]

27 Manuskriptet till *Småtrollen och den stora översvämningen*, s. 1, 10, Tove Janssons samling vol. 1, ÅAB.
28 Ibid., s. 2.
29 Ibid., s. 10.
30 Westin, *Tove Jansson*, s. 173.

I manuskriptet kan man se att väskan, kraftsymbolen, har kommit till i ett senare skede. I blyertsversionen har mumintrollets mamma visserligen tillgång till nödvändigheter som magpulver och choklad, men det är först i bläckredigeringen som det framkommer att de förvaras i en väska. Väskan nämns fem gånger i manuskriptet och varje gång i ett tillägg i bläck. Korkskruven i sin tur innehas i blyertsversionen först av det lilla djuret, och hittar sin plats i mammans väska i bläckredigeringen.[31]

Bravadernas rörelse genom många manuskriptversioner

Efter *Småtrollen och den stora översvämningen* utkom muminböckerna i rask takt. *Muminpappans bravader* från 1950 är den fjärde i ordningen och här får mumintrollets pappa hålla pennan i en animerad beskrivning av sin uppväxt och ungdom. Till det centrala persongalleriet hör vännerna Fredrikson, Rådd-djuret och Joxaren, som den blivande muminpappan reser omkring med ombord på husbåten Haffsårkestern.[32]

Till den här första versionen av boken om muminpappans ungdom finns tre bevarade manuskript.[33] Man har med andra ord möjlighet att följa berättelsens rörelse och utveckling i flera bearbetningar. Det första manuskriptet är svårt att avgränsa i och med att det ingår i en helhet av lösa pappersark som antagligen bara till viss del är ordnade kronologiskt. Förutom olika trevande varianter på inledningen finns här också en del ark där Jansson planerar kapitel, anfanger och baksidestext. En kapitelplanering förekommer på baksidan av ett utlåtande

31 Manuskriptet till *Småtrollen och den stora översvämningen*, s. 13, Tove Janssons samling vol. 1, ÅAB.

32 I *Muminpappans memoarer* kallas Haffsårkestern flodbåt i stället för husbåt.

33 Lösa pappersark, Tove Janssons samling vol. 2, ÅAB; Anteckningsbok benämnd ”En muminpappas stormiga ungdom. Memoarer. Tove Jansson.” och anteckningsbok benämnd ”nr 1”, Tove Janssons samling vol. 2, ÅAB; Anteckningsbok benämnd ”Muminpappans bravader” på pärmen och ”Min stormiga ungdom. En muminpappas memoarer. nr 3” på första sidan, Tove Janssons samling vol 2, ÅAB. I Tove Janssons samling vol. 2 ingår också ett manuskript till *Muminpappans bravader* från 1956. I vol. 16 och 18 ingår manus och bearbetning till det som ska bli *Muminpappans memoarer* (1968).

om *Min stormiga ungdom,* Janssons ursprungliga titel på *Muminpappans bravader,* från Hugo Gebers förlag i Sverige.[34] Efter de många variationerna på inledningen växer ett ofullbordat manuskript fram, med en sidnumrering som sträcker sig till 51. Jansson växlar mellan blyerts och bläck och redigeringen sker med blyerts. Handlingen söker sin form och riktning: Jansson överger till exempel snabbt idén att den blivande muminpappan träffar en igelkottsmentor som lär honom att röka och uppmanar honom att ta sig in i mumintrollens crème de la crème. Dessa fina mumintroll har ”gullkronor” målade på magarna och bor i hus som man tar sig in i via repstegar. Muminpappan accepteras i de fina salongerna som ung och svår poet och sedan tar sidan slut, mitt i en mening. Om scenen fortsätter på ett annat pappersark finns det åtminstone inte i anslutning till resten av manuskriptet.

Det andra manuskriptet är en helhet som rör sig över två anteckningsböcker. Den första är benämnd ”En muminpappas stormiga ungdom. Memoarer” och slutar mitt i berättelsen efter flera överstrukna sidor. I bläck har tillagts en läsanvisning om var tråden ska återupptas: ”I morgon, fortsatte _ _ _ _ _”.[35] Den andra anteckningsboken är förvirrande nog benämnd ”nr 1” men tar vid ungefär där den första slutar. ”I morgon, fortsatte Fredrikson” förekommer vid ett kryss invid en liten illustration på den första sidans översta tredjedel. Den första anteckningsboken har sidnumrering och är i huvudsak skriven och redigerad med blyerts. Texten löper på den högra sidan av uppslagen, den så kallade rectosidan, medan längre tillägg eller omskrivningar fogas in på den vänstra, versosidan. Det här är en vanlig metod för manuskript nedtecknade i anteckningsböcker.[36] Den andra anteckningsboken saknar oftast sidnumrering. Här blandar Jansson blyerts och bläck, och texten använder båda sidorna av uppslagen.

Det tredje manuskriptet är en anteckningsbok märkt med titeln ”Muminpappans bravader” på omslaget och ”Min stormiga ungdom.

34 Löst pappersark, onumrerat, märkt ”Hugo Gebers förlag a. b.”, Tove Janssons samling vol. 2, ÅAB. Utlåtandets avsändare B. Kleingardt har invändningar mot kapitellängden och frågar sig om man får säga ”helvete också!” i anständiga barnböcker, men klassar boken som ”lustig, underfundig, fantastisk och spännande”. Om den ursprungliga titeln på *Muminpappans bravader*, se Westin, *Tove Jansson*, s. 246.

35 Anteckningsbok benämnd ”En muminpappas stormiga ungdom. Memoarer. Tove Jansson.”, s. 100, Tove Janssons samling vol. 2, ÅAB.

36 Van Mierlo, ”Genetic criticism and modern palaeography”, s. 22.

En muminpappas memoarer. nr 3" på första sidan. Också här placerar Jansson texten på höger sida, och tillägg på den vänstra. Sidorna är numrerade och texten är skriven och redigerad med blyerts. Som Westin påpekar är den här sista manuskriptversionen mest färdig och lik den tryckta boken, så man kan därmed utgå från att den tillkommit sist och de lösa bladen först.[37]

Till de roligare förändringarna som hittas i de här manuskripten hör de många namnbytena. Husbåten Haffsårkestern (efter diktsamlingen *Havsorkestern* av Fredriksons bortkomna bror) verkar få sitt slutgiltiga namn först i den tryckta boken och har i manuskripten provat sig igenom åtminstone följande namnförslag: Vandraren, Christoffer Columbus, Christoffer H. Ericson, Christoffer K. Ericson och Stadsorkestern.[38] "Vattenledningsverket" och "Statsjärnvägar" finns också nedtecknat på en sida.[39] Muminpappan föreslår också ett namnbyte till Oceanens drottning när de möter det stora gnistrande havet, men det partiet är struket.[40]

Också bland karaktärerna förekommer namnbyten. Fredrikson är en av få romanfigurer i muminböckerna som har ett mänskligt namn som inte anspelar på art (som till exempel snorken, hemulen och så vidare). Men i det första manuskriptet introduceras Fredrikson först som Holipompan, och det framkommer att Holipomporna har ett hemligt triumftjut. Även om illustrationer är sällsynta i Janssons manuskriptmaterial (enligt Westin och Erik Kruskopf kom texten oftast till före bilderna) finns Holipompan nedklottrad som en varelse som närmast liknar en hare.[41] Som Fredrikson får karaktären ett annat

37 Westin, *Tove Jansson*, s. 246. Westin tycks i *Familjen i dalen* (1988, s. 193 och not 5) betrakta alla tre anteckningsböcker som separata manuskript, men min tolkning är alltså att två av dem hör ihop. Som jag redogjort för ovan betraktar jag det ofullbordade manuskriptet på de lösa pappersarken som det första manuskriptet, två av anteckningsböckerna som det andra manuskriptet, och den tredje anteckningsboken som det tredje manuskriptet.

38 Christoffer H. Ericson och Christoffer K. Ericson anspelar troligtvis på den finlandssvenska sjöfartsexperten och konsthistorikern Christoffer H. Ericsson (1920–2009).

39 Anteckningsbok benämnd "Muminpappans bravader" på pärmen och "Min stormiga ungdom. En muminpappas memoarer. nr 3" på första sidan, vänstra sidan av uppslag 24, Tove Janssons samling vol. 2, ÅAB.

40 Anteckningsbok benämnd "En muminpappas stormiga ungdom. Memoarer. Tove Jansson.", s. 58, Tove Janssons samling vol. 2, ÅAB.

41 Lösa pappersark numrerade 12 och 26, Tove Janssons samling vol. 2, ÅAB.

utseende, som Holländer menar att påminner om en människas.[42] Men för mig förblir artbestämningen oklar. Han är Fredrikson, helt enkelt.

Mer människolik är däremot självhärskaren (med litet s i originalet), som också har ett mänskligt klingande smeknamn i den första versionen av *Muminpappans bravader*. Han kallas pappa Blomkvist, vilket kommenteras på följande sätt av Mymlans dotter: ”Han är självhärskare och den största kung som finns! Men vi får kalla honom pappa Blomkvist för att det ska verka lite hemtrevligare.”[43] Självhärskaren dyker upp för första gången i det andra manuskriptet, och kallas där pappa Petterson.[44] I det tredje manuskriptet blir Petterson utsuddat eller överstruket och ersätts med Blomkvist. Smeknamnet förklaras här med att det ska verka lite mer ”demokratiskt”.[45] I versionen från 1956 och i *Muminpappans memoarer* från 1968 omtalas han sedan enbart som Självhärskaren.

Det sker också en del andra ändringar i bravadmanuskriptens persongalleri. Till exempel faller två damer bort ur berättelsen. På de lösa pappersarken introduceras både Utländskan och Den Ljuvaste (ibland den Ljuvaste).

Utländskan räddas av den blivande muminpappan från att bli uppäten av Mårran och ersätts i ett senare manuskript med hemulens moster. Tack och lov för det, för som modern läsare hinner man bli besvärad av hur hon beskrivs, talar och uppfattas av Janssons protagonister:

> Och då skådade vi Utländskan, och hon såg mycket underlig ut.
> Hon tog sig om huvudet och sa: Var min katt vara?
> Den har nog mårran ätit opp, sa Joxaren. Var det en bra katt?

Jansson skriver orden ”Holipompor” och ”Holipompornas” med versal. För kommentarer om Janssons arbetsordning gällande text och bild, se Westin, *Tove Jansson*, s. 185 och Erik Kruskopf, *Bildkonstnären Tove Jansson*, Helsingfors: Schildts förlags ab 1992, s. 192–193.

42 Holländer, *Från idyll till avidyll*, s. 22, 50.

43 Jansson, *Muminpappans bravader* 1950, s. 82.

44 Anteckningsbok benämnd ”En muminpappas stormiga ungdom. Memoarer. Tove Jansson.” och anteckningsbok benämnd ”nr 1”, Tove Janssons samling vol. 2, ÅAB.

45 Anteckningsbok benämnd ”Muminpappans bravader” på pärmen och ”Min stormiga ungdom. En muminpappas memoarer. nr 3” på första sidan, s. 75, Tove Janssons samling vol. 2, ÅAB.

Mitt enda! sa utländskan. Vad mig nu på min huvud hava?
[…]

Så lämnade vi mårrans dystra vik och reste vidare med Christoffer Columbus. Jag tror inte det är överdrift om jag säger att Utländskan gick oss på nerverna. Vi visste aldrig vad hon menade och vem av oss hon skrattade åt. Det är min övertygelse att Utländskor borde hålla sig hemma där de kan tala hur fånigt de vill och skratta åt varann så mycket de orkar. Mitt enda hopp var att hon skulle ramla överbord eller bli oppäten, men hon mådde lika bra alla dagar och kacklade värre och värre.[46]

I scenerna med Utländskan kretsar "humorn" närmast kring att hon förväxlar ord som 'katt' och 'hatt', 'kamel' och 'kanel' och beter sig allmänt prilligt. Hemulens moster är i sin pedantiska pliktdrivna iver mycket lättare att önska överbord än en utlänningskarikatyr. Det kan dock påpekas att hemulmostern i sin tur använder n-ordet i ett av manuskripten – repliken gäller fattiga barn som med glädje skulle tacka ja till gröten som besättningen ratar.[47] I nästa manuskript är ordet ersatt med 'muminbarn' och sedan har partiet strukits helt.[48]

Den Ljuvaste har ingen motsvarighet i de tryckta böckerna utan överges helt i manuskriptstadiet. Hon kommer in i handlingen då och då som någon typ av allvetande gudinna och förtrollar husbåtens besättning med sin skönhet. I nästa manuskript heter hon den Vackraste (ibland Den Vackraste). Men både hennes scener och Utländskans

46 Lösa pappersark numrerade 31 och 32, Tove Janssons samling vol. 2, ÅAB.

47 Anteckningsbok benämnd "En muminpappas stormiga ungdom. Memoarer. Tove Jansson.", s. 47.

48 Anteckningsbok benämnd "Muminpappans bravader" på pärmen och "Min stormiga ungdom. En muminpappas memoarer. nr 3" på första sidan, s. 46, Tove Janssons samling vol. 2, ÅAB. N-ordet förekom under samma tid också i Astrid Lindgrens Pippiböcker och Åke Holmbergs Ture Sventon-böcker. Jansson använder det också på andra ställen, som i romanen *Solstaden* (Helsingfors: Schildts 1974, s. 129) och i brev (Boel Westin & Helen Svensson (red.), *Brev från Tove Jansson*, Helsingfors: Schildts & Söderströms 2014, s. 38–39). När det gäller *Solstaden* är n-ordet i utgåvan från 2017 (Förlaget, Helsingfors) ersatt med "mannen". Genom strykningen i manuskriptet till *Muminpappans bravader* undvek muminböckerna att senare bli föremål för diskussioner om rasistiskt språkbruk. För diskussion om n-ordet och dess förekomst hos Lindgren och Holmberg, se till exempel Nils Svensson, "Historien om när det svarta ordet skulle bytas ut", *Språktidningen* 2011:4.

är strukna med långa blyertsstreck.[49] Partierna med Utländskan är ersatta på uppslagens versosidor med scener med hemulens moster. Ett struket parti med den Vackraste visar att Jansson övervägde att låta muminpappan, Mymlans dotter och Rådd-djuret fortsätta färden vidare sedan Fredrikson blivit hovuppfinnare hos pappa Petterson. Den Vackrastes funktion samt antydningar om de alternativa öden som Jansson övervägde i manuskriptstadiet kan exemplifieras med följande citat:

> Då ska jag säga dig ett, sa den Vackraste. Akta dig för någon som spelar fiol och talar långsamt. Och kom ihåg att ängarna klär sig vackra varje vår och kostar ingenting att plocka, men lagerblad blir dammiga med tiden!
>
> Sånt där som man har i sillburkar? sa Fredrikson. Lagerblad? Önskar den Vackraste en grogg?
>
> Jo tack, sa hon.
>
> Vi begrep inte mycket, men vi beundrade henne förfärligt, för hon var så vacker. Jag försökte komma ihåg allting den Vackraste hade sagt om att spela fiol och mindre än jag själv och ovissa saker och att tala långsamt, men när jag tittade på henne glömde jag alltsammans och tänkte bara på hur väldigt gult hår hon hade.
>
> Joxaren hade krupit in i det så att bara fjädern i hans hatt stack fram, och han suckade och sa: Det här är som att sitta i solsken utan att få ont i ögonen. Varför är du så vacker?
>
> Jag vet inte, sa den Vackraste. Jag blev sån, bara.
>
> Vart du inte glad när du upptäckte att du hade fått lockigt hår? frågade Rådd-djuret.
>
> Jo, hemskt, sa hon.[50]

Vem den figur som spelar fiol och talar långsamt är och varför den blivande muminpappan ska akta sig för hen får vi aldrig veta – det är möjligt att Jansson själv inte hunnit fundera så långt. Partierna med den Vackraste är överlag lite fåniga, och kanske Jansson också tyckte

49 Anteckningsbok benämnd ”En muminpappas stormiga ungdom. Memoarer. Tove Jansson.”, Tove Janssons samling vol. 2, ÅAB.

50 Ibid., onumrerat struket parti.

att de uttalat magiska inslagen kunde begränsas efter den föregående boken *Trollkarlens hatt* (1948).[51]

Också en annan alternativ handling ingår i det andra manuskriptet och stryks i det tredje. Det är en händelsekedja som inleds med att dronten Edvard parkerar hela sällskapet på en isolerad ö.[52] Till ön anländer sedan hemulens moster med ett klippdassentourage för att hålla skola, men med lite mystiskt förvandlingsvatten förvandlas hon till en trevlig typ.[53] Inbakat här finns också en förklaring till hur den blivande muminmamman hamnar i havet innan hon räddas av mumintrollets pappa: dronten Edvard tar med henne när han ska föra förnödenheter åt det strandsatta sällskapet, men tappar henne.

Alla dessa strukna eller omarbetade passager visar på att berättelsen kan ha vuxit fram genom utprovning, ungefär i takt med att pennan mött papperet. Som jag nämnde tidigare betraktar den genetiska kritiken författares skrivprocesser som rörliga och föränderliga. Till exempel Van Mierlo beskriver anteckningsböcker som ett dynamiskt utrymme där material får chansen att mogna och exponeras för nya möjligheter.[54] Också Viklund och Rossholm klassar skrivandet som dynamiskt och konstaterar att ”idén om verket ändras konstant. Under produktionen får texten ett eget liv”.[55] De tre bravadmanuskripten ger många sådana exempel genom den stora utveckling som sker mellan och i dem. Berättelsens rörelser åt många olika håll stiger fram som en lekfull utforskning av potentiella handlingsförlopp.

Rörelse mellan manuskript

En överraskning hittas bland manuskripten till *Muminpappans bravader*. Både i den första manuskripthelheten och i den andra har rutiga pappersark med text på båda sidorna stuckits in. Innehållet

51 Tove Jansson, *Trollkarlens hatt*, Helsingfors: Holger Schildts Förlag 1948.

52 I manuskripten och utgåvorna från 1950 och 1956 stavas drontens namn med enkelt v. I *Muminpappans memoarer* (1968) stavas namnet med w.

53 ’Förvandlingsvatten’ hade Jansson använt redan i *Trollkarlens hatt* (1948), för vatten som förvandlas till saft i hatten. I bravadmanuskriptet ges ingen förklaring till förvandlingsvattnets ursprung.

54 Van Mierlo, ”Genetic criticism and modern palaeography”, s. 26.

55 Viklund & Rossholm, ”Verkets förvandlingar”, s. 8.

och sidnumreringen 141–142 och 135–136 visar att arken ursprungligen ingått i ett annat manuskript. Dessa utdrag handlar om snorkfröken, snorken, mumintrollet, snusmumriken, Sniff och hemulen som berättar spökhistorier för varandra i grottan. På det ena arket berättar snorkfröken om ett fruset spöke som vill flytta in och bo i en mullvads ficka. För att övertala mullvaden ger spöket honom ögon att se med. På det andra arket är det hemulens tur att berätta, och han och snorken grälar om det är språkligt korrekt att säga att ett litet djur är ”rädd” för mörkret. I den första manuskripthelheten finns dessutom ett anonymt, onumrerat manuskriptblad där mumintrollet, snorken och Sniff undersöker grottan och vandrar ut på isen.[56]

Arket med historien om spöket och mullvaden finns i anteckningsboken som är benämnd ”nr 1” och är redigerat med bläck för att anpassa berättelsen till persongalleriet i *Muminpappans bravader*. I bearbetningen är det Ö-spöket och inte snorkfröken som berättar och åhöraren är Joxaren.[57] Arket med hemulens historia om det rädda lilla djuret ingår i sin tur bland de lösa pappersark där Jansson planerar kapitel och verkar ha hamnat där av misstag. Det anonyma onumrerade manuskriptbladet med mumintrollet, snorken och Sniff kommer inte långt efter bland de olika versionerna av inledningen.

Kan här ha skett en rörelse mellan olika böckers manuskript? Snorkfröken, snorken, mumintrollet, snusmumriken, Sniff och hemulen har tidigare förekommit tillsammans i *Trollkarlens hatt*. I den boken utspelar sig en snarlik scen i kapitel fem, där de övernattar i grottan och snusmumriken berättar den kusliga historien om Trollkarlen. Både scenen i boken och scenen på de rutiga arken avslutas också med att de oroligt lyssnar efter ljud som anknyter till historien som just berättats.

Det ursprungliga manuskriptet till *Trollkarlens hatt* verkar tyvärr vara försvunnet och har inte kommit med i samlingen vid ÅAB.[58]

56 Löst, rutigt pappersark numrerat 141–142, Tove Janssons samling vol. 2, ÅAB; ”Och så ingick våren med klang och fanfar …”, löst pappersark, onumrerat, Tove Janssons samling vol. 2, ÅAB; rutigt pappersark numrerat 135–136, instucket i anteckningsbok benämnd ”nr 1”, Tove Jansson samling vol. 2, ÅAB.

57 Ö-spöket stavas i manuskriptet både med och utan bindestreck, ibland bara spöket. I *Muminpappans memoarer* (1968) omtalas spöket enbart som ”spöket”.

58 Westin, *Tove Jansson*, s. 215. I samlingen vid ÅAB ingår endast en bearbetning till det som ska bli den nya utgåvan av *Trollkarlens hatt* (1968), vol. 18.

Westin, författaren Irmelin Sandman Lilius och Tove Jansson själv har ändå gett en del ledtrådar om hur manuskriptet såg ut och vad det innehöll. I ett brev till vännen Eva Konikoff i april 1948 skriver Jansson att två hela kapitel fått strykas ur boken:

> Jo, Trollkarlens hatt kommer ut hos Schildts i jul med 40 illustrationer i rent svartvitt, inga laveringar. Nytt, mindre format. Fick stryka 2 kapitel för att den skulle bli billigare att ge ut. Väldigt snärj att få den klar innan jag reser.[59]

Sandman Lilius berättar i memoarboken *Hand i hand* (1996) att Jansson läst upp *Trollkarlens hatt* för henne och systern Heddi innan hon skickade den till förlaget (först till Söderströms, där den refuserades, sedan till Schildts). Sandman Lilius beskriver den första versionen som ”oöverträffad”, och vittnar om att en skildring av ett fördämningsbygge, en episod där det jumpas på isflak och ett kapitel om en storstädning fick strykas.[60] Westin och Sandman Lilius rapporterar också att hemulens moster länge fanns med i manuskriptet. Hon ströks i ett sent skede för att i stället återkomma i följande bok, *Muminpappans bravader*.[61]

I sin biografi över Tove Jansson inkluderar Westin en bild på en manuskriptsida ur *Trollkarlens hatt* som hon hittat i författarens ateljé samt en illustration som inte kommit med i boken.[62] Manuskriptbladet som Westin hittat och de rutiga sidorna med snorkfröken, snorken, mumintrollet, snusmumriken, Sniff och hemulen som är instuckna i manuskripten till *Muminpappans bravader* är inte tagna från samma häfte, de ser helt olika ut. Men i och med sidornas innehåll och det faktum att Jansson också tidigare har använt olika typer av papper och skrivhäften för sina manuskript är det inte omöjligt att tänka sig att de rutiga papperen ursprungligen har hört till en version av *Trollkarlens hatt*.

59 Westin & Svensson (red.), *Brev från Tove Jansson*, s. 226.
60 Irmelin Sandman Lilius & Heddi Böckman, *Hand i hand*, Esbo: Schildts 1996, s. 447. Westin beskriver fördämningsscenen och efterföljande strukna partier i *Tove Jansson*, s. 215–216.
61 Sandman Lilius & Böckman, *Hand i hand*, s. 447; Westin, *Tove Jansson*, s. 215.
62 Westin, *Tove Jansson,* s. 203, 217.

Det anonyma manuskriptbladet med episoden på stranden och isen liknar däremot den sida som Westin hittat i ateljén, och innehållet matchar Sandman Lilius minne av episoden med jumpandet på isflak. Sandman Lilius kommenterar själv att det här avsnittet ”dök upp igen i andra böcker”.[63] På manuskriptbladet är det tidig vår och mumintrollet, snorken och Sniff utforskar stranden:

> Och så ingick våren med klang och fanfar och surrande, pipande och brummande av tusen små birrdjur i luften, på marken och under den. Knoppar och blad sköt opp ur jorden med sån fart att de var lika skrynkliga som nyfödda muminbarn, och i rabatterna sträckte krokus lilja och hyacint kraftiga stjälkar ur sina lökar. Snön smalt, men ute vid havet låg isen kvar än.
> […]
> De störtade ner på stranden och tog några försiktiga kliv på isen.
> Den känns bra stadig i alla fall, sa snorken.
> Låt oss undersöka den lite längre ut, föreslog Sniff. Känner ni hur det rör sig?
> De tassade ett stycke till och hoppade opp och ner för att se om det höll. Hela tiden sjöng isen och brakade sakta.
> Kom hit, skrek mumintrollet. Man ser ända ner till botten![64]

Mumintrollet lägger märke till ett sjötroll under isen och i en replik som hänvisar till *Småtrollen och den stora översvämningen* omtalar han det som en av sina äldsta vänner. Sedan tar sidan slut.

Scenen återkommer i modifierad form i *Muminpappans bravader*. Det första avsnittet som återanvänds är beskrivningen av våren. De meningarna upprepas med små redigeringar i det andra och tredje bravadmanuskriptet, och också i det första manuskriptet finns rester av de här formuleringarna. I det andra manuskriptet förekommer också sjötroll. Med sina ”sugtassar” fäster de sig vid isen underifrån och vänder upp den så den spricker – och den blivande muminpappan faller i det kalla havet. I det tredje manuskriptet och i den tryckta

63 Sandman Lilius & Böckman, *Hand i hand*, s. 447.
64 ”Och så ingick våren med klang och fanfar …”, löst pappersark, onumrerat, Tove Janssons samling vol. 2, ÅAB.

boken trillar muminpappan i havet efter att ha stampat på isen för att se om den håller.[65]

Också storstädningsepisoden som Sandman Lilius tar upp har migrerat mellan manuskript, men den här gången utan att hitta en plats i en tryckt muminbok. Sandman Lilius beskriver hur muminmamman flyttar ut alla möbler och sopar golvet, och att skräpet som slängts i Trollkarlens hatt förorsakar dimma i hela huset:

> Dimma steg upp ur Hatten, huset fylldes, hela dalen fylldes, så att familjen, när möblerna skulle bäras in igen, inte hittade deras rätta platser. Salongen hittade de inte ens fram till utan pianinot kånkades med gemensamma krafter halvvägs uppför vindstrappan innan det ramlade ner igen.[66]

Den strukna illustrationen som Westin inkluderar i sin biografi över Jansson ackompanjerar episoden.[67]

Scenen med pianinot och storstädningen förekommer i det andra och tredje manuskriptet till *Muminpappans bravader*. Kontexten är ändrad, men de dåliga siktförhållandena och pianinots ras längs med trappan finns kvar. Scenen utspelar sig i muminpappans ungdom och det är ett besök av hemulens moster som föranleder den omfattande städningen och möbelflyttningen. Mostern ska välkomnas med ett fyrverkeri, som Fredrikson och spöket testar. En fyrverkeripjäs flyger in i huset och rök och sot lägger sig över det:

> Hela huset var fyllt av en grå stickande rök och man såg inte sin fot för näsan.
>
> Nu börjar här bli trivsamt, sa Öspöket.
>
> Vi måste ha ljus, sa jag och trevade mellan möblerna i dimman. Jag var mycket förargad på hemulens moster, och värre blev jag när jag slog huvudet mot pianinot. (eller vaddetnuvar)

65 Anteckningsbok benämnd ”En muminpappas stormiga ungdom. Memoarer. Tove Jansson.”, s. 7, Tove Janssons samling vol. 2; anteckningsbok benämnd ”Muminpappans bravader” på pärmen och ”Min stormiga ungdom. En muminpappas memoarer. nr 3” på första sidan, s. 7–8, Tove Janssons samling vol. 2, ÅAB; Jansson, *Muminpappans bravader* 1950, s. 13.

66 Sandman-Lilius & Böckman, *Hand i hand*, s. 447.

67 Westin, *Tove Jansson*, s. 217.

Slog du dig? frågade Mymlans dotter.

Nej, för all del, svarade jag bittert. Jag kom bara under pianinot och svansen tycks ha gått av, men det spelar ju ingen roll.

Mymlans dotter började fnittra.

Vi drar opp pianinot i övre våningen, sa jag med tillkämpat lugn. Det har ändå alltid varit i vägen.

Vi lyckades få opp det till översta trappsteget.

Då klev Joxaren fel i röken och släppte taget.

Det lät fruktansvärt när pianinot föll ner för trappan. När det landade lät det ännu värre.

Vad gör ni? frågade Mymlan och kom ut ur köket. Sån rök ni har ställt till med! och så öppnade hon fönstret.

Vi satt i trappan och tog igen oss medan vi tittade på pianinot som låg i en sjö, för det hade ramlat mitt i akvariet.

Plötsligt skrek Mymlan: Hon kommer! [68]

Sandman Lilius beskriver städkapitlet ur manuskriptet till *Trollkarlens hatt* som ”underbart”. I manuskripten till *Muminpappans bravader* blir scenen enligt min uppfattning aldrig riktigt snärtig, hur många gånger den än varieras. Episoden är en del av den tidigare nämnda helheten med isoleringen på ön där dronten Edvard har placerat huvudpersonerna, som stryks innan manuskriptet blir tryckt bok. Eftersom jag har arbetat med bara en del av manuskripten som finns på ÅAB kan jag inte säga om scenen återkommer i något senare manuskript, men den återkommer åtminstone inte i någon publicerad muminbok. Scenen är ett exempel på att redigeringsrörelsen ibland slutar i en återvändsgränd.[69]

Den här typen av återanvändning är ändå fascinerande att upptäcka. Att författare återanvänder idéer är ingen nyhet, men eftersom de bevarade delarna av manuskriptet till *Trollkarlens hatt* är så få blir alla

68 Anteckningsbok benämnd ”Muminpappans bravader” på pärmen och ”Min stormiga ungdom. En muminpappas memoarer. nr 3” på första sidan, s. 123, Tove Janssons samling vol. 2, ÅAB.

69 Jfr Van Mierlo, ”Genetic criticism and modern palaeography”, s. 23. Det kan ändå nämnas att Lars Janssons tecknade serie ”Mumin och guldgrävarna” (originalpublicering 1961) inleds med två strippar där en kista bärs upp för en trappa och sedan ramlar ner igen, dock utan vare sig dimma eller rök.

ledtrådar man kan hitta stora upptäckter för den som nördat ner sig.

Det finns två exempel till på rörelser mellan manuskript som jag vill ta upp. Det första handlar om guldtallrikar. När den blivande muminpappan föreställer sig crème de la crème-mumintrollens liv i det första manuskriptet till *Muminpappans bravader* tar överdådet sig uttryck så här: ”Fest och rörelse bakom strålande fönster, som speglar sig i dammen därnedanför, dammen, dit man slänger sin guldtallrik sen man ätit på den en enda gång!”[70] Idén om bortkastade guldtallrikar återkommer långt senare i ett helt annat sammanhang, nämligen i kapitlet ”Leka Venedig” i *Sommarboken* (1972). I farmoderns och barnbarnet Sophias lek lovar ett barn att i fortsättningen bara slänga guldtallrikar genom fönstret eftersom vanligt middagsporslin spricker när man kastar ut det.[71] Guldtallrikarnas återkomst är inte mer än en detalj, men detta uttryck för extravagans har fascinerat Jansson så pass att hon skriver in det i en annan bok ett par decennier senare. Westin kallar *Sommarboken* för en av de mest muminlika böckerna ur Janssons senare prosa och påtalar också en parallell till en annan muminbok: farmordern får en liknande vilostund på en strand som mumintrollets mamma får i *Trollkarlens hatt*.[72]

Det andra exemplet är en odödlig replik som har strukits ur en bok, för att sedan leta sig in igen i en annan. Den gjorde intryck på mig redan när jag som liten mötte den i *Kometen kommer*. När mumintrollet slåss mot en farlig köttätande buske anfaller han beväpnad med kniv och en uppsättning förolämpningar: ”Du är som en mardröm efter en middag på en självdöd gris!”[73] Vad jag inte visste som liten var att repliken ursprungligen var dronten Edvards, att han uttalade den i den första utgåvan av *Muminpappans bravader*, och att mottagaren var den blivande muminpappan: ”Du mardröm efter en middag på en självdöd gris!”[74] Efter att den redigerades bort ur *Muminpappans bravader* dröjde det till 1968, när den tredje och sista versionen av boken om kometen kom ut, innan repliken dök upp igen.

70 Löst pappersark numrerat 10, överstruket med blyertsstreck, Tove Janssons samling vol. 2, ÅAB.
71 Tove Jansson, *Sommarboken*, Helsingfors: Schildts 1972, s. 41.
72 Westin, *Tove Jansson*, s. 459.
73 Jansson, *Kometen kommer* 1968, s. 74.
74 Jansson, *Muminpappans bravader* 1950, s. 77.

Minna Korhonen spekulerar i sin avhandling pro gradu om att strykningen har skett för att repliken är svårbegriplig och innehållet olämpligt för en barnbok.[75] Agneta Rehal-Johansson beskriver omarbetningen av böckerna om muminpappans ungdom och konstaterar i sin jämförelse av de aktuella partierna att ”utpräglat drastiska situationer” har dämpats i den reviderade *Muminpappans bravader* (1956).[76] Men oberoende av vad som var orsaken till strykningen, så har repliken ändå letat sig in i muminböckerna igen.

Avslutning

Österlund beskriver letandet i Janssons arkiv som lustfyllt, och jag instämmer.[77] Samtidigt kan läsningen av manuskript utmana ens syn på författaren eller det tryckta verket. Men kanske det bara är hälsosamt. Mateusz Antoniuk, forskare inom genetisk kritik, fångar den initiala misstänksamheten med vilken jag betraktade både de tidiga versionerna av muminböckerna och en del av manuskriptmaterialet på följande sätt: ”vi blir förvånade över att något som verkar ha en nödvändig, ideal skepnad […] skulle ha kunnat se ut på ett helt annat sätt”. Han skriver:

> Att läsa utkast av ett verk som har färdigställts, publicerats och inkluderats i litteraturens sociala fält låter oss uppleva möjligheternas kraft: det som existerar på ett sätt skulle kunna existera på många olika sätt.[78]

75 Minna Korhonen, *Hur och varför ändras mumin med tiden? Adaptioner i Tove Janssons muminböcker*, avhandling pro gradu, humanistiska fakulteten, Helsingfors universitet 2007, s. 81, http://hdl.handle.net/10138/19666 (hämtad 26/5 2026).

76 Rehal-Johansson, *Den lömska barnboksförfattaren*, s. 101.

77 Österlund, ”Vad berättar arkiven om Tove Jansson?”, s. 217.

78 Mateusz Antoniuk, ”Dying in nine ways. Genetic criticism and the proliferation of variants”, Sakari Katajamäki & Veijo Pulkkinen (eds.), Tommi Dunderlin (associate ed.), *Genetic Criticism in Motion. New Perspectives on Manuscript Studies*, Helsingfors: Finnish Literature Society 2023, s. 113–114, https://doi.org/10.21435/sflit.14. Citat på s. 113: ”Reading the draft variants of a work that has been finalized, published, and included in the social field of literature allows us to experience the power of possibility: what exists in one way, would be able to exist in many different ways.” Citat på s. 114: ”In the first case, we are surprised that something that seems to have the necessary, ideal form (it is hard to imagine

Den genetiska kritiken kan hjälpa en att förhålla sig till sådant som känns obekvämt i manuskripten: utkasten är en del av verket, men det är meningen att de ska omarbetas, växa och röra sig vidare. Författaren har behövt prova ut sina idéer för att kunna producera den tryckta utgåva som man själv tycker så mycket om.

I den här essän har jag undersökt den kreativa processens rörelse som förekommer i manuskripten till Tove Janssons *Småtrollen och den stora översvämningen* och den första versionen av *Muminpappans bravader*. Manuskripten visar att rörelse i både konkret och bildlig bemärkelse var en förutsättning i Tove Janssons arbetsmetod. Texten rör sig över pappersark och anteckningsböcker, och bearbetningarna gäller allt från detaljer till figurer till hela scener och händelseförlopp. Lekfullt har hon provat ut handlingen, ofta verkar det ha skett i takt med framskrivningen av berättelsen.

I manuskriptet till *Småtrollen och den stora översvämningen* kan man följa rörelsen över papperen på olika sätt: berättelsens tillkomst i en blyertsversion och sedan ett lager av bläckredigering, samt tilläggens utfärder mellan raderna, ovanpå tidigare text och ut i marginalen. De tre manuskripten till *Muminpappans bravader* visar utprovning och förändring över flera bearbetningar, med namnbyten och övergivna figurer, handlingar och episoder. Scener och repliker har också rört sig mellan olika manuskript och olika böcker. Eftersom det ursprungliga manuskriptet till *Trollkarlens hatt* verkar ha gått förlorat är det extra spännande att se spår därifrån i manuskriptet till *Muminpappans bravader*.

any other conclusion of *The Plague* by Camus than the famous sentence about an 'immortal microbe') could have a completely different form (because it already had it at some point in its history)." Översättning till svenska CL.

SAKARI YLIVUORI

Mysteriet med den försvunna taktpinnen

Jag snubblade över ett foto i söktjänsten Finna.[1] Sedan dess har jag stirrat på det i timmar och tycks aldrig kunna få nog av detaljerna.[2] Det rör sig om ett svartvitt fotografi där Akademiska Sångföreningen uppträder på Gamla studenthusets trappa i Helsingfors. Enligt databasen är fotot taget på första maj 1910. Jag har studerat sångarnas ansikten, kroppsställningar och klädsel, och varje gång lägger jag märke till något nytt.

Min blick kan dröja sig kvar vid de två sångarna i mitten av bilden, som inte följer dirigenten och inte ens verkar sjunga med de andra – deras munnar är ju stängda. Sedan upptäcker jag en sångare i bildens vänstra överkant som poserar med handen innanför västen, i den position som Napoleon blev känd för. Därpå inser jag att Napoleonposen kanske förstärks av att sångarnas ställningar över lag är oväntat avslappnade: någon lutar sig mot studenthusets vägg medan han sjunger, en annan mot trappträcket. En sångare i den främsta raden har en cigarett i handen. I bakgrunden hänger körens fana, vilket låter antyda att denna första maj inte var särskilt blåsig.

Ingen av detaljerna ovan är dock den egentliga orsaken till att fotot fortsatt besvära mig och varför jag nu skriver om det. Det säregna med fotot återfinns i dirigentens högerhand. Han dirigerar kören genom att vifta med en taktpinne. Pinnens rörelse är konkret bevarad i bilden: det är den enda oskarpa detaljen på fotografiet. Taktpinnens suddiga konturer framhäver dess rörelse men avslöjar också något

1 Finna är en tjänst som samlar databaser och digitalt material från finländska bibliotek, arkiv, museer och myndigheter. Söktjänsten Finna, Nationalbiblioteket, Helsingfors, https://www.finna.fi/.

2 Foto: Akademiska Sångföreningen vid Gamla studenthuset 1910, HK19641219:14, Historiska bildsamlingen, Museiverket, https://www.finna.fi/Record/museovirasto.CBAD943687558F0A9D363C747EB9FFB3?sid=5465070347, (hämtad 14/8 2026).

väsentligt – i den här bilden utgör taktpinnen inte någon rekvisita.

Jag har nyligen gett ut en bok om den finländska körmusikens 1800-talshistoria, och därför har jag gått igenom hundratals gamla foton av finländska körer.[3] En återkommande bildtyp är poseringsfotografiet där kören ställts upp i minutiös ordning. På bilderna håller dirigenterna ofta i en taktpinne. Denna detalj har alltid förbryllat mig, eftersom kördirigenter till skillnad från kapellmästare inte brukar använda sig av någon taktpinne.

Jag har alltid utgått från att taktpinnen på bilderna är en sorts maktsymbol. Min uppfattning bygger till stor del på att de bästa körerna i körtävlingar på det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets musikfester belönades med en taktpinne, som alltså var ett slags prispokal. Det var uttryckligen ett prestigeladdat föremål. Ibland var taktpinnen en rituell stafettpinne som skänktes till den nya dirigenten som ett uttryck för vederbörandes makt. Så har jag exempelvis tolkat den taktpinne som Finlands första damkör Vår förening gav sin dirigent sommaren 1864. Som mest hade Vår förening sju (oftast dock endast sex) sångare, så det var snarast en ensemble där dirigenten Thérèse Hahl (född Decker) sjöng den högsta stämman. Hon dirigerade sin grupp genom att sjunga som en ibland dem, vilket gjorde taktpinnen till ett opraktiskt verktyg vid framföranden.[4]

Även emeritusprofessorn i kördirigering Matti Hyökki delar min uppfattning om taktpinnens symbolvärde. Jag intervjuade honom via e-post under arbetet med denna essä, och han berättade: ”När jag började som dirigent för [studentkören] Ylioppilaskunnan Laulajat 1980 fick jag en dirigentpinne, en stadig 30–35 centimeter lång svartvit stav, som tecken på mitt ledarskap.” För Hyökki har taktpinnen han fick en rent symbolisk roll, och han har aldrig använt den vid ett faktiskt framträdande.[5]

3 Sakari Ylivuori, *Äänet joita ei haluttu kuulla. Kriittinen katsaus 1800-luvun suomalaiseen kuoromusiikin historiankirjoitukseen*, Sibelius-Akatemian julkaisusarja 36, Helsinki: Sibelius-Akatemia 2026, https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-329-430-1.

4 Jag har gjort en omfattande studie av Vår förenings historia och även skrivit ett bokmanus på samma ämne, men det väntar fortfarande på sitt förlag.

5 E-postmeddelande från Matti Hyökki till Ylivuori 6/9 2025. I författarens ägo. Citat: ”Aloittaessani YL:n johtajana 1980 sain johtajuuden merkiksi johtajapuikon, 30–35-senttisen mustavalkoisen tukevahkon sauvan.” Samtliga citat på finska har översatts till svenska av MH.

Kort efter att ha sett första maj-fotot hamnade jag av en tillfällighet i repetitionssalen för manskören Muntra Musikanter i Kronohagen i Helsingfors. Från salens vägg stirrade de legendariska dirigenterna på mig från oljemålningarna – med taktpinnar i händerna. Jag hade förstås sett dem tidigare, men efter att jag uppmärksammat första maj-fotot såg jag dem nu med helt andra ögon. Jag insåg att Axel Stenius är den ende som poserar för konstnären. Gösta Sohlström och Carl von Knorring har i stället förevigats i ställningar där de ser ut att dirigera en kör med taktpinne i hand.

En obehaglig känsla av att jag missförstått taktpinnens roll på bilderna började gro i mig. Jag frågade många bekanta körledare ifall dirigenter använde sig av taktpinnar på 1800-talet, men ingen tycktes veta eller ens ha skänkt frågan en tanke.

Så snart repetitionen i Muntra Musikanters sal var över började jag gå igenom de böcker om olika körers historia som jag samlat på mig under årens lopp (ja, jag är en körnörd!). Där uppdagades än fler foton och teckningar av dirigenter med taktpinnar. I synnerhet uppehöll jag mig vid en sida i studentkören Ylioppilaskunnan Laulajats (Y.L.) 70-årshistoria med ett foto av Eero Järnefelts målning ”Vappu Alppilassa Y.L.:n alkuaikoina” (sv. Första maj i Alphyddan i Y.L.:s begynnelse).[6] Dirigentens hand, som på målningen avbildas snett bakifrån, är höjd och håller en tydligt synlig taktpinne. Liknande bilder återfinns även i andra historieverk. I det här avseendet är Akademiska Sångföreningens rikt illustrerade historia från 100-årsjubileet särskilt intressant. I den förekommer både poserande foton med taktpinne och en karikatyrteckning av en dirigent med taktpinne. Den mest spännande bilden finner man dock på sidan 346, en ögonblicksbild av en gemensam repetition med Akademen och Muntra Musikanter som tveklöst leds av en dirigent med taktpinne.[7] Tänk om taktpinnen

6 Något exakt datum för målningens tillkomst finns inte, men sannolikt är den från det tidiga 1890-talet. Olli Metsävainio (toim.), *Ylioppilaskunnan laulajat 6.4.1883–6.4.1958,* Helsinki: Ylioppilaskunnan Laulajat 1958, s. 17.

7 Finn E. Sommerschield (red.), *Akademiska Sångföreningen 1838–1938,* Helsingfors: Akademiska Sångföreningen 1938. Poseringsbilder återfinns på sidorna 210 och 216, karikatyren på sidan 235. Dessutom finns en bild på sidan 405 där dirigenten ser ut att ha en taktpinne i handen. På sidan 168 finns egendomligt nog samma målning av Eero Järnefelt som i det tidigare omtalade verket om Ylioppilaskunnan Laulajat (se not 6). Körens namn nämns inte i verket om

i de gamla dirigentporträtten inte alls var någon rekvisita. Tänk om karikatyrerna av dirigenter med viftande taktpinnar var en återspegling av verkligheten.

En av de tidiga milstolparna i finsk kördirigering är instruktionstexten ”Regler för inövning av körer”, skriven av körledningsundervisningens fader Martin Wegelius. Texten publicerades till stöd för landsbygdskörerna och deras förberedelser inför den första svenskspråkiga musikfesten i Ekenäs i juli 1891.[8] Häftet som utgavs av Svenska folkskolans vänner innehöll både principerna för kördirigering och musikfestens repertoar som de deltagande körerna skulle öva in på förhand. Den stora efterfrågan gjorde att häftet såldes slut.

Om kördirigenterna antogs använda sig av taktpinne skulle man föreställa sig att Wegelius hade nämnt det i sina instruktioner. Jag har läst texten många gånger under årens lopp (och till och med översatt den till finska på min blogg),[9] men jag mindes inga omnämnanden av någon taktpinne, så jag letade reda på texten igen för första gången på åratal. Och sannerligen: ordet ”taktpinne” nämns faktiskt i den långa texten, men bara en gång. Det sker under punkt 12a: ”Vid ett fermat höjes taktpinnen och stannar orörlig; dess slut anges med ett kort slag.”[10]

Taktpinnen nämns inte i någon annan av textens 21 punkter, fastän det också skulle ha varit naturligt att nämna taktpinnens rörelse till exempel i regel 12b, där Wegelius betonar vikten av att dirigentens rörelser är tydliga. Regeln i sin helhet lyder: ”Slå takten *tydligt!* Höj armen så högt, att alla sjungande ser varje taktslag; använd för själva rörelserna endast *handleden*, på sin höjd underarmen, men aldrig överarmen.” [11]

Akademen.

8 Wegelius grundade Helsingfors musikinstitut 1882. Det är i dag känt som Sibelius-Akademin. Martin Wegelius, ”Regler för inövning av körer”, *Svenska Folkskolans Vänners Musikbibliotek* A:1, Helsingfors: Svenska folkskolans vänner 1891. Texten har publicerats digitalt av Svenska folkskolans vänner 2018, https://www.sfv.fi/Site/Data/2942/Files/diverse/Wegelius%20-%20Regler%20fo%CC%88r%20ino%CC%88vning%20av%20ko%CC%88rer.pdf (hämtad 16/11 2025).

9 Sakari Ylivuori, ”Martin Wegelius. Sääntöjä kuorojen harjoittamiseen”, *Maamme laulut* 4/2 2018, https://maammelaulut.blogspot.com/2018/02/martin-wegelius-saantoja-kuorojen.html (hämtad 13/1 2026).

10 Wegelius, ”Regler för inövning av körer”, V.

11 Ibid.

Fastän reglerna alltså bara innehåller ett enda omnämnande är det svårt att förbigå. Taktpinnen som nämns under punkt 12a kan inte tolkas bildligt. Det är en konkret instruktion. Jag började grunna på hur jag ska hitta mer information om taktpinnens användning på Wegelius tid. Jag insåg att jag inte visste om Wegelius själv använde sig av en sådan.

I Lena von Bonsdorffs biografi över Wegelius nämns ordet taktpinne endast en gång, och även då i ett sammanhang som inte har med kördirigering att göra. Omnämnandet betonar snarare taktpinnen som maktsymbol. Det rör sig om ett tidningscitat där pseudonymen Ring beskriver huvudstadens musikkretsar:

> Men tyvärr kunna icke alla wåra musikaliska storheter engång i hufwudstaden finna tillfälle att wisa att den taktpinne de obegagnad nödgats bära i fickan också i deras hand kunde blifwa en marskalksstav […].[12]

Inte heller kunde jag hitta några bilder där Wegelius dirigerar en kör. I äldre litteratur fann jag till sist en hågkomst av Ernst V. Knape om hur det var att sjunga under Wegelius: ”Helst vill minnet i dag fånga bilden av honom sådan han vid musikfesterna stod på sångarestraden: taktpinnen är lyft med en energisk rörelse, den fasta blicken överfar körerna […].”[13]

Jag fortsatte att bläddra bland gamla foton och grämde mig över hur få fotografier det finns av körer som faktiskt sjunger. De iscensatta kabinettfoton, tillgjorda festfoton eller gruppfoton från utflykter, som utgör merparten av fotografierna, dög inte för detta ändamål. I databasen Finna hittade jag oväntat nog ett intressant tidigt exempel där kör och taktpinne förekommer på samma foto. Det är en ögonblicksbild från en konsert som August Mannerheim troligtvis

12 Lena von Bonsdorff, *I väntan på Herkules. Martin Wegelius – banbrytande musikpedagog,* Skrifter utgivna av Svenska folkskolans vänner 213, Helsingfors: Svenska folkskolans vänner 2017, s. 186. Citatet publicerades ursprungligen i *Åbo Underrättelser* 21/12 1874 och skildrar den maktkamp som utkämpades bakom kulisserna. Det har alltså ingen direkt koppling till körledning.

13 Ernst V. Knapes tal till Wegelius minne, återgivet i Karl Flodin, *Martin Wegelius. Levnadsteckning*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1922, s. 539.

tecknat på 1840-talet, där universitetsläraren i musik Fredrik Pacius, som rent av kallats den finska musikens fader, dirigerar en kör med en taktpinne i handen.[14] Bilden är ett intressant historiskt dokument eftersom den visar Pacius stående på scenen vänd mot publiken, det vill säga med ryggen mot orkestern, som man visserligen inte kan se mer av än den främsta radens notställ. Kören och solisten är placerade mellan dirigenten och publiken. För dagens konsertbesökare framstår en sådan scenuppställning som märklig, men den var vanlig på Pacius tid. Faktum är att även dirigenten Robert Kajanus så sent som på 1880-talet ska ha dirigerat ”populärkonserter” på Hotell Societetshuset i Helsingfors vänd mot publiken och med ryggen mot orkestern. Detta trots att han i andra sammanhang dirigerade symfonikonserter ”på modernt vis med ansiktet mot musikerna”.[15]

I denna kontext reduceras emellertid bevisvärdet för August Mannerheims teckning av att också instrumentalister förekommer på scenen. Än i dag griper kördirigenterna ofta efter taktpinnen just i samband med orkesterackompanjerade verk. I slutänden gick jag bet på att hitta en bild där Pacius dirigerar en kör utan orkester. Liksom Wegelius har emellertid även Pacius omskrivits av en sångare i en minnestext där ordet ’taktpinne’ nämns: ”Det var alltid trevligt att sjunga när taktpinnen var i hans hand […].”[16]

Jag satte mitt sista hopp till konsertrecensionerna. Som vittnen på konserter måste väl recensenterna ändå ha dokumenterat om de såg några taktpinnar under framträdandena. Den här idén var inte den sämsta skulle det visa sig. Tvärtom, genom den samtida kritiken började bevismaterialet ta form. Det är faktiskt så digert att jag nöjer mig med några exempel här.[17]

14 Teckning av August Erik Mannerheim, ”Pacius leder en kör”, bild-id XXVII-2006-41b, Helsingfors stadsmuseum, https://finna.fi/Record/hkm.152D7451-01E5-4638-AB97-0E3E6D5CBF57?sid=5178589490 (hämtad 13/1 2026).

15 Kajanus grundade Helsingfors Orkesterförening 1882. Den är i dag känd som Helsingfors stadsorkester. Vesa Sirén, *Suomalaiset kapellimestarit. Sibeliuksesta Saloseen, Kajanuksesta Franckiin*, Helsinki: Otava 2010, s. 32. Citaten: ”populaarikonsertit”; ”uudenaikaisesti kasvot soittajiin päin”.

16 Fabian Dahlström, ”Pacius och körsången”, Seija Lappalainen (red.), *Fredrik Pacius. Musiken som hemland*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2009, s. 113.

17 Jag sökte recensioner i Nationalbibliotekets (digi.kansalliskirjasto.fi) och Kungliga bibliotekets (tidningar.kb.se) databaser.

Jag kan inte låta bli att börja med Gösta Sohlström, som betraktat mig från väggen i Muntra Musikanters repetitionssal och vars dirigentskap efter en konsert i Stockholm beskrevs på följande vis av kritikern H.V. i den svenska tidningen *Nya Dagligt Allehanda:* ”Särskildt fäste vi oss vid hr. S[ohlström]:s sätt att föra sin taktpinne, om hvilket med skäl kan sägas både *observandum* och *imitandum*” (1889). Några år senare hade studentkören Ylioppilaskunnan Laulajat en ny dirigent, Selim Palmgren, om vilken *Hufvudstadsbladet* skrev att ”han skall hafva hunnit förskaffa sig något mera rutin och teknik i att föra taktpinnen” (1902). Axel Stenius, som även han poserade på Muntra Musikanters salsvägg, beskrevs i *Kotka Nyheter:* ”Därpå steg öfverdirigenten A.R.G. Stenius upp på en framställd stol, höjde taktpinnen, sin spatserkäpp, och ’Modersmålets sång’ brusade fram” (1912).[18]

Jag ska inte uppehålla mig vid fler citat. Jag konstaterar bara att taktpinnen nämns upprepade gånger i kritiken, oftare ju längre bakåt i historien vi rör oss. Jag har därför inte längre anledning att betvivla att kördirigenterna använde sig tämligen flitigt av taktpinnen i 1800-talets Finland. När min förvåning över att denna detalj kan ha passerat så fullständigt obemärkt hade lagt sig inställde sig så småningom en väsentlig fråga: när upphörde i så fall bruket av taktpinnar?

Av Nationalbibliotekets digitala tidningsarkiv att döma började taktpinnarna, eller åtminstone omnämnandet av dem, att försvinna på 1920-talet. Jakten på taktpinnar förde mig till de mest väsensskilda dokument. Exempelvis fann jag ett charmerande videokollage av president Lauri Relanders besök i Tavastehus 1926.[19] Det innehåller två korta filmade snuttar av lokala köruppträdanden utan ljud, men också utan taktpinne. Från samma år finns även en kortfilm om festligheterna på Snellmansdagen där en manskör sjunger utanför Finlands Bank och dirigenten viftar med bara händerna framför kören.[20]

18 Kritik av körframträdanden: ”Finska sångkören M.M. […]”, *Nya Dagligt Allehanda* 21/6 1889; ”Ylioppilaskunnan Laulajat presenterade sig […]”, *Hufvudstadsbladet* 6/12 1902; ”Sång- och Musikfesten i Vasa”, *Kotka Nyheter* 2/7 1912.

19 Kortfilm: ”Republikens Presidents besök i Tavastehus” (1926). Produktion: O.Y. Taide-Filmi A.B., Nationella audiovisuella institutet, https://finna.fi/Record/kavi.elonet_elokuva_692739?sid=5178594440 (hämtad 14/1 2026).

20 Kortfilm: ”Snellmannin päivän juhlallisuudet” (1926). Produktion: Suomi-Filmi OY, Nationella audiovisuella institutet, https://finna.fi/Record/kavi.elonet_elokuva_115292?sid=5178595199 (hämtad 14/1 2026).

Till sist träffade jag den verkliga guldådern: i oktobernumret av *Suomen Musiikkilehti* från 1932 finns en ledare skriven av Martti Turunen med rubriken ”Taktpinne eller ej!” Den refererar en enkät i Sveriges körförbunds tidning *Vår Sång* som väckt häftig diskussion om taktpinnens vara eller icke-vara. Turunen avslutar sin ledartext:

> Slutsumman av allt detta torde vara att taktpinnen blir allt ovanligare i dirigenternas arbete. Men, som jag inledningsvis framförde, bör de dirigenter som upplever att taktpinnen ger dem hjälp och stöd fortsätta begagna sig av den. Det viktigaste är i alla händelser, när allt kommer omkring, det konstnärliga framförandet av kompositioner och inte dirigeringsredskapet – taktpinnen.[21]

Det var inte bara i Sverige som ämnet väckte känslor. Turunens text utlöste en formlig lavin av kommentarer från finska körledare, och tidskriftens redaktion var helt oförberedd på all respons den fick ta emot. Dirigenternas svar publicerades i de två nästföljande numren.[22]

Dirigenternas inställning till taktpinnens användning växlade från den ena ytterligheten till den andra. En del ansåg att ingen generell rekommendation kunde ges eftersom frågan var så oerhört personlig: låt den som finner det nyttigt använda sig av taktpinnen. En del skribenter tog bestämt ställning mot taktpinnen. Det saknades inte heller förespråkare, men motståndarnas tonläge var högre. Somliga ansåg att taktpinnen behövdes vid dirigering av stora grupper men

21 Martti Turunen, ”Tahtipuikko vai ei!” *Suomen Musiikkilehti* 1932:7, s. 93–94. Citat: ”Lopputulos kaikesta tästä lienee se, että tahtipuikko jää yhä enemmän syrjään kuoronjohtajain käytännöstä. Kuitenkin, niinkuin jo alussa esitin, tulee niiden johtajien, jotka tuntevat saavansa apua ja tukea tahtipuikosta, käyttää sitä. Tärkeintä kuitenkin on joka tapauksessa, kun kaikki käy ympäri, sävellysten taiteellinen esittäminen eikä johtamisväline – tahtipuikko.” Martti Turunen var en inflytelserik kördirigent. Förutom att dirigera körer undervisade han också i kördirigering vid Sibelius-Akademin. Dessutom var han direktör för upphovsrättsorganisationen Teosto och ordförande för körförbundet Sulasol.

22 ”Tahtipuikko vai ei?”, *Suomen Musiikkilehti* 1932:8 och 1932:9. Åsikter om taktpinnens användning framfördes av Heikki Klemetti, Väinö Haapalainen, Ilmari Kalkkinen, Kosti E. Könni, Armas Maasalo, Väinö Pesola, Arvi Poijärvi, Vilho Siukonen, Bengt Carlson, Reino Honkakoski, Martti Korpilahti, Edvin Laaksonen, Viljo Mikkola, Vilho Oksa, R. Salojärvi, Oskari Tilli, Elli Tilli, Jaakko Tuuri och Arvo Vainio.

inte för mindre körer. Andra menade att den kunde vara till nytta vid repetitioner men inte vid framföranden. Det påminde mig om det tidigare nämnda fotot från Akademens och Muntra Musikanters repetition. En av dirigenterna ansåg att en vänsterhänt dirigent i vart fall inte borde använda taktpinne, publiken skulle ju få huvudvärk av en pinne i fel hand.

Intressant nog var det många som även lyfte fram taktpinnens symbolvärde. Oskari Tilli från Viborg skrev: ”Taktpinnen i körledarens hand är endast ett maktens tecken.” Ilmari Kalkkinen inkluderade å sin sida en personlig aspekt när han skrev: ”den dirigent som älskar taktpinnen kan ta den största som handen kan fatta om; vid behov kan den rentav representera en slags auktoritet, särskilt för kortväxta direktörer.”[23] Till dessa kortväxta dirigenter räknade Kalkkinen även sig själv.

Armas Maasalo, en i skaran som använde taktpinnen vid repetitioner men inte på konsert, skaldade om sin uppfattning på följande vis:

> Dirigentens uppgift är att hålla samman, befalla och beordra. Därför måste han ha något slags redskap för att upprätthålla disciplinen. I det antika Grekland hade dirigenten järnsporrar, under medeltiden höll dirigenten en järnstång i sin hand, senare en lätt pappersrulle, men vid det 18:e århundradets början fattade dirigenten återigen ett allvarsammare instrument i handen – taktpinnen. […] Men när räkenskapens timma (konserten) kommer, avstår jag frivilligt från taktpinnen, stiger obeväpnad inför skaran av sångare och vänder ryggen åt fienden (publiken).[24]

23 Ibid., Tillis text: 1932:9, s. 125, Kalkkinens text: 1932:8, s. 110. Citaten: ”Tahtipuikko kuoronjohtajan kädessä on ainoastaan mahtavuuden merkki.”; ”se johtaja, joka rakastaa puikkoa, voi ottaa niin suuren kuin näpit kestävät; tarvittaessa se voi edustaa eräänlaista auktoriteettiakin etenkin pienikasvuisille tirehtööreille.”

24 Ibid., 1932:8, s. 111. Citat: ”Johtajan tehtävä on pitää koossa, käskeä ja määrätä. Sentähden täytyy hänellä olla joku väline, jolla hän voi ylläpitää kuria. Antiikin Kreikassa oli kapellimestarilla rautakannukset, keskiaikana johtajalla oli kädessään rautasauva, myöhemmin kevyt paperirulla, mutta 18 vs:n [vuosisadan] alussa otti johtaja jälleen käteensä vakavamman välineen – tahtipuikon. […] Mutta kun tilinteon hetki (konsertti) tulee, luovun minä vapaaehtoisesti tahtipuikosta, astun aseettomana laulajajoukon eteen sekä käännän selkäni viholliselle (yleisölle).”

Även om texternas författare var oense med varandra visar deras alster otvetydigt att bruket av taktpinnar redan hunnit bli sällsynt i körkretsar 1932 utan att för den skull helt ha försvunnit. Flera av dirigenterna som var för avskaffandet uppgav att de hade slutat med taktpinne redan under 1900-talets tidiga år. Arvi Poijärvi säger att den nya generationens taktpinnlöshet troligen berodde på att ”var och en av dem hade sin naturliga förebild i vår avgud och lärofader Kuisma” (smeknamnet på det tidiga 1900-talets mest betydande kördirigent Heikki Klemetti).[25] I sitt eget inlägg berättar Klemetti att han efter att först ha övergått till mindre och lättare pinnar slutligen övergav dem helt såsom varande onödiga.[26]

***

I mitt sökande efter den försvunna taktpinnen har jag genomlevt en överraskande dramatisk båge. När det visade sig att min tolkning av taktpinnens rent symboliska roll i äldre körbilder var felaktig kände jag närmast skam. Jag trodde mig ha förknippat bilderna med något som inte fanns där. Men en debatt som jag senare fann i *Suomen Musiikkilehti* visade att min tolkning kanske ändå inte var alldeles fel: när taktpinnens praktiska betydelse minskade under 1900-talets första decennier såg många – i synnerhet den yngre generationens dirigenter – den som ett externt maktmedel man helst ville bli kvitt.

I ljuset av detta får Martin Wegelius instruktioner från 1800-talet en ny och modern genklang. Regel nummer 20 i texten ”Regler för inövning av körer” betonar nämligen att inget i kördirigentens agerande får komma mellan publiken och musiken. Under repetitioner kan dirigenten använda yviga gester, men vid framförandet måste rörelserna vara små och diskreta: ”Inför offentligheten är därför den bäste dirigenten den, som så mycket som möjligt tilldrager sig körens, så litet som möjligt publikens uppmärksamhet.”[27] Dirigenten är en facilitator, inte en aktör – och denna tanke upprepade ju de unga dirigenterna i sina egna texter även om de inte hänvisade till Wegelius.

25 Ibid. 1932:8, s. 111. Citat: ”oli itse kullakin luonnollisena esikuvana epäjumalamme ja oppi-isämme Kuisma”.

26 Ibid. 1932:8, s. 110.

27 Wegelius, ”Regler för inövning av körer”, VIII.

När jag i tanken återvänder till första maj-fotot från 1910 ser jag inte längre ett egendomligt sammanträffande. Jag ser en gest som fångades på kamerans film för att den verkligen inträffade. I dirigentens hand ser jag ett redskap som var en symbol och ett verktyg på en och samma gång. Första maj-fotots taktpinne lyser i sin rörelse. Den är en glimt av en värld där dirigerandets rutiner ännu inte hade stelnat i den form som vi känner i dag. Fotot påminner om att det ibland är just i de oskarpa konturerna som de viktigaste observationerna låter sig göras.

Översättning till svenska: Mattias Huss

CHRISTOFFER SUNDMAN

Sommartinget i Ekenäs 1908

Svensk samling över partigränser

Under förmiddagen söndagen den 28 juni 1908 fylldes gator och torg i Ekenäs med deltagarna i västra Nylands första sommarting. De anlände med tåg, båt och hästskjuts eller kom gående från de västnyländska socknarna och från Hangö. En skara nyländska studenter kom ända från Helsingfors. Klockan ett myllrade Stora torget i staden av en mångtusenhövdad, brokig och sorlande människoskara, som snart inledde en marsch till Ramsholmen under ledning av körer, hornkapell och musikanter. Väl framme på festplatsen möttes deltagarna av en blomsterprydd majstång mitt på festplanen. Framför musikpaviljongen hade uppförts en stor körestrad och en ny dansbana som hade dekorerats med enriskransar och flaggdraperier. Hela planen kantades av olikfärgade vimplar som fladdrade i höga flaggstänger. Sommartinget kunde inte ha fått en festligare inramning. I programmet, som varade hela dagen, växlade musikinslag och lättare programpunkter med högstämda tal och deklamationer. Festen avslutades strax efter midnatt med ”Vårt land”.[1]

Sommartinget i Ekenäs ordnades vid en tidpunkt då motsättningarna mellan de svensksinnade och de finsksinnade hade skärpts efter novembermanifestet 1905 och den därpå följande lantdagsreformen. Redan dessförinnan, under 1880-talets senare hälft, hade en svensk samlingsrörelse lett till uppkomsten av ett nätverk av svenska föreningar, bland annat ungdomsföreningar. Som en reaktion på lantdagsreformen och den finska frammarschen, som tog sig uttryck i bland annat grundandet av Finskhetsförbundet och namnförfinskningarna 1906, uppstod en ny svensk mobiliseringsvåg, nu framför allt

1 ”Midsommartinget”, *Västra Nyland* 30/6 1908.

i folkliga tecken. Ett uttryck för denna mobilisering var uppkomsten av Svenska folkpartiet.[2] Också samarbetet mellan svenska föreningar förstärktes. Sång- och musikfester ordnades för svenska amatörkörer och -orkestrar både på lokal- och riksnivå. Vid tidpunkten för sommartinget i Ekenäs hade representantskapsträffar över partigränserna ordnats för ungdomsföreningarna och andra organisationer som arbetade för den svenska ungdomen. I västra Finland hade man också arrangerat gemensamma sommarfester för medlemmarna i olika ungdomsföreningar.[3]

Sommartinget i Ekenäs kan därmed ses mot bakgrund av de då rådande strävandena till närmare samverkan mellan svenskspråkiga inom ramen för den svenska samlingsrörelsen. Till arrangemang och inramning påminde tinget om sång- och musikfesterna. Men till skillnad från tidigare möten och fester uppstod sommartinget på privat initiativ och arrangemangen sköttes av en enkom för ändamålet skapad organisation i avsaknad av ett lokalt samarbetsorgan. Förslaget om ordnandet av ett sommarting framfördes av läraren vid folkhögskolan i Pojo, Filip Sundman, i januari 1908. En av de uttalade målsättningarna var att samla en publik som till sin sociala och politiska bakgrund var heterogen men som förenades av det svenska modersmålet.[4]

Avsikten med den här essän är att studera och beskriva det västnyländska sommartinget – hur en enskild persons initiativ, utan förankring i en existerande organisation, på mindre än ett halvt år gav upphov till ett evenemang som lockade tusentals deltagare till Ramsholmen. I essän utreds vidare i vilken mån man lyckades med att samla svensktalande oberoende av politisk bakgrund. Och slutligen diskuteras vad sommartinget ledde fram till, vilken uppföljning festen fick i samma och något annorlunda tecken under de följande åren.

2 Max Engman, *Finlands svenska historia 3. Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2012, s. 217; Lars-Folke Landgrén, ”Lille, Axel Johan”, Henrik Knif et al. (red.), *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2009, s. 529–532.

3 Enligt en uppgift i tidningen *Västra Finland* hade ungdomsföreningarna i sydvästra Finland sedan 1896 organiserat sommarmöten för hela den västfinska landsorten och Åbo stad. Se ”Dagarnas eko”, *Västra Finland* 14/3 1908.

4 E.F.S. [Filip Sundman], ”Ett sommarting i västra Nyland”, *Västra Nyland* 7/1 1908.

I avsaknad av arkivkällor har information om sommartinget hämtats främst från de dagstidningar som utkom vid tidpunkten och som kan läsas i Nationalbibliotekets digitala tidningsarkiv.[5] Sommartinget (också kallat ”midsommartinget”) har tidigare kortfattat behandlats av Henrik Cederlöf i ett historieverk som utkom när Västnyländska Ungdomsringen fyllde femtio år, samt av Werner Nordström i den andra delen av hans verk om tidningen *Västra Nylands* första årtionden.[6] Personalia om de centrala aktörerna finns bland annat i skol- och universitetsmatriklar.

Filip Sundman, Oskar Wikholm och Torsten Mikander organiserar ett sommarting

Filip Sundman publicerade sitt initiativ i tidningen *Västra Nyland* och det var även han som presenterade det första detaljerade förslaget till sommartingets program i samma tidning i mars 1908.[7] Samtidigt måste det påpekas att Sundmans idé till ett sommarting knappast hade förverkligats om inte två andra aktörer engagerat sig i saken. Det var fråga om journalisten Oskar Wikholm och folkhögskoleföreståndaren Torsten Mikander. Mycket av det praktiska arbetet utfördes av dem: de engagerade talare, aktiverade bygdens föreningar och marknadsförde evenemanget så effektivt att stora skaror av västnylänningar kom att flockas till Ramsholmen på festdagen. I det följande ges några biografiska uppgifter om sommartingets tre organisatörer.

Initiativtagaren Filip Sundman var född i S:t Petersburg 1880 som son till överkonduktören Edvard Sundman och hans hustru Elisabeth Fagerström. Sin första skolutbildning fick Filip Sundman i kyrkskolan vid S:ta Katarina församling i S:t Petersburg. Han flyttade

5 Nationalbibliotekets digitala samlingar, https://digi.kansalliskirjasto.fi/etusivu, Nationalbiblioteket, Helsingfors.

6 Henrik Cederlöf, *Västnyländska ungdomsringen 1917–1967*, Ekenäs: Ekenäs Tryckeri Aktiebolag 1968, s. 11–12; W.E. Nordström, *En frisinnad röst II. Glimtar ur Västra Nylands historia*, Ekenäs: Ekenäs Tryckeri Aktiebolags Förlag 1956, s. 58, 60. Västnyländska Ungdomsringen, som grundades 1917, är ett samarbetsorgan för svenskspråkiga ungdoms-, hembygds- och kulturorganisationer i Västnyland.

7 E.F.S. [Filip Sundman], ”Sommartinget”, *Västra Nyland* 13/3 1908. Sundman hade redan en tid medverkat i *Västra Nyland*. Se Nordström, *En frisinnad röst II*, s. 56.

till Helsingfors 1894 för skolgång i Reallyceum vid Mariegatan i Kronohagen. Sundman blev student i maj 1900, inskrevs vid Kejserliga Alexanders Universitetet och blev medlem av Nyländska avdelningen samma höst. Efter drygt fem års studier blev han filosofie kandidat och promoverades till magister 1907. Han avlade farmaceutexamen 1909.[8] Under åren 1906–1913 arbetade Sundman vid folkhögskolor, först som andra lärare vid Västra Nylands folkhögskola i Pojo och därefter som föreståndare för folkhögskolan i Lappfjärd 1908–1913. Sundman led av tuberkulos och sjukdomen förvärrades med åren så att han måste avsluta sitt yrkesaktiva liv redan vid 34 års ålder. Han avled i Helsinge i december 1918.[9]

Sundman intresserade sig tidigt för de svenska bygderna i Nyland. Detta tog sig uttryck bland annat i att han under tre somrar från 1899 till 1901 bedrev folkloristiska insamlingar i västra Nyland med hjälp av stipendier från Svenska litteratursällskapet i Finland.[10] Upphovet till Sundmans starkt svenska identitet och intresse för det bygdesvenska går att spåra till hans tid i S:t Petersburg och till Herman Kajanus (1852–1913) som var kyrkoherde för S:ta Katarina församling och direktor för församlingens skolor 1885–1913.[11] Kajanus var en av de nyländska studenter som tog intryck av Axel Olof Freudenthal och han bidrog till att väcka en svensknationell anda bland sina församlingsmedlemmar i S:t Petersburg.[12]

8 Lars G. von Bonsdorff, *Svenska Lyceum i Helsingfors. Reallyceum. Svenska Reallyceum i Helsingfors 1872–1957*, Helsingfors: Forna reallyceisters kamratförbund 1960, s. 363; Folke Landgrén (utg.), *Nyländska avdelningens matrikel 1869–1900*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1932, s. 597–598.

9 Landgrén, *Nyländska avdelningens matrikel 1869–1900*, s. 598; H.E., ”Filip Sundmans minne”, *Svenska Tidningen* 21/12 1918.

10 Carola Ekrem, ”’Belysandet af vår allmoges andliga lif’. Traditionsinsamlingen inom Svenska litteratursällskapet”, Carola Ekrem, Pamela Gustavsson, Petra Hakala & Mikael Korhonen, *Arkiv, minne, glömska. Arkiven vid Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–2010*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2014, s. 59.

11 I ett kondoleansbrev till Anna Kajanus, f. Rinman, efter makens bortgång, beskriver Sundman sig själv som ”en tidigare elev och skyddsling till den avlidne.” Filip Sundman till Anna Kajanus, Lappfjärd 17/5 1913, Kajanus samling M:2, Handskriftssamlingen, Åbo Akademis bibliotek (ÅAB), Åbo.

12 Herman Kajanus, *St Katarina svenska församlings i St Petersburg. Historie på grund af kyrkorådsprotokoll och upplefvelser*, utg. W. E. Nordström, Ekenäs: Ekenäs Tryckeri Aktiebolags Förlag 1980, s. 7.

Den andra av de tre centrala aktörerna var Oskar Wikholm. Han var född i Ingå 1882 som son till drängen, senare trädgårdsmästaren, Johan Wikholm och hans hustru Maria Grönmark. Familjen flyttade till Westerby i Ekenäs 1887. Oskar Wikholm avslutade sin skolgång vid Svenska klassiska lyceum i Åbo i maj 1902 och inskrevs vid Kejserliga Alexanders Universitetet för humanistiska studier. Han anslöt sig till Nyländska avdelningen.[13] Från 1909 arbetade han som redaktör för tidningen *Västra Nyland* tillsammans med Carl Michael Fager. Redan innan han inträdde i redaktionen medverkade Wikholm i tidningarna *Hangö* och *Västra Nyland* som frilansjournalist och bidrog med sammanlagt över trettio korrespondensartiklar från Helsingfors under åren 1907–1908. I likhet med sin kollega Fager engagerade sig Oskar Wikholm i hemstadens organisationer och angelägenheter. Han var ordförande för Ekenäs Idrottsförening 1909–1911 och valdes till yngre rådman 1911.[14] Oskar Wikholm avled i Tammerfors 1962.

Den sista av de tre organisatörerna var Torsten Mikander. Han var son till prosten Albin Mikander och dennes hustru Elvira Hamberg. Mikander var född i S:t Marie nära Åbo 1878 och gick i skola i Helsingfors finska samskola. Han inskrevs vid universitetet 1897 och blev, precis som de två andra, medlem av Nyländska avdelningen.[15] Under studietiden var han starkt engagerad i avdelningens folkbildningsverksamhet och redan under de första åren deltog han i avdelningens ferieföreläsningar som ordnades i landsortskommunerna i svenska Nyland. Mikander tillträdde tjänsten som lärare vid folkhögskolan på Åland 1905, och från 1906 till 1910 var han föreståndare för Västra Nylands folkhögskola i Pojo. Han arbetade senare i Borgå, Lovisa

13 Mary Jensen (utg.), *Svenska klassiska lyceum i Åbo 1872–1972*, Åbo: Svenska klassiska lyceum i Åbo 1974, s. 373; Eric Bahne, Erland Colliander & Gabriel Nikander (utg.), *Svenska klassiska lyceum i Åbo 1872–1922. En minnesskrift*, Åbo: s.n. 1923, s. 275; Veli-Matti Autio, ”Oskar Wilhelm Wikholm”, *Ylioppilasmatrikkeli 1900–1907 I:1. (1900–1902)*, Helsinki: Helsingin yliopisto 2012, https://yksa.disec.fi/Yksa4/id/158106262911800/?rd=otab/basic (hämtad 24/11 2025).

14 Nordström, *En frisinnad röst II*, s. 66; ”Ett jubileum som förpliktar”, *Västra Nyland* 18/10 1930; Olle Spring, *Småstadens ljus och lykta. En levnadsteckning över Carl Michael Fager*, Ekenäs: Ekenässällskapet r.f. 2019, s. 72.

15 Pirkko-Liisa Pekkarinen & Elina Puhto, *SYK. Helsingin suomalainen yhteiskoulu 1886–1976*, Helsinki: Helsingin suomalainen yhteiskoulu 1978, s. 180; Landgrén, *Nyländska avdelningens matrikel 1869–1900*, s. 514–515.

och Tammerfors i olika uppdrag inom det kommunala livet och näringslivet. Han avslutade sin yrkeskarriär som folkskoleinspektör i Borgå stad. Torsten Mikander avled 1959.[16]

Mikander engagerade sig även i Helsingfors stads högre svenska arbetarundervisningskurser. Under åren 1904–1905 var han den svenska kursverksamhetens förste föreståndare. Verksamheten var en föregångare till Helsingfors stads svenska arbetarinstitut som grundades 1914.[17]

Sundman, Wikholm och Mikander var födda och uppvuxna på olika håll och hade olika familje- och skolbakgrunder, men de förenades av den Nyländska avdelningens arbete för den svensktalande befolkningen.[18] Både Sundman och Mikander hörde till de nyländska studenter som senare arbetade vid folkhögskolor som lärare och föreståndare.

Sommartingets bakgrund och målsättning

Ett drygt år före sommartinget, i mars 1907, hade val till enkammarlantdagen förrättats. Vid detta första val som genomfördes med allmän och lika rösträtt fick socialdemokraterna 80 platser i den nya lantdagen, medan Finska partiet fick 59, Ungfinska partiet 26 och Svenska folkpartiet 25 platser. De återstående elva platserna tillföll Agrarförbundet och Kristliga arbetarförbundet. Övergången från ståndslantdag till enkammarlantdag innebar därmed en stor och bestående förändring för de svensksinnade. I ståndslantdagen hade dessa haft en dominerande ställning i två av de fyra stånden, men nu reducerades den svenska andelen i form av Svenska folkpartiets lantdagsmän till att omfatta bara drygt tolv procent av hela folkrepresentationen.[19]

16 Pekkarinen & Puhto, SYK. *Helsingin suomalainen yhteiskoulu*, s. 180.

17 Gunnar Bäck, *Helsingfors stads svenska arbetarinstitut. 50 år i vuxenutbildningens tjänst,* Helsingfors stads publikationer 20, Helsingfors: Helsingfors stad 1968, s. 11.

18 Joakim Hansson, ”Folklivsforskning och folkbildningsarbete”, Joakim Hansson & Lars-Folke Landgrén (red.), *Stark ström med egna vågor går genom hafvet. Nylands Nations historia 1643–1993*, Helsingfors: Nylands Nation 1993, s. 295–307.

19 ”De valda landtdagsmännen”, *Hufvudstadsbladet* 5/4 1907.

Den nyvalda lantdagens största parti, det socialdemokratiska partiet, hade vid sin femte partikongress i Uleåborg i augusti 1906 godkänt en resolution enligt vilken:

> [d]et svenska språket är nödvändigt för den svenska befolkningens allsidiga förkovran och dessutom av stor betydelse för den västerländska kulturens och de socialdemokratiska idéernas spridning i Finland, varför mötet uttalar som sin åsikt, att den svenska kulturen bör bibehållas och vidareutvecklas i Finland.[20]

Det socialdemokratiska partiet ställde sig därmed i princip positivt till bevarandet av den svenska kulturen och partiet hade också några svensktalande lantdagsmän. Trots detta upplevde man på svenskt håll att partiet i det praktiska lantdagsarbetet tidvis gjorde gemensam sak med de finsksinnade i Finska partiet och tog ställning mot svenska intressen. Inom ramen för den svenska samlingsrörelsen uppstod en ny mobiliseringsvåg som svar på den finska frammarschen. Mobiliseringen var, enligt Max Engmans karakterisering, ”bygdesvensk, inriktad på Svenskfinland och folklig kultur, svensknationell, demokratisk och borgerlig”.[21] Med ”bygdesvenskhet” avses den rörelse som vände sig till den finlandssvenska allmogen och som ville väcka folket till medvetande om existensen av en svensk nationalitet med egna språkliga intressen vid sidan av de rent fosterländska. Bygdesvenskhet omfattades också av Svenska folkpartiet som grundades 1906.[22]

En bygdesvensk samling var för många, också för dem som betonade betydelsen av det svenska kulturarvet (alltså den så kallade kultursvenskheten), den enda framkomliga vägen. Enligt Engman kännetecknades den bygdesvenska samlingsrörelsen av en strävan efter intresseaggregering. Med detta avser han tanken att utövandet av

20 Citeras i Anna Bondestam & Alf-Erik Helsing, *Som en stubbe i en stubbåker. Finlands Svenska Arbetarförbund 1899–1974*, Vasa: Frams förlag 1978, s. 48.

21 Engman, *Språkfrågan*, s. 217.

22 Göran von Bonsdorff, *Svenska folkpartiet. Bakgrund, tillblivelse och utveckling till 1917*, Helsingfors: Svenska folkpartiet 1956, s. 19. Svensknationalismen i 1900-talets början var ett exempel på minoritetsnationalism. Se Tauno Saarela, ”Den finlandssvenska arbetarrörelsens minoritetsnationalism”, *Historisk Tidskrift för Finland* 109, 2024:4, s. 311.

gemensamma intressen på svenska skulle bidra till att sammanföra de svensktalande och befrämja den svenska saken: ”[n]är svenskspråkiga sjöng i kör på svenska, läste samma tidningar, sparade pengar i samma bank, idrottade och deklamerade dikter inom svenska organisationer, knöts de samman med gruppen och bildade en gemenskap som inte längre byggde enbart på språk”, hävdar Engman.[23]

Mot bakgrund av det skärpta språkliga och politiska klimatet beslöt Svenska folkpartiet i december 1907 att uppmärksamma svenskan med en festdag den 6 november. Enligt tidningsnotiserna ville man ordna ”Svenska dagen” för att stärka sambandet mellan ”svenska folkpartiets *olika element*” (författarens kursivering) och för att samla in pengar. De insamlade medlen skulle främst tillfalla den planerade svenska kulturfonden.[24] Det är oklart om Sundmans initiativ en månad senare hade något samband med det annonserade firandet av Svenska dagen. Men klart är att han inte ville nöja sig med att enbart stärka samhörigheten mellan Svenska folkpartiets medlemmar – Sundman ville samla *alla* som talade svenska till en sommarfest.[25]

I det inlägg som publicerades på ledarplats i *Västra Nyland* den 7 januari 1908 hänvisade Sundman till de populära sommartingen i Sverige som på den här tiden samlade tusentals deltagare. Han hade fäst sig vid den kombination av folklig ”väckelse och upplysning och glädje och gamman” som han ansåg kännetecknade dessa. Sundman menade att man också i Finland kunde ordna något liknande. I själva verket var behovet av dylika stora möten större för svenskarna i Finland än i Sverige, ansåg Sundman, som menade att svenskarna i Finland bodde ”spridda kring hundramila stränder och överallt trängas av en övermäktig nationalitet”. Han tänkte sig att ett sommarting

23 Engman, *Språkfrågan*, s. 163–164.

24 ”Svenska folkpartiets förstärkta Centralstyrelse.”, *Hufvudstadsbladet* 2/12 1907. I protokollet talas det inte om att ”ena partiets fraktioner” utan beslutet är mera kortfattat: ”Beslöts att årligen den 6 november anordna en ’svensk dag’ då äfven mindre bidrag skulle kunna lämnas till kulturfonden. Näm[n]da dag skulle särskilda svenska fester öfverallt i byggderna [*sic!*] anordnas.” Se Svenska folkpartiets förstärkta centralstyrelses protokoll 1/12 1907, Svenska folkpartiets arkiv, Svenska centralarkivet, Helsingfors.

25 E.F.S. [Filip Sundman], ”Ett sommarting i västra Nyland”, *Västra Nyland* 7/1 1908.

skulle ge de svensktalande en möjlighet att sluta sig samman och lära känna varandra. Och för att göra sin avsikt angående målgruppen kristallklar för tidningens läsare betonade han att tinget inte fick ha någon partifärg, utan borde anordnas så att det kunde besökas av såväl besuttna som obesuttna; de borgerliga såväl som socialister. Den gemensamma nämnaren var språket. Tinget skulle ge alla som talade svenska uppbyggelse och glädje.[26]

Sundman ansåg det vara viktigt att ”skalder, talare och vetenskapsmän” skulle dela med sig av sin konst och sitt kunnande. Han förväntade sig att dessa i bästa folkbildningsanda skulle behandla viktiga samhällsfrågor som krävde en lösning. Deltagarna skulle efter festen bära med sig ”rika skatter av ökat vetande, varma känslor och glada minnen”. Han menade att gemenskapen i form av en glad och kunskapsrik fest i svenska tecken skulle knyta deltagarna till varandra och till den svenska saken.[27]

Eftersom en centralorganisation för ungdomsföreningarna i västra Nyland ännu inte hade blivit grundlagd vid den här tidpunkten, ansåg Sundman att de praktiska arrangemangen kunde skötas av kamratförbundet vid Västra Nylands folkhögskola.[28] I sin ledare presenterade han tankar kring sommartingets program. Han utvecklade dem i ett uppföljande inlägg två månader senare.[29]

Från midvinterting till midsommarting

Filip Sundmans initiativ till en samverkan mellan organisationer och personer av olika samhällsbakgrund och politisk färg föddes inte i ett tomrum. Vid tidpunkten fanns det många exempel på samarbete mellan svenskspråkiga ungdomsorganisationer på landsbygden och i städerna. Ungdomsföreningar hade grundats i Finland från och med början av 1880-talet – de första svenska i Malax och i Kimito 1888. De kämpade om en dominerande position i arbetet för de unga: ”politiskt i

26 Ibid.
27 Ibid.
28 Ibid.; Cederlöf menar att det i Sundmans konstaterande fanns inbäddat en tanke om det som senare blev Västnyländska Ungdomsringen. Se Cederlöf, *Västnyländska ungdomsringen*, s. 12.
29 E.F.S. [Filip Sundman],”Sommartinget”, *Västra Nyland* 13/3 1908.

kamp med arbetarrörelsen och kulturellt med nykterhetsföreningarna", påpekar Engman.[30] Ungdomsföreningarna arbetade för hembygd, modersmål och fosterland, för folkbildningens spridande och för att åstadkomma en "sedlig förädling i ungdomsnöjena". De betecknade sig som fria och opolitiska, även om en majoritet av medlemmarna sannolikt sympatiserade med Svenska folkpartiet.[31] Vid samma tider tillkom i Nyland också ett antal föreningar med namnet Arbetets Vänner, som ville bli en motvikt till de socialistiska arbetarföreningarna. Huvudföreningen i Helsingfors grundades 1891 och lokalföreningen i Ekenäs tillkom 1895. Med tiden utvecklades föreningarna inom Arbetets Vänner till kulturföreningar med likartad verksamhet som ungdomsföreningarna, men utan samma starka betoning av ungdom och landsbygd.[32]

För att fördjupa samarbetet mellan de svenska ungdomsföreningarna bildades Finlands Svenska Ungdomsförbund i november 1906.[33] Utöver detta utvecklades också samarbetet genom lokala representantskapsmöten. I sitt julnummer 1906 framkastade sålunda tidningen *Västra Finland* idén till något som kallades för ett "midvinterting" för ungdomsrörelsen. Tidningen föreslog att de ungas representanter under ett par dagar skulle samlas till ett möte, ett ting, med kamratlig samvaro på vintern.[34] Utgående från förslaget ordnade de västfinska ungdomsföreningarna några månader senare ett första midvinterting i folkhögskolan i Pargas 1907. Tinget blev en framgång och intresset för det andra midvintertinget som ordnades ett år senare i Kimito var stort.[35]

Ett liknande, men modigare, initiativ togs inom Mellersta Nylands Nykterhetskrets, som sammanträdde i Lagstad folkskola i Esbo i början av december 1907. Man ville ordna ett ungdomsmöte som

30 Engman, *Språkfrågan*, s. 210.
31 Ibid., s. 211; Anders G. Lindqvist, *En folkrörelse väller fram. De finlandssvenska ungdomsföreningarna, deras uppkomst, verksamhet och samarbete under de första femtio åren 1888–1938*, Ekenäs: Ungdomsföreningsrörelsens stöd r.f. 2006, s. 33, 41.
32 Engman, *Språkfrågan,* s. 210–211.
33 Ibid., s. 210.
34 "Ett midvinterförslag", *Västra Finland* 22/12 1906.
35 "Från ungdomsrörelsens fält. Det andra midvintertinget", *Västra Finland* 29/2 1908. Se också Lindqvist, *En folkrörelse väller fram,* s. 117–118.

också skulle inkludera socialdemokratiska deltagare.[36] Till mötesort valdes Borgå. Midvintertinget riktade sig till svenskt folk från olika samhällsklasser, och man betonade att man ville uppnå en folklig väckelse på ”de kulturella områdena”.[37] Tidningen *Social-Demokraten* hälsade initiativet såsom välkommet och framhöll att det planerade vintertinget var ”ett vackert och stort försök att låta modärn kulturströmning nå till Nylands undanskymda svenska allmoge, som levat totalt utan förbindelser med tidens tankar och syften.” [38]

Vid det midvinterting som sålunda kom att ordnas på Borgå folkhögskola den 22–23 februari 1908 deltog 192 ombud för 90 föreningar. Majoriteten av dessa var ungdomsföreningar, men i mötet deltog även representanter för Arbetets Vänner, nykterhetsföreningar, arbetarföreningar och socialdemokratiska ungdomsklubbar. Också Oskar Wikholm och Torsten Mikander deltog i detta ting som representanter för ungdomsföreningar i västra Nyland. Vid midvintertinget talade bland andra folkhögskoleföreståndaren och författaren Arvid Mörne om militarismen och fredsrörelsen, socialdemokraten Karl Henrik Wiik om socialismen och Svenska folkpartiets lantdagsman, bankdirektören Emil Schybergson om den privata äganderätten.[39]

Midvintertinget visade att samverkan över partigränserna var möjlig för det svenska folket. Samtidigt visade det sig att socialisterna gärna utnyttjade dylika tillfällen för att med kraft lyfta fram sina synpunkter på angelägna samhällsfrågor, något som väckte missnöje på annat håll. *Hufvudstadsbladets* korrespondent ansåg ändå att det inte hade uppstått någon allvarlig misstämning på grund av socialisternas stundom skarpa yttranden. Också *Nya Pressens* korrespondent medgav att de socialistiska inläggen hade gett fart åt diskussionerna, men menade att man vid följande ungdomsting inte borde tillåta ”politisk propaganda” när man behandlade samhällsfrågor ”av största bärvidd”.

36 ”Mellersta Nylands nykterhetskrets”, *Nya Pressen* 2/12 1907. Under perioden 1906–1914 grundades sammanlagt 18 socialdemokratiska ungdomsklubbar. Se Bondestam & Helsing, *Som en stubbe i en stubbåker,* s. 73.

37 ”’Midvinterting’ i Nyland”, *Nya Pressen* 16/12 1907; ”Midvintertinget i Nyland”, *Borgåbladet* 9/1 1908; ”Midvintertinget”, *Hufvudstadsbladet* 20/1 1908.

38 ”Ett midvinterting”, *Social-Demokraten* 23/12 1907.

39 ”Ungdomsföreningarnas midvinterting i Borgå”, *Hufvudstadsbladet* 23/2 1908; ”Midvintertinget”, *Veckobladet* 26/2 1908.

Hufvudstadsbladets försonlighet uppskattades av *Social-Demokraten* som däremot tog illa vid sig av *Nya Pressens* förslag. Man sade sig veta att *Nya Pressen* med politisk propaganda inte avsåg de borgerligas ”nog så markerade politiska propaganda”, och att udden var riktad mot den socialdemokratiska ungdomen som man ville isolera.[40]

Vid midvintertinget i Borgå behandlades även tanken på ett midsommarting. Frågan lyftes upp till diskussion av ordföranden, pastor Gustaf Bondestam. Han undrade om ”ej instundande sommar midsommarting borde hållas i likhet med hvad äfven i Sverige varit fallet”. Idén understöddes varmt av en del mötesdeltagare som ansåg att en dylik tillställning skulle få ännu större betydelse än vintertingen, eftersom föreningarna kunde infinna sig *en corps* i stället för att bara sända några få representanter. Byggmästaren Alfred Arnberg meddelade att samma tanke redan uppstått inom Helsingfors socialdemokratiska ungdomsklubb. I diskussionen deltog också Oskar Wikholm som understödd av Torsten Mikander kunde meddela att man i västra Nyland redan planerade ett midsommarting för den egna landsändan.[41]

Trots att många förhöll sig positiva till tanken på ett sommarting blev konklusionen vid mötet i Borgå att ett dylikt inte kunde ordnas för hela Nyland, eftersom det under sommaren också skulle hållas tre stora sångfester som man inte ville tävla med. Men man ville trots detta inte motsätta sig regionala sommarting.[42]

40 ”Ungdomsföreningarnas midvinterting”, *Hufvudstadsbladet* 25/2 1908; ”Midvintertinget i Borgå”, *Nya Pressen* 24/2 1908; ”Lärdomar från midvintertinget”, *Social-Demokraten* 25/2 1908.

41 ”Midvintertinget i Borgå”, *Nya Pressen* 23/2 1908.

42 ”Midvintertinget i Borgå”, *Nya Pressen* 23/2 1908; ”Ungdomsföreningarnas midvinterting i Borgå”, *Hufvudstadsbladet* 23/2 1908. Vid pingst samma år ordnades en stor sångfest i Borgå, som samlade så många som 1 000 deltagare från hela Nyland. Till festkonserten såldes 4 500 biljetter. Se Göran Selén, ”Lokalförbundens bakgrund och tillkomst”, Mao Lindholm (red.), *Musik, sång, fest 1891–1991. De finlandssvenska sångfesterna som kulturföreteelse och impulsgivare*, S.l.: Finlands svenska sång- och musikförbund 1991, s. 159.

Sommartinget tar form – alla med!

Genom rapporterna i pressen var Filip Sundman antagligen medveten om det planerade upplägget för det nyländska midvintertinget redan i december 1907, och det är inte omöjligt att han av detta kan ha inspirerats till tanken på en svensk samling över partigränser. Sundmans förslag till ordnandet av ett sommarting togs upp till diskussion vid årsmötet för kamratförbundet vid Västra Nylands folkhögskola den 13 januari 1908.[43] Därefter gick det två månader innan kamratförbundets styrelse kallade till ett större planeringsmöte i ungdomsföreningens lokal i Karis.[44] Några dagar före detta möte hade kamratförbundets ordförande Torsten Mikander i tidningarna uppmanat till ett brett deltagande: ”Då lösen för det beramade sommartinget borde bliwa ’alla med!’”, skrev Mikander, ”wore det […] önskwärt att äwen andra än ungdomsföreningarnas representanter skulle infinna sig till mötet. Då kunde intresset för frågan ytterligare utrönas och densamma allsidigare belysas.” Mikander uppmanade därför alla som var intresserade av sommartinget att infinna sig – det gällde ju en sak för hembygdens väl.[45]

Såsom framgår av det ovan citerade uppropet ville Mikander försäkra sig om att sommartinget inte bara planerades av och för ungdomsföreningarnas medlemmar. Sannolikt avsåg han att även inkludera socialdemokratiska föreningar samt enskilda personer som omfattande en socialistisk ideologi. Med tanke på Mikanders bakgrund i arbetarundervisningskurserna är det uppenbart att ett samarbete med socialisterna inte var honom främmande. Till planeringsmötet i Karis infann sig representanter från en lång rad ungdomsföreningar och andra sammanslutningar i västra Nyland samt flera andra deltagare. Allt som allt närvarade omkring 80 personer.[46] Huruvida det fanns företrädare för socialisterna och arbetarrörelsen bland dessa är oklart, men det är fullt möjligt. Det stora intresset visade i varje fall att initiativet inte

43 E.F.S. [Filip Sundman], ”Ett möte på folkhögskolan”, *Västra Nyland* 21/1 1908.
44 O.W. [Oskar Wikholm], ”Från midwintertinget i Borgå.”, *Västra Nyland* 28/2 1908.
45 Se till exempel Torsten Mikander, ”Sommartinget i Västra Nyland. Alla med”, i tidningarna *Hangö* och *Västra Nyland* 10/3 1908.
46 ”Sommarting för wästra Nyland i Ekenäs den 28 juni”, *Västra Nyland* 17/3 1908.

bara låg i tiden utan att det också upplevdes vara angeläget.

Två dagar före planeringsmötet hade Filip Sundman på ledarplats i *Västra Nyland* publicerat ett utkast till sommartingets program. Bygdesvenska markörer saknades inte i Sundmans förslag – redan i sitt ursprungliga upplägg från januari hade han föreslagit körsång och allsång samt en spelmanstävling. Nu tänkte han sig därtill deklamation, folkdans, ringlekar, idrottslekar, tävlingar samt en majstång som skulle resas mitt på festplanen. Ekenäs var enligt Sundman den lämpligaste orten. Till det förelåg många skäl: läget var centralt, kommunikationerna de bästa möjliga och där fanns en utmärkt festplats, Ramsholmen. Tinget skulle rikta sig till alla svensktalande västnylänningar som var ”unga till hjärta och sinne”, och någon inträdesavgift var av den här orsaken inte tänkbar, tillade han. I stället skulle tinget bekostas med insamlingar och frivilliga bidrag.[47]

Deltagarna i planeringsmötet i Karis enades om att ett sommarting för västra Nyland skulle ordnas samma sommar. Tinget skulle omfatta de västnyländska socknarna från Ingå västerut. Till grund för programmet lades Filip Sundmans förslag. En tolv personer stark bestyrelse tillsattes för att utarbeta programmet i detalj och sköta alla festens arrangemang. Till bestyrelsen valdes representanter för ungdomsföreningarna i Pojo, Bromarv, Karis och Ekenäs samt ett antal andra personer, bland dem Oskar Wikholm och den tidigare omtalade Carl Michael Fager. Torsten Mikander fick i uppdrag att sammankalla bestyrelsen. Genom valet av Mikander fick bestyrelsen en utmärkt organisatör för att leda förberedelserna av tinget. Genom valet av Fager, som var redaktör för tidningen *Västra Nyland*, och Wikholm, som förutom sina Helsingforsbrev också skrev artiklar om västnyländska angelägenheter i samma tidning, fick bestyrelsen tillgång till en ypperlig informationskanal.[48] Framledes missade man inga tillfällen att genom lokalpressen informera läsarna om hur arrangemangen framskred och uppmuntra föreningarna att förbereda sig för tinget.

47 E.F.S. [Filip Sundman], ”Sommartinget”, *Västra Nyland* 13/3 1908.

48 Av Mikanders brevväxling med Alfons Takolander framgår att han hade goda kontakter till tidigare studiekamrater och till universitetsfolk. Se brev från Torsten Mikander, mapp 9, Alfons Takolanders arkiv, Handskriftssamlingen, ÅAB. Angående Fager, se Spring, *Småstadens ljus och lykta*, s. 66, 78.

Den nyvalda bestyrelsen visade snabbt att den var uppgiften mogen. Mindre än två veckor efter det att mötet i Karis hade hållits kunde *Västra Nyland* rapportera att programmet i huvudsak redan var klart för det evenemang som tidningen kallade för ”Finlands första” sommarting.[49] Det omfattade ”flere tal, deklamation, sång, såwäl unison- som körsång, hornmusik, täwlan i fiolspelning för allmogespelmän, folkdanser och dans kring majstång samt om möjligt gymnastikuppwisning jämte idrottstävlingar.” Vid midnatt skulle man tända på en stor brasa, ett Baldersbål, för att sedan när elden falnat, avsluta mötet klockan två på natten. Styrelsen meddelade också att en festskrift skulle utarbetas.[50]

Det är uppenbart att man vid planeringen av programmet tagit intryck av såväl lokala ungdoms- och sångfester som av de stora, allmänna sångfester som arrangerats sedan 1891. Av de körer som uppträdde under sångfesterna verkade en betydande del inom ungdomsföreningarna, och sångfesternas programupplägg var därför säkert välbekant för ungdomsföreningarnas representanter i sommartingets bestyrelse.[51] I litteraturen har sångfesterna karakteriserats som manifestationer av den svenskspråkiga befolkningens språkliga och kulturella egenart. Enligt Ragnar Mannil kan de betraktas som ett led i strävandet att sammanföra de splittrade svenska landsdelarna och skapa en känsla av samhörighet och gemenskap. Mannils analys påminner på så vis om de tankar som Sundman framförde i sitt ursprungliga förslag till midsommartinget. För gemenskapskänslan var kör- och allsång centrala element både på sångfesterna och midsommartinget: ”Vad kan bättre än samfälld sång skänka stämning och trevnad”, skrev Sundman i sitt första inlägg.[52]

Förutom de musikaliska ingredienserna ville man i midsommartingets program inkludera festdikter och festtal. Dylika ingick också

49 ”Ekenäs stad och omnejd. Sommartinget i wästra Nyland”, *Västra Nyland* 27/3 1908.

50 Ibid.

51 Av de 45 körer som deltog i sångfesten i Åbo utgick åtminstone ett dussin från en ungdomsförening. Se Lindqvist, *En folkrörelse väller fram,* s. 64, 66.

52 Ragnar Mannil, ”Sångfesttal och sångfesttalare under 100 år”, Mao Lindholm (red.), *Musik, sång, fest 1891–1991,* S.l.: Finlands svenska sång- och musikförbund 1991, s. 105; E.F.S. [Filip Sundman], ”Ett sommarting i västra Nyland”, *Västra Nyland* 7/1 1908.

i sångfesternas program. Mannil betonar att sångfesterna var ett led i arrangörernas (i början Svenska folkskolans vänners) bildningsstrategiska tänkande och svarade mot tidens bildningsideal. Han menar att talen under sångfesterna var ägnade att knyta deltagarna till den finlandssvenska samlingsrörelsen. Samma funktion torde kunna tillskrivas talen vid midsommartinget. Sundman beskrev själv hur han föreställde sig samverkan mellan allsång, tal och festdikter:

> Festen inledes med awsjungande aw […] Modersmålets sång. I den skola alla deltaga war efter sin röst, men alla med samma sinne. Den stämning, som därmed tändes, skall […] gå som en röd tråd genom hela festen. Hälsningstalet och festdikten skola ytterligare stärka densamma.[53]

Också några andra programpunkter vid tinget var inspirerade av erfarenheter från sångfesterna. Till exempel byggde tävlingen för allmogespelmän på erfarenheterna från en motsvarande tävling som föreningen Brage hade ordnat vid sångfesten i Helsingfors 1907. Samtidigt ville sommartingets bestyrelse emellertid också inkludera programinslag som var typiska för ungdomsföreningarnas verksamhet. Till dessa hörde folkdans, gymnastikuppvisningar och idrottstävlingar.[54]

Efter det att man hade informerat om programmet i tidningarna uppmanade bestyrelsen ungdomsföreningarnas sångkörer att öva in de sånger som man hade tänkt uppföra på tinget. Föreningarna uppmanades också leta fram traktens fiolspelmän. Och man glömde inte heller bort folkdräkterna. Dessa hade för första gången förekommit vid sångfesten i Helsingfors 1907. I maj 1908 publicerade Oskar Wikholm en beskrivning av Tenaladräkten och han menade att de västnyländska ungdomsföreningarna skyndsamt borde beställa det tyg som behövdes för att medlemmarna skulle hinna sy sig dräkter till midsommartinget.[55]

53 Mannil, ”Sångfesttal och sångfesttalare under 100 år”, s. 105; Citat: E.F.S. [Filip Sundman], ”Sommartinget”, *Västra Nyland* 13/3 1908.

54 Ungdomsföreningarna kunde ha ett brett programutbud med allt från hornmusik, kvartettsång, folkdans, tal och föredrag till kappätning och gymnastikföreställningar. Se Lindqvist, *En folkrörelse väller fram,* s. 60, 66.

55 O.W. [Oskar Wikholm], ”En västnyländsk folkdräkt”, *Västra Nyland* 5/5 1908.

Arbetet med det mer allvarliga programmet gick också vidare under våren och försommaren. En viss lokalpatriotism gjorde sig gällande vid engagerandet av talare. Man vände sig gärna till personer med västnyländsk anknytning. För hälsnings- och inledningsanförandet vidtalades västnylänningen magister Alfons Takolander. Takolander var en populär festtalare och vid sång- och musikfesten på Åland på midsommaraftonen en vecka tidigare hade han läst upp en festdikt som han skrivit för evenemanget. En annan lokal talare var föreståndaren för Västankvarns folkhögskola i Ingå, Karl Oljemark, som under tinget höll ett tal som bland annat behandlade kvinnans ställning i den nya lantdagen.[56] Uppdraget att skriva en festdikt gick till Ekenäsbon, läraren och diktaren Jonatan Reuter, som redan tidigare medverkat vid folk- och sångfester i Ekenäs och Raseborg. För att hålla festtalet lyckades Mikander övertala professorn i pedagogik och didaktik, Waldemar Ruin, som var känd som en lysande talare. I hans fall verkar det inte finnas en tydlig västnyländsk koppling. Senast i början av juni blev det också klart att avslutningstalet skulle hållas av Filip Sundman, som vid tidpunkten var Pojobo men tjänstledig från sitt arbete som lärare vid folkhögskolan i Pojo åren 1907–1908.[57]

För att täcka omkostnaderna beslöt man att inte uppbära någon inträdesavgift utan att på frivillig väg insamla medel. Också i det här avseendet följde man Sundmans förslag. För att uppnå ekonomisk trygghet för projektet anhöll bestyrelsen om en garanti av Ekenäs stad. Ekenäs stadsfullmäktige godkände den 9 april bestyrelsens anhållan om att få disponera Ramsholmen.[58] Ramsholmen, en mindre ö strax sydost om gamla staden i Ekenäs, var en naturpark med lundar och frodiga ekskogar och hade lämpliga faciliteter för en större samling, bland annat en estrad. Platsen hade tidigare fungerat som festplats för

56 I ett brev till Alfons Takolander hänvisar Torsten Mikander till att denne var västnylänning och därför sannolikt hade ”känsla för hembygden” trots sina åländska sympatier. Se Torsten Mikander till Alfons Takolander, Helsingfors 6/5 1908, mapp 9, Alfons Takolanders arkiv, Handskriftssamlingen, ÅAB.

57 Ibid.; Cederlöf, *Västnyländska ungdomsringen*, s. 8, 10; Jouko Aho, ”Ruin, Waldemar”, Henrik Knif et al. (red.), *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2009, s. 731–732; ”Filip Sundman ”, *Västra Nyland* 19/12 1918.

58 ”Stadsfullmäktige”, *Västra Nyland* 10/4 1908.

den första allmänna svenska sångfesten 1891.[59] Stadens ekonomiska understöd blev däremot en besvikelse: fullmäktige godkände endast en garanti på 200 mark.[60] Det var ett allvarligt bakslag. Bestyrelsen beslöt därför att införa en inträdesbiljett som kostade 25 penni. Uppenbarligen fanns det en oro för att inkomsterna trots detta inte skulle räcka till, och därför påpekade man att biljettpriset inte hindrade den som hade råd från att betala mer för sin biljett.[61]

Sista veckan före sommartinget arbetade bestyrelsen intensivt och på fredagen den 26 juni inledde man arbetet med festutsmyckningen på Ramsholmen.[62] När söndagen den 28 juni 1908 randades, efter en regnig och blåsig lördag, hade vädret klarnat upp och allt var klart för att inleda tinget. Genast på morgonen började stads- och landsortsbefolkning från bygderna samlas i Ekenäs där de hälsades välkomna av gulröda flaggor som var hissade på många byggnader.[63] Med segelbåtar och middagståget från Helsingfors anlände en tropp på omkring 50 unga studenter från Nyländska avdelningen som firade avdelningens sommarfest.[64]

Nyländska avdelningens sommarfester var ett led i avdelningens folkbildningsarbete och avsikten var att skapa kontakter mellan stad och landsbygd. Man ville ”överbygga samhällsklyftorna inom den svenska befolkningen”, konstaterar Joakim Hansson.[65] Det var troligen Oskar Wikholms idé att förena Nyländska avdelningens sommarfest med ett besök vid sommartinget och avsikten var säkerligen att skapa kontakter mellan framför allt de nya studenterna som ivrigt deltog i

59 Den första sångfesten ordnades på Ramsholmen 1891. Se Christoffer Grönholm, ”Sångfesterna i Svenska folkskolans vänners regi 1891–1926”, Mao Lindholm (red.), *Musik, sång, fest 1891–1991*, S.l.: Finlands svenska sång- och musikförbund 1991, s. 45.

60 ”Stadsfullmäktige”, *Västra Nyland* 19/6 1908.

61 ”Midsommartinget”, *Västra Nyland* 23/6 1908.

62 ”Ekenäs den 26 Juni. Sommartinget”, *Västra Nyland* 26/6 1908. I samma tidning meddelade man under ”Diverse” att ett ”antal kvinnor erhålla arbete (kransbindning) i dag å Ramsholmen, anmälningar kl. 4 e.m. samma dag”.

63 Man brukade flagga också i samband med sångfesterna, se Bo Lönnqvist, ”Musikrörelsens visuella gestalt – en kulturantropologisk analys”, Mao Lindholm (red.), *Musik, sång, fest 1891–1991*, S.l.: Finlands svenska sång- och musikförbund 1991, s. 32.

64 ”Midsommartinget”, *Västra Nyland* 30/6 1908.

65 Hansson, ”Folklivsforskning och folkbildningsarbete”, s. 300.

sommarfesten och landsortsbefolkningen i västra Nyland.[66] Studenterna samlades i Ekenäs vid morgontågets ankomst och tillbringade dagen med att delta i sommartinget. Någon matsäck förutsattes inte, utan man intog sin lunch och kvällsvard på den nyöppnade restaurangen Knipan i Ekenäs.[67] Följande dag avreste festdeltagarna, en del med segelbåtar och en del med ångslupen *Sunnan*, till Hästö-Busö för att äta middag, dricka bål och dansa. Deltagarnas rapporter om sommarfesten publicerades i tidningarna några dagar senare. Det framgår att firandet präglades av ett otvunget umgänge i typiskt studentikosa tecken, dock med lämplig aktning för de högtidliga och folkliga delarna av sommartingets program. I de lättare delarna av programmet deltog de unga studenterna helhjärtat.[68]

Liv, lust och allvarsord

Sommartingets program på Ramsholmen inleddes klockan två. Festens första avdelning upptog hornmusik, hälsningstal, allsång, festdikt och körsång; andra avdelningen omfattade mer hornmusik, ett festtal, körsång, folkdanser och spelmanstävlan. Den tredje och sista delen av programmet bestod av tal, folkdanser, allmän dans, hornmusik och ett avslutningstal. Programmet avslutades med ”Vårt land”. De gymnastikuppvisningar och idrottstävlingar som från början förekommit i planerna för tinget ordnades inte och det planerade Baldersbålet kunde inte tändas på grund av den starka vinden på kvällen.[69]

I sitt hälsningstal uppmanade Alfons Takolander den unga publiken att visa mod att bära idéernas fana högt och att stå fast vid sin övertygelse: ”Är du öwertygad om rättmätigheten, om sanningen i dina åsikter och sträwanden, ja haw mod att hålla fast därwid, äwen om du wore allena”, deklarerade han, vilket kan tolkas som en varning för att

66 Wikholm var medlem i den kommitté som stod för arrangemangen. Se protokoll fört vid Nyländska avdelningens ordinarie möte 7/4 1908, Nyländska avdelningens protokoll NN: Ca 1.30, Nylands Nations arkiv, Nationalbiblioteket, Helsingfors.

67 Sture Lindholm, *Knipan 1908–2008. 100 år av finlandssvensk restaurangkultur*, Ekenäs: Restaurang Knipan 2008, s. 14–15.

68 Nylänning, ”Nyländska avdelningens sommarfest”, *Nya Pressen* 2/7 1908; Deltagare, ”Nylänningarna på sommarfest”, *Hufvudstadsbladet* 3/7 1908.

69 ”Midsommartinget”, *Västra Nyland* 30/6 1908.

gå med i massrörelser.[70] Efter talet följde ”Modersmålets sång”, och därefter uppläste magister Georg Lindén festdikten ”Sångens mål”, som skrivits speciellt för sommartinget av Jonatan Reuter. Dikten, som var ett slags parafras av ”Modersmålets sång”, inleddes med en klingande hälsning till festpubliken på Ramsholmen: ”Nu ringer oss sommaren samman / till sång och till glädje och gamman / på Nylands fagraste kust”. Det svenska modersmålet – poemets ”mål” – beskrev Reuter som den röst som ”tanken och drömmarna danat”. Han uppmanade festpubliken att aldrig svika den svenska jorden eller ge vika för hot eller skrämmande ord.[71]

Professor Waldemar Ruin diskuterade i sitt festtal bildningens betydelse som en källa till glädje. Ruin ansåg att den värdefullaste gåva som kommit Finlands folk till del, näst efter kristendomens införande, var grundandet av ett ordnat bildningsväsende. Han påpekade att en jämförelse av uppsvinget i bildningsfrågor i de finska bygderna och de svenska inte genomgående utföll fördelaktigt för den svenska befolkningen. Han uppmanade därför denna att inte bli eftersläntrare i den ”ädla täwlan, som gäller försprånget i bildning och kultur.” Politiska spörsmål berörde han endast i korthet. Han ansåg att de svensktalande borde representeras av ett parti som ”utkrävde respekt genom vakenhet, insiktsfullhet, hängivenhet, rättrådighet och sans”.[72] Det sistnämnda av dessa kriterier kan uppfattas som indirekt kritik av det socialdemokratiska partiet. I sitt tal berörde föreståndaren Karl Oljemark moderna strävanden, såsom nationalitetsidén samt arbetar- och kvinnorörelsen, och redogjorde därvid ingående för kvinnlig rösträtt och för kvinnornas ställning i lantdagen.[73]

Mellan talen och deklamationerna uppfördes körsånger, hornmusik och folkdansuppvisningar samt ordnades en spelmanstävling med inte mindre än 17 deltagare. Körerna sjöng ”Björneborgarnas marsch” i arrangemang av Martin Wegelius, fyra folksånger upptecknade i Pojo och på Åland och andra traditionella sånger. Blåsarna spelade bland

70 Ibid.
71 Ibid.
72 Ibid.
73 ”Midsommartinget i Ekenäs”, *Hangö* 30/6 1908; ”Midsommartinget”, *Västra Nyland* 30/6 1908.

annat ”Nylänningarnas marsch” och marschen ur operan *Carmen*.[74] Slutligen bjöd blåsorkestrarna upp till dans – man dansade vals på två dansbanor och lekte ringlekar kring majstången ända till midnatt. Uppvisningarna av folkdanser fick ett entusiastiskt bemötande och speciellt spelmanstävlingen engagerade publiken.[75] Och när dansen inleddes uppstod feststämning. ”Slutligen blev det allmän dans, och i denna deltog nylänningarna trots trängseln, med liv och lust”, skriver signaturen Nylänning i *Nya Pressen*.[76] Läskedryckerna vid bufféerna hade en strykande åtgång.[77]

Efter midnatt var det dags att avsluta mötet och ta farväl. I sitt avskedstal luftade Filip Sundman den oro han kände för den djupa klyfta som, enligt hans förmenande, löpte mellan de olika samhällslagren i den svenska befolkningen, där den svenska överklassen och de lägre svenska samhällsklasserna dittills hade haft mycket lite att göra med varandra. Någon svensknationell sak hade enligt Sundman inte existerat förrän alldeles på sista tiden. Men nu höll man enligt hans åsikt på att vakna till insikt om att ”wi äro swenskar, om ock wi älska Finland som wårt fädernesland”. Han menade vidare att den kamp mot förfinskningen som dittills förts endast hade gällt försvaret av orättvisa rättigheter för svenskan på finskans bekostnad. Den här kampen hade förts av ämbetsmännen medan folket hade förblivit oberört. Han hoppades därför att midsommartinget åtminstone i någon mån hade fört deltagarna närmare varandra ”och bidragit till samhörighetskänslans startande.”[78] Trots alla hoten såg Sundman också möjligheter till en ny början:

> Välsignad den storm som nu brutit ut! Den skada den medfört, är obetydlig i bredd med de fördelar den skänkt. Den har blåst friskhet

74 Enligt *Hufvudstadsbladets* referat räknade körerna sammanlagt 100 personer och blåsorkestrarna 25. Se ”Midsommartinget i Västra Nyland”, *Hufvudstadsbladet* 30/6 1908.

75 ”Midsommartinget”, *Västra Nyland* 30/6 1908.

76 Nylänning, ”Nyländska avdelningens sommarfest”, *Nya Pressen* 2/7 1908.

77 ”Midsommartinget”, *Västra Nyland* 30/6 1908.

78 ”Afskedstal hållet wid midsommartinget i Ekenäs den 28 juni 1908 aw F. Sundman”, *Västra Nyland* 3/7 1908.

in i wåra sinnen, klargjort wåra dimmiga nationella begrepp, skärpt wår energi; rustat hela wår stam till gemensamt förswar.[79]

Hoppet fanns, enligt Sundman, framför allt i ungdomen. Men ytterst var det fråga om ”sammanhållningen och endräkten hos oss alla”. Med dessa ord hänvisade Sundman antagligen till sin grundtanke om en svensk nationalitet som förenade alla svensktalande oberoende av partifärg. Sitt budskap sammanfattade Sundman ännu med att citera en dikt av Bertel Gripenberg, vars andra strof löd:

Du swenske broder, wad namn du bär,
må warandra wi handen räcka,
det edsförbund, som wi bryta här,
skall fiendens anfall gäcka
För fädrens frihet och språk och sed
låt oss kämpa trogna till döden
i täta, fasta, orubbliga led,
som ej brytas aw hårda öden.[80]

Vilket mottagande Sundmans tal fick framgår inte av tidningarnas reportage. Kanske tajmningen inte var den bästa tänkbara; det är möjligt att de västnyländska ungdomarna, varma och svettiga efter tio, elva timmar av vimlande, sjungande och dansande i den gröna lunden på Ramsholmen, inte var som mest mottagliga för det allvarsamma och högtravande talet mitt i natten. Men det är möjligt att Sundman också till en del riktade sina ord om svensk endräkt, om betydelsen av svensk nationalism, till regionens tidningsläsare. Hans tal publicerades i sin helhet i tidningen *Västra Nyland* några dagar senare.[81]

Ett sommarting över partigränser?

I Sundmans ursprungliga förslag betonades att sommartinget inte skulle bära någon partifärg utan vara öppet för alla svensktalande. I vilken utsträckning just arbetare och socialister – till exempel från någon av de närliggande bruksorterna Billnäs, Fiskars, Antskog eller

79 Ibid.
80 Ibid.
81 Ibid.

Fagervik – deltog i sommartinget, går inte att utreda av tidningarnas rapporter. Till skillnad från midvintertinget i Borgå, där socialisterna var delaktiga i utformningen av programmet och själva stod för en del av föredragen, verkar dessa inte ha fått en möjlighet att påverka programmet för sommartinget. Medan tidningen *Social-Demokraten* i februari 1908 uttryckte sitt gillande över midvintertinget i Borgå, teg vänsterpressen under hela våren och sommaren om både förberedelserna och förverkligandet av midsommartinget. Att socialister faktiskt var närvarande vid festen på Ramsholmen antyds ändå av en förargad notis i *Västra Nyland* som ondgjorde sig över att ett parti socialdemokratiska valupprop hade "smugglats in" till midsommartinget.[82]

Trots att de praktiska arrangemangen tycks ha skötts av medlemmar i ungdomsföreningarna, så ignorerades socialisterna inte helt av tingets bestyrelse. Redan tre månader före tinget föreslog nämligen Filip Sundman att man borde få till stånd en festskrift som i pauserna kunde säljas till deltagarna för en liten slant.[83] Av okänd anledning sammanställdes festskriften inte. Skriftens tänkta upplägg är därför inte känt i detalj, men man hade i varje fall för avsikt att behandla frågan: "Är socialismens spridning bland den svenska lantbefolkningen till nytta eller skada för det svenska folkelementets livsintressen?" För att besvara den här frågan hade bestyrelsen vidtalat lantdagsmännen Emil Schybergson och Ernst Estlander från Svenska folkpartiet, lantdagsmannen Oskar W. Johansson från socialdemokraterna samt bonden John Nyberg från Karis. Svaren publicerades i *Västra Nyland* några dagar före sommartinget.[84]

Knappt tjugo år senare berättade Oskar Wikholm om projektet kring festskriften.[85] Angående svaren menade han att de var rätt utförliga och "betecknande" för de tillfrågade. Emil Schybergson såg enligt Wikholm "frisinnat och objektivt" på socialismen och hoppades att de svensktalande socialisterna skulle bilda en egen grupp. Om de gick ihop med de finsktalande socialisterna var det däremot sannolikt

82 "Ett parti socialdemokratiska walupprop", *Västra Nyland* 30/6 1908.
83 E.F.S. [Filip Sundman], "Midsommartinget", *Västra Nyland* 13/3 1908.
84 "Är socialismens spridning bland den svenska lantbefolkningen till nytta eller skada för det svenska folkelementets livsintressen?", *Västra Nyland* 26/6 1908.
85 Signaturen "Wille" [Oskar Wikholm], "Milstolpar i svenskt samlingsarbete i västnyländsk bygd", *Svenska Finland* 6/2 1936.

att socialismens spridning bland svenskarna skulle vara till skada för det svenska folkelementet. Professor Ernst Estlander var kritisk mot socialismen och ansåg att den innebar en betydande fara för de svenska intressena. Enligt Wikholm gav O.W. Johansson inget svar på frågan utan gjorde sitt svar ”helt och hållet till ett propagandaupprop för socialismen”. Wikholm har rätt i att Johansson inte direkt tog ställning till frågan. Det som framgår av Johanssons svar är dock att socialisterna inte ville bli delaktiga i språkstriden utan att de ville arbeta för att alla skulle vara lika. Detta var något som partiet redan hade fattat beslut om vid sitt andra representantmöte i maj 1907.[86] Bonden John Nyberg avslutade pessimistiskt med orden:

> Att tänka sig socialismen […] som beskyddare av svenskt språk och svensk kultur låter sig icke göra, ty den lilla erfarenhet vi redan vunnit har tydligt givit vid handen, att socialisterna i språkfrågan draga någorlunda jämnt med suometarianerna. Annat har man än mindre att vänta i framtiden.[87]

Wikholm menar att svaren talar för sig själva, men tillägger att ”lyckligtvis har dock tills vidare John Nybergs uttalande om socialisterna som språkförtryckare icke besannats”.[88]

Avsikten med den något överraskande frågan kan ha varit att göra klart för läsarna huruvida en röst på socialdemokraterna i det omedelbart efter sommartinget förestående lantdagsvalet i juli 1908 skulle befrämja den svenska saken eller inte. Och det kan ha varit orsaken till att svaren publicerades i *Västra Nyland* redan den 26 juni, före sommartinget och före lantdagsvalet.

Slutreflektioner

Med omkring 4 000 deltagare blev sommartinget i Ekenäs en sagolik framgång för arrangörerna, inte minst i ekonomiskt hänseende.

86 Bondestam & Helsing, *Som en stubbe i en stubbåker*, s. 51.

87 ”Är socialismens spridning bland den svenska lantbefolkningen till nytta eller skada för det svenska folkelementets livsintressen?”, *Västra Nyland* 26/6 1908.

88 Signaturen ”Wille” [Oskar Wikholm], ”Milstolpar i svenskt samlingsarbete i västnyländsk bygd”, *Svenska Finland* 6/2 1936.

Sedan alla utgifter hade betalats var behållningen 477 mark. Det motsvarade priset på drygt 1 900 biljetter, vilket visar att arrangörernas förväntningar på publiktillströmningen hade överskridits med råge.[89] Att arrangemangen lyckades utan att det fanns någon etablerad organisation att falla tillbaka på, berodde antagligen på att bestyrelsen var väl förankrad i de olika ungdomsföreningarna i de västnyländska bygderna och framför allt på att ordföranden Torsten Mikander och den flitige journalisten Oskar Wikholm skötte sina uppdrag självständigt och aktivt.

Såsom ovan konstaterats var sommartinget till programupplägget – till största delen uppskissat av Sundman – ett slags lokal sångfest i ungdomsföreningstappning. Medan sångfesterna i regel byggde upp och byggde vidare på en gemenskap av delade intressen inom nätverk av körer och orkestrar – det som Engman kallar för intresseaggregering – lyckades sommartinget locka en stor publik, vilken som helhet betraktat enbart hade det talade och sjungna svenska språket som gemensam nämnare.

Det är uppenbart att sommartinget upplevdes på olika sätt av olika deltagare. För medlemmarna i körer och blåsorkestrar kan det ha varit fråga om intresseaggregering av det slag som Engman avser. Detsamma kan också gälla för medlemmarna i de deltagande ungdomsföreningarna; inte minst bestyrelsens sammansättning skvallrar om att sommartinget delvis ordnades av ungdomsföreningsaktiva för ungdomsföreningsmedlemmar. För dem var programinslag som föredrag, kurser och studiecirklar samt köruppträdanden, teaterföreställningar, hornmusik och dans välbekanta. Men den stora publiktillströmningen antyder att också personer som inte tillhörde ungdomsföreningarna lockades med.

I vilken mån den känsla av gemenskap som deltagarna eventuellt upplevde, på personlig nivå omsattes i en känsla av tillhörighet till en svensk nationalitet på det sätt som Sundman talat om, är svårare att bedöma. Många levde i helsvenska miljöer och förfinskningen var ingenting de konfronterades med dagligen. Men för de personer som

89 Överskottet överlämnades till Västra Nylands folkhögskolas Kamratförbund som grundplåt för nästa västnyländska sommarting. Se ”Disposition av behållningen från det wästnyländska midsommartinget”, *Västra Nyland* 2/3 1909.

upplevde att finskhetsrörelsen hotade deras hemortsrätt i landet kan Sundmans budskap om en egen nationalitet ha ingett nytt mod.[90]

Sundman kan ha haft rätt i att den lyckade festen förde tingsdeltagarna närmare varandra och ökade samhörighetskänslan. I varje fall innebar det ett startskott för den samverkan mellan ungdomsföreningar i västra Nyland som senare blev till Västnyländska Ungdomsringen. Redan 1910 togs ett första initiativ till bildande av en ungdomsring i västra Nyland. Ett andra sommarting ordnades av ungdomsringen på Ramsholmen i Ekenäs 1911 och blev en stor framgång också det. Därefter insomnade ungdomsringens verksamhet för att väckas till liv 1917, den här gången på ett bestående sätt, av den dåvarande föreståndaren för folkhögskolan i Pojo, Ossian Granit.[91] Traditionerna från den här tiden fortsätter ännu i dag inom Västnyländska Ungdomsringen, som bland annat ordnar Raseborgs sommarteater.

Ett nytt midvinterting för nyländska ungdomsorganisationer ordnades i Ekenäs 1909. Till detta var också representanter för nykterhetsföreningar och socialdemokratiska ungdomsklubbar inbjudna. Trots att debatten inför tinget var intensiv, fick det ett fridsammare förlopp än vad som befarats.[92] Men med tiden blev det klart att den borgerliga ungdomsrörelsen och arbetarrörelsen skulle gå helt skilda vägar. ”Den ena invaggade sig i illusionen av en särställning ovanom det politiska vimlet. Den andra engagerade sig däri med klasskampsattityd, vilken omsider utmynnade i blodig verklighet”, lyder Nordströms karakterisering med en syftning på kriget 1918.[93]

Tingsformatet levde dock vidare och lokala sommar- och vinterting ordnades både på borgerligt och socialistisk håll i fortsättningen; till exempel arrangerades ett fjärde midvinterting för västra Finland 1910.[94] En sökning med ordet ”sommarting” ger över tvåhundra träffar i Nationalbibliotekets digitala tidningsarkiv under åren 1909–1914. Liknande inslag som ingått i det västnyländska sommartinget 1908

90 Engman, *Språkfrågan*, s. 212.
91 Cederlöf, *Västnyländska ungdomsringen*, s. 11–14.
92 ”Midvinterting”, *Västra Nyland* 20/2 1909; ”Midwintertinget”, *Västra Nyland* 23/2 1909.
93 Nordström, *En frisinnad röst II*, s. 72–73.
94 ”Vårt fjärde ting”, *Västra Finland* 17/2 1910.

återkom i de senare tingen. De socialdemokratiska tingen var i första hand föreläsningskurser som varade en eller högst två dagar. Man inkluderade ofta skönlitterära ämnen; likaså ingick deklamationer, men också lättare programinslag förekom.[95] Som exempel kan nämnas det midsommarting som ordnades av den socialdemokratiska förbundsstyrelsen i Pernå i juni 1910. Det bevistades enligt tidningsuppgifter av mellan fyra- och femhundra högtidsklädda personer. Bland dessa fanns ”män och kvinnor, unga och gamla, arbetare, torpare, fiskare”. Tinget avslutades med en soaré där ”det svängdes gladeliga om, och ung som gammal var vid gott mod”.[96]

Sundmans förhoppningar om att svenskspråkiga borgerliga och socialister på språklig grund skulle kunna stå enade förverkligades inte fullt ut inom ramen för vinter- och sommartingen i början av 1900-talet. Svensknationalismen var stark bland kustbefolkningen och omfattades inför lantdagsvalen av de talrika nyländska torpare, åboländska fiskare och österbottniska småbönder som lade sina röster på Svenska folkpartiet snarare än på socialdemokraterna.[97] Ett gränsöverskridande samarbete mellan Svenska folkpartiet och de finlandssvenska socialdemokraterna uppstod dock senare. Hösten 1940 godkände socialdemokraterna Svenska folkpartiets invit att ta del i Svenska Finlands Folktings arbete för de svenskspråkigas intressen.[98]

95 Om den svenskspråkiga arbetarrörelsens ting, se Bondestam & Helsing, *Som en stubbe i en stubbåker,* s. 64.

96 Signaturen ’En som var med’, ”Midsommartinget i Pernå”, *Arbetet* 24/6 1910.

97 Bondestam och Helsing menar att den svenska samlingsrörelsen efter 1907 i detta avseende var synnerligen framgångsrik. Bondestam & Helsing, *Som en stubbe i en stubbåker,* s. 53–54.

98 Ibid., s. 292–293.

PIA FORSSELL

Om nejderna, folklynnet och levnadssättet i Pielisjärvi

En förstudie till Runebergs uppsats om Saarijärvi

I BÖRJAN AV 1830-talet strävade Johan Ludvig Runeberg efter en akademisk karriär vid Kejserliga Alexanders Universitetet i Helsingfors. Han var oavlönad docent i romersk litteratur sedan 1830 och försörjde sin familj bland annat som redaktör för universitetsboktryckaren Frenckells tidning *Helsingfors Morgonblad* mellan 1832 och 1837. Tidningen utkom två gånger i veckan med ett fyrsidigt nummer. Här trycktes Runebergs kritiska artiklar om litteratur, i synnerhet den svenska, och några recensioner. Här ingick också uppsatsen ”Några ord om nejderna, folklynnet och lefnadssättet i Saarijärvi Socken” i juli 1832. Beskrivningen av naturen och folket har givit uppsatsen en ikonisk status i det finsknationella identitetsbygget och kraftigt bidragit till idealiseringen av Runeberg.

Min avsikt här är att belysa uppsatsens bakgrund med hjälp av ett brev från Runebergs studentkamrat och umgängesvän Theodor Mollin (1804–1876).[1] Tidigare forskning har förbisett brevet. Uppsatsen bygger visserligen på Runebergs minnen från tiden som informator i Saarijärvi 1824 och 1825, men utformningen, menar jag, är påverkad av brevet, skrivet i Pielisjärvi 1831. Jag redogör också summariskt för Mollins senare öden. De är motsatsen till 1800-talets etablerade nationella heroers och en påminnelse om de obemärkta tjänstemän och militärer som var verksamma i Finland och i Ryssland under 1800-talet. Mollin blev en av dem, men han hade i unga år hört till samma vänkrets som

1 Om Mollin och Runeberg, se Pia Forssell, ”Runeberg under tapeten”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 100, 2025, s. 275–281, https://doi.org/10.30667/hls.157161.

Runeberg, Nervander och Snellman. Det ställde vissa krav på både intellektuella och verbala utförsgåvor. Mollins utförliga brev visar att han hade god iakttagelseförmåga och att han formulerade sig väl. Brevet om Pielisjärvi återges här separat efter essän.[2]

Tidningarna i Finland var underkastade förhandscensur enligt en förordning från 1829. Det innebar att politik och kritisk granskning av samhällsproblem inte kunde tas upp i pressen. Skönlitterära bidrag ingick däremot ofta. *Helsingfors Morgonblad* vände sig till en akademisk läsekrets, det framgår redan av typografin.[3] Tidningen hade två spalter, precis som de andra bladen, men sattes med antikva i motsats till de andras frakturstil. Av de dikter som ingår i Runebergs andra diktsamling (1833) hade långt över hälften tryckts redan tidigare i *Helsingfors Morgonblad*. När hans intresse för tidningen svalnade blev de egna bidragen mera sällsynta. Elias Lönnrot medverkade i varje årgång med översatta finska runor och resebrev, och bland andra Fredrik Cygnæus med dikter.

Runeberg hade en traditionell uppfattning om de litterära genrernas inbördes rangordning. Det som gällde för honom var lyrisk dikt, episk dikt och dramatisk dikt. Berättande prosa, för att inte tala om nya journalistiska genrer, hörde inte riktigt hemma på hans litterära karta. Det märks i prosaberättelserna som Runeberg något år senare försökte sig på, också de i *Helsingfors Morgonblad*. Runebergs relativa

2 Brev från Theodor Mollin till J. L. Runeberg, Kondiovaara i Pjelis 2/8 1831, J. L. och Fredrika Runebergs arkiv (Borgåsamlingen) SLSA 1104.I.VI.1.125, Svenska litteratursällskapet i Finlands arkiv, Helsingfors.

3 Tidningen och Runebergs bidrag i den behandlas av alla levnadstecknare och forskare som studerat den perioden i hans författarskap. Artiklarna och recensionerna ingår i den av mig utgivna *Samlade skrifter av Johan Ludvig Runeberg VIII:2. Uppsatser och avhandlingar på svenska,* Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Svenska Vitterhetssamfundet 2003 (uppsatsen om Saarijärvi: s. [31]–44). Se även *Samlade Skrifter av Johan Ludvig Runeberg XVII:2. Kommentar till Uppsatser och avhandlingar på svenska* av Pia Forssell, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Svenska Vitterhetssamfundet 2005. Notera i kommentardelen inledningen om *Helsingfors Morgonblad* (s. 19–26) och kommentaren till ”Några ord om nejderna, folklynnet och lefnadssättet i Saarijärvi Socken” (s. 70–71 och 80–87) samt där refererad litteratur. Både text- och kommentardelen är fritt tillgängliga i Litteraturbanken: https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lb-lb8901761-faksimil respektive https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lb-lb10132158-faksimil.

nedvärdering av annan litteratur än poesi framgår av både dispositionen och typografin i *Helsingfors Morgonblad*. Dikter placeras först på paraden och rubriceras med versaler. Rubrikerna till artiklar av olika slag är däremot satta med kursiv antikva, lika stor som brödtexten eller något större, beroende på rubrikens längd. Uppsatsen om Saarijärvi ingår i tre avsnitt, den 6, 13 och 16 juli 1832. Den 6 juli upptar Runebergs översättning av den romerske diktaren Tibullus andra elegi hela första och nästan hela andra sidan. Rubriken går över båda spalterna, medan Saarijärvi hukar nere till höger i andra spalten på sidan 2. Det andra avsnittet av uppsatsen upptar i stort sett all redaktionell text i det numret. Den 16 juli står dikten "Jägar-gossen" först och det sista avsnittet av uppsatsen om Saarijärvi börjar ett stycke in på första sidans andra spalt.

Runeberg var mest engagerad av litterär polemik 1832 och visade inget större intresse för sådana samhällsfrågor som det ändå hade gått att behandla inom de givna ramarna. Han försökte sig bara två gånger på den genre som lätt anakronistiskt kunde kallas för reportage. Det ena försöket är uppsatsen om Saarijärvi, det andra handlar om studenternas majkalas den 12 maj 1832, en föregångare till Florafesterna. Runeberg berättar här om studenternas gymnastiska övningar och om deras ovationer för vicekanslern Thesleff. Skildringen saknar inte panegyriska drag.[4]

* * *

Nu kommer vi till den andra huvudpersonen, Theodor Mollin, och vi får gå tillbaka i tiden till sommaren 1831. Mollin ledde då en lantmäteriförrättning i Pielisjärvi i östra Finland. Troligen hade arbetet inletts i början av juni; brevet till Runeberg är daterat den 2 augusti. Mollin säger sig fördriva en regnig dag med att berätta om bygden. Han tonar ner ambitionerna med att han inte gitter författa själv, utan låter de unga män som assisterade vid mätningarna diktera innehållet, vilket jag tolkar som att gruppen tillsammans kan ha kommit på vad de skulle berätta, men Mollin formulerade det. Brevet är ett impressionistiskt privatbrev med gott om upplysningar. Mollin

4 Reportaget ingick i *Helsingfors Morgonblad* den 18 maj 1832 under rubriken "Universitetsnyheter", se Runeberg, *Uppsatser och avhandlingar på svenska,* s. 386–388.

börjar till exempel med att hänvisa till en karta, för att Runeberg ska förstå hur ”högt” han befinner sig i ”vår ärliga Nord”, eller ”huru djupt hos de ägta Finnarne”. (I själva verket ligger Pielisjärvi i höjd med Nykarleby och Vasa.) Han beskriver landskapet: ändlösa skogar, höjder, små sjöar eller ”träsk”. Runeberg använder samma ord om insjöar och lyfter fram samma drag i landskapet: milsdjupa skogar och de påfallande höjdskillnaderna. Runeberg kan dessutom stödja sig på Mollins beskrivning när han i uppsatsen säger att Saarijärvi representerar de huvudsakliga förhållandena i det inre Finland. ”Hvad [Saarijärvi] är i smått, det tyckes det inre landet med få afvikelser vara i större skala.”[5]

Flera tidigare skildringar av finska förhållanden, från omkring 1740 framåt, noterade att jordbruket i Tavastland var ineffektivt och ålderdomligt och att de traditionella rökpörtena var osnygga (smutsiga) och små jämfört med pörtena i Savolax och Karelen. Bönderna ansågs fattiga, okunniga och oföretagsamma och höll envist fast vid det gamla. Finska Hushållningssällskapets sekreterare Carl Christian Böcker påpekade till exempel att Saarijärvi i fråga om odlingsmetoder och boskapsskötsel var den mest efterblivna socknen i länet.[6] Runeberg kände åtminstone till argumenten och polemiserar mot dem i uppsatsen om Saarijärvi, med avsikt att ge upprättelse åt det enkla folket. I motsats till Mollin som förmedlade spontana personliga intryck verkar Runeberg ha tyckt att offentligheten krävde en teoretisk legitimering av framställningen. Han anknyter till Montesquieus klimatlära och följer här historikern och filosofen Johan Jakob Tengströms omfattande artikel ”Om några hinder för Finlands Litteratur och Cultur” i tidskriften *Aura* 1817–1818.

5 Ibid., s. 34.

6 Kjell-Arne Brändström kommenterade *Elgskyttarne* för den vetenskapliga utgåvan av Runebergs verk. Han går omsorgsfullt igenom all äldre litteratur som behandlar jordbruk och andra näringar, byggnadsskick, folkliv, missväxter och program för förbättring i Finland i den omfattande artikeln ”Den inhemska bakgrunden till Runebergs folklivsskildring”, tryckt i *Historiska och litteraturhistoriska studier* 53, 1978. Uppgifter här om tidsförhållanden och synen på folket bygger på Brändströms artikel och på de äldre framställningar han refererar och citerar. Böckers rön refereras av Brändström på s. 27 och 28 i artikeln, hänvisning till Böckers ”Ekonomiska anteckningar om Wasa Län, gjorde under en resa derstädes år 1815” på s. 94.

Mollin berättar rakt på sak att han i nästan alla stugor har sett en kantele och ett björnspjut hänga på väggen, som symboler för ägarnas karaktär tänker han. Spjuten ser han inte i användning eftersom jakt på björn sker vintertid, och musiken är en besvikelse. Kantelespelarna uttrycker ”den mäst trånande och modlösa swårmodighet” och musiken saknar uttryck för ett högre (inre) liv. Runeberg uppehåller sig länge vid folkmusiken och konstaterar att kustens respektive inlandets sånger är väsensskilda, och därför visar de på olikheterna mellan trakterna och därmed mellan invånarna: ”som menskligheten är jordens spegel, så är äfven menniskan på skilda delar af jorden sina omgifningars spegel”.[7] Han fortsätter tankegången om sambandet mellan människan och hennes miljö:

> Till ett sinne, som är stämdt för den lugna, poetiskt religiösa betraktelsen, talar företrädesvis upplands bygden. Det lefnadsfriska, djerfva och tilltagsna lynnet skall troligen älska hafsstranden; och beräknaren, slöjdidkaren, hushållaren finna sig bäst på kuststräckans slättland.[8]

Runebergs avsikt att både skildra naturen i Saarijärvi och ge en positiv bild av folket leder till en återvändsgränd. Som Michel Ekman visar kolliderar Runebergs välvilliga syn på folket med hans fascination av naturen i Saarijärvi. Den starka, religiöst färgade upplevelsen av en orörd och storslagen inlandsnatur står i konflikt med de fattiga Saarijärviborna, utsatta och hjälplöst beroende av samma natur.[9]

Beskrivningen av det halvsvältande och vegeterande folket motverkar Runebergs syfte. Han inser det själv och klistrar då på ett par anekdoter som låter Saarijärvibor i en annan miljö än deras

7 Runeberg, *Uppsatser och avhandlingar på svenska,* s. 32–33.

8 Ibid., s. 33. Här återgår Runeberg, medvetet eller inte, på den antika läran om temperamenten: det flegmatiska, koleriska respektive melankoliska. Det är kanske inte fullt så långsökt som det verkar, militär- och socialhistorikern Kaarlo Wirilander framhåller att temperamentsläran fortfarande påverkade tänkesättet i ståndssamhället in på 1800-talet, inte bara i fråga om kroppsbyggnad och psyke utan också samhällsställning. Kaarlo Wirilander, *Herrskapsfolk. Ståndspersoner i Finland 1721–1870*, övers. Eva Stenius, Nordiska museets Handlingar 98, Stockholm: Nordiska museet 1982, s. 32–40.

9 Michel Ekman, *Kaos, ordning, kaos. Människan i naturen och naturen i människan hos J. L. Runeberg*, Helsingfors: Schildts 2004, s. 58–65.

ursprungliga visa både initiativ och aktivitet.[10] I hemsocknen är de alltså fångar i naturens grepp och måste bege sig till de landskapstyper Runeberg har avfärdat tidigare för att utveckla slumrande egenskaper. De här motsättningarna kan han varken hantera eller kommentera. Michel Ekman sammanfattar sin analys av uppsatsen så att Runeberg blir tvungen att med ”retoriska knep som pendling mellan värderande och objektiv beskrivning samt förtiganden göra våld på de faktiska omständigheter han skildrar”.[11]

Runeberg markerar att förekomsten av inhysingar och tiggare är problematisk för både samhället och individerna, men menar att orsaken är socknens ödemarker och att allmogen, alltså de besuttna bönderna, delar med sig av bostad och uppehälle av generositet och ett ädelt sinnelag. (Och inte för att svedjebruket tidvis gjorde bonden beroende av den extra arbetskraft som inhysingarna representerade. Han skjutsade inte heller tiggarna av ädelmod utan för att transportera dem till nästa gård i fattigroten.) Här hänvisar Runeberg till Stagnelius och Homeros för att hos de bildade läsarna väcka förståelse för tiggarna men det gör snarare avståndet till dem större.[12] I rökpörtet i Saarijärvi blir mänskorna staffagefigurer. Mollin upplever i stället Pielisjärviborna på nära håll och låter dem beskriva sig själva i ord som han lånar av en anonym folkskald.

Både Mollin och Runeberg ser på ortsborna utifrån och uppifrån. Mollin talar i brevet om sina ”Skogsmän” (ordet användes som synonym till ociviliserad eller primitiv), men litar på deras ”harmoniska anlag”. Anlag ska här förstås som utvecklingsmöjligheter. Båda två reagerar på bristen, hungern och nödbrödet. Mollin blev så tagen av

10 Runeberg, *Uppsatser och avhandlingar på svenska,* s. 40–42.

11 Ekman, *Kaos, ordning, kaos,* s. 65.

12 Runeberg, *Uppsatser och avhandlingar på svenska,* s. 36. Elias Lönnrot, som hade bättre förutsättningar att identifiera problemen, var rasande frustrerad över att allmogen över lag saknade kunskap om odlingsmetoder, dränering, hygien, skogsbruk samt skötsel av barn och husdjur när han som nybliven provinsialläkare i Kajana skrev till medicinaren Lars Isak Ahlstubbe 12/6 1833, se *Elias Lönnrots svenska skrifter II. Bref, anteckningar och reseskildringar,* utg. af Jenny af Forselles, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1911, s. 137–144. Lönnrot bidrog till folkupplysningen med bland annat översättningen 1834 av Gustafva Schartaus *Wälmenta råd i miss-vextår* och *Suomalaisen talonpojan kotilääkäri* (1839, sv. Den finske bondens husläkare).

sina iakttagelser att han skulle skämmas om han beklagade sig för egen del, säger han i brevet. När Runeberg ser barkflikar på tork och frågar vad de ska användas till får han svaret att de blir bröd. Han skäms över sin aningslöshet. Men det hindrar honom inte från att under pågående höbärgning lägga märke till folkets ”matväskor” som hänger på ladans väggar och av nyfikenhet öppna flera av dem och undersöka innehållet.[13] För en läsare i dag är bristen på respekt fruktansvärt stötande, medan det med Runebergs oreflekterat trygga herrskapsperspektiv var en icke-fråga.[14] Mollin blir också upprörd av mjölbristen, ett tecken på hur starkt dominerande spannmål var i mathållningen. Sedan ger han en detaljerad beskrivning av hur barkbröd bakades i Pielisjärvi, hur det åts – med smör – och hur det smakade – lika gott som tårta tycker han.

Det är Mollins genomgående närvarande personliga synvinkel som jag menar att Runeberg märkte och försökte applicera på sina minnesbilder från Saarijärvi. Det gick så där. Runeberg kan inte avstå från att heroisera invånarna i Saarijärvi. Det säger mindre om dem och mera om den auktoritet som diktaren fick med tiden att uppsatsen accepterades och fick så stor betydelse.

Runeberg visar i uppsatsen på nöden i Saarijärvi även om han undviker att explicit problematisera fattigdomen. Däremot tar han senare upp liknande problem, i England. Han översätter nämligen ett resebrev av den tyske historikern Friedrich von Raumer 1836 för tryckning i *Helsingfors Morgonblad* under rubriken ”Fattigvården i England”.[15]

13 Runeberg, *Uppsatser och avhandlingar på svenska*, s. 38.

14 Ett belysande exempel på hur personer i de högre stånden upplevde folket som totalt annorlunda är Fredrika Runebergs reseanteckningar sommaren 1838. Hon menar, om de delar hon under början av resan har sett av Karelen, att de inte behagade henne alls. ”Intet tecken till skogar, idel torra ofruktbara slätter förstörda af svedjande, som här tycks ske utan all reson. […] Qvinfolken i synnerhet äro så fula der, att det är blott med en rysning man kan se dem. Mera lika apor än menniskor.” Senare, i Kexholm och nästan på hemväg frågar hon sig: ”Få nu se om ej folket blir vackrare der vi komma att färdas, jag tycker att jag redan igår såg många folkfatta ansikten, men hvad man sett för ett fult slägte i många nejder här, föga menniskolika.” Anteckningar från inspektionsresan i östra Finland 1838 i brev från Fredrika och J. L. Runeberg till Carolina Tengström, J. L. och Fredrika Runebergs arkiv (Borgåsamlingen) SLSA 1104.2.II.1.1, s. [7] och s. [10]. Med folkfatta avses beskaffade som folk.

15 Runeberg, *Uppsatser och avhandlingar,* s. [125]–138, i *Helsingfors Morgonblad* 12–23/9 1836.

Man frågar sig om Runeberg helt hade ändrat åsikt sedan 1832 eller var han egentligen stod i frågan, eftersom von Raumer anser att de kraftigt ökande kostnaderna för engelsk fattigvård beror på allmän ekonomisk ansvarslöshet och moralisk slapphet hos bidragstagarna. Det är diametralt motsatta åsikter jämfört med dem Runeberg uttrycker i uppsatsen om Saarijärvi.

Hur gick det sedan för Mollin?

I uppsatsen om Saarijärvi skildrade Runeberg folket, särskilt de obesuttna inhysingarna och tiggarna. Men hur såg det ut i ståndssamhället i Finland på 1820- och 1830-talen? Finland styrdes av ämbetsmän enligt svensk lagstiftning kompletterad med kejserliga förordningar. Jordbruket var landets dominerande näring, men det bedrevs ineffektivt och med föråldrade metoder. Industrin låg knappt i sin linda. Den militära banan var inte längre lika självklar för adelns söner som före 1809. Antalet tjänstemän växte däremot, på grund av att befolkningen ökade och för att centralförvaltningen i Stockholm behövde ersättas med institutioner i Finland.[16]

Zacharias Topelius hade länge fingret på tidens puls. Hans följetonger innehåller, vid sidan av hejdlösa intriger om spöken och bortbytta barn, både kulturhistoriska och socialhistoriska iakttagelser om bland annat lovande ungdomar som det går utför med. Topelius beskriver de förväntade karriärerna för unga män på 1830-talet: föräldrar utgick från att deras söner skulle kvalificera sig för statliga tjänster. Alternativen var kaftanen (präster och lärare), epåletten (officerare) eller den civila ståndkragen (ämbets- och tjänstemän inom förvaltningen).

> Ingen visdom ansågs tänkbar utom de fyra fakulteterna med deras små appendices af landtmätare och andre dii minores gentium [mindre, lägre stående gudar] – vid den tid, med ett ord, då den akademiska strömfåran delade sig i tvenne hufvudriktningar: den ecklesiastika med skolan och den juridiska med kameralen som bihang, medan här och

16 Wirilander, *Herrskapsfolk*, s. 105.

der en droppe stänkte åt medicinen och resten af flödet skummade vid stränderna, utan att så noga veta varthän.[17]

Finland var ett utpräglat ståndssamhälle med få möjligheter utanför den trånga studiegång som Topelius skisserar. De publicerade källor jag har använt: matriklar, biografica och uppgifter i pressen är summariska, men säger tillräckligt för att visa oss hur svår kampen för tillvaron kunde vara, inte bara i folkets djupa led utan också bland adel, präster och borgare. Runeberg, Snellman – båda söner till sjökaptener – och skräddarsonen Lönnrot var alla utfattiga studenter och försörjde sig som informatorer innan de blev framgångsrika, både professionellt och socialt. Runeberg var uppburen som skald, inte minst i Sverige, och förtjänade väl på sitt författarskap. Lönnrot och Snellman blev professorer. Snellman var senare senator och blev dessutom nobiliserad. Den jämnårige Mollin, vars utgångsläge inte verkade sämre än de andras, visar att social mobilitet också gick neråt.

Theodor Mollins far var kyrkoherde men dog redan 1810 när de tre sönerna var fjorton, sju respektive fem år. Den äldste, Johan Henrik, blev kyrkoherde som fadern. Mellansonen Jonas Gustaf blev student men valde militären och blev fältväbel innan han började studera lantmäteri, utan att avlägga examen. Han blev omyndigförklarad 1850 med äldste brodern som förmyndare.[18] Josef Theodor var yngst. Han blev student 1821, lantmäterielev 1827 och -auskultant 1829. Juridisk ämbetsexamen hade han avlagt 1828. Skiftesförrättningen i Pielisjärvi kan ha varit ett slags slutexamen.[19]

17 Zacharias Topelius, ”Vincent Vågbrytaren” (kapitel 1), *Noveller och kortprosa*, Anna Movall & Jörgen Scholz (utg.), ZTS VI, SSLS 849, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2020, https://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-8051-1608725105. Kameralen var en juridisk ämbetsexamen som gav behörighet till tjänster vid senatens ekonomidepartement, vid kansliet för finska ärenden i S:t Petersburg och som landssekreterare och landskamrerare. Se *Förvaltningshistorisk ordbok,* Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2016, https://fho.sls.fi/search?q=kameralexamen&svenskatiden=on&autonomatiden=on&year_from=&year_to= (hämtad 5/11 2025). Lantmätarna avlade också denna examen.

18 ”Officiela och legala kungörelser”, *Finlands Allmänna Tidning* (FAT) 17/2 1851. De tidningar som citeras här är tillgängliga i digitala samlingar som tillhör Nationalbiblioteket (Helsingfors), https://digi.kansalliskirjasto.fi/etusivu?set_language=sv.

19 Upplysningarna om Mollin, hans far och bröder samt andra här nämnda studenter: Yrjö Kotivuori, *Studentmatrikeln 1640–1852*, Helsingfors: Helsingfors universitet

Mollin tycks ha legat sex år vid universitetet innan han sadlade om, vilket tyder på att de rent akademiska studierna inte hade gått så bra. Någon obeläst dumbom var han inte, eftersom han accepterades av lärdomsljusen Snellman och Nervander. Runebergs biograf Strömborg säger att Mollin var ”Runeberg mycket hängiven” och kallar honom ”exalterad”. Det exalterade draget blir belyst av J. J. Nervander. I ett brev till Fredrika Runeberg från Paris hösten 1833 berättar han i raljant ton hur han i fantasin umgås med vänner och bekanta från Helsingfors. Den yvige Cygnæus föreställer han sig på slagfältet vid Waterloo och med Mollin

> […] gjorde jag en fotresa från Darmstadt till Heidelberg och lät honom med ett par outtröttliga landtmätarben, som dock buro ett sensibelt hjerta, klättra så mycket han gitte bland ruinerna af de riddarslott, som höja sig öfver Die Bergstrasse. För min del blef jag ofta nog emellertid liggande i gröngräset och hade ej vidare olägenhet af hans romantiska promenader, än att det aldrig ville taga slut, när han nedkom till mig från en sådan, på de långa och patetiska beskrifningarna om hvad som händt och hvad han känt – ”i de ödsliga borgarnes grusade hvalf”.[20]

Mollin blev vicelantmätare i Åbo och Björneborgs län 1833 och gifte sig med Henriette Wallenius samma år. De fick en son året därpå och var då skrivna i S:t Karins, nära Åbo. Det framgår av Mollins brev till Runeberg 1831 och 1832 att han hade skulder. Hans ekonomi blev inte bättre när han fått sin examen, för vicelantmätarna var inte avlönade under den period det är fråga om, de fick ersättning för utförda förrättningar.[21] Osäkra inkomster var väl en anledning till att

2005, https://ylioppilasmatrikkeli.fi/henkilo.php?id=13479 (hämtad 25/4 2025); E.O. Vaajakallio (toim.), *Suomen maanmittarit 1628–1928*, Helsinki: Suomen maanmittariyhdistys 1929, s. 66; Axel Bergholm (toim.), *Sukukirja. Suomen aatelittomia sukuja*, Helsinki: Otava 1901, s. 1354 och 1355, tab. 37 och 41.

20 Citatet återges i J. E. Strömborg, *Biografiska anteckningar om Johan Ludvig Runeberg I–III. 1804–1837*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1928, s. 128 och 150. Strömborg tillfogar: ”Teodor Mollin blev sedermera lantmätare och vistades större delen av sitt senare liv i Ryssland.”

21 K.W. Rauhala, ”Maanmittauslaitoksen järjestely ja maanmittaushallinto venäjänvallan aikana”, *Suomen maanmittauksen historia II osa. Venäjänvallan ja itsenäisyyden*

familjen flyttade till Kides (fi. Kitee), där Henriette Wallenius ägde en gård (farfadern, kronofogden Gabriel Wallenius hade varit en betydande jorddrott). Kides hör i dag till landskapet Norra Karelen. Själva gården låg i byn Matkaselkä där Gabriel Wallenius anlade en såg på 1790-talet. Byn befinner sig numera på ryska sidan av gränsen.

Familjen Mollins hemort framgår av anteckningar som Fredrika Runeberg gjorde under paret Runebergs resa i sydöstra Finland i juni 1838 när Runeberg, som då var lektor vid gymnasiet i Borgå, inspekterade elementarskolorna. Anteckningarna visar att hon är besviken över

> ett fel i uträkningen att vi på framvägen foro den väg som bar öfver Pungaharjuåsen, vi hade då bort ta en annan, nu skulle en annan återväg, förbi Mollins egendom och Ruskeala marmorbrott passat att taga, men den blef [ett] par mil längre, och så ville Runeberg gerna än en gång fara öfver åsen.[22]

Att Mollin förekommer i Fredrika Runebergs anteckningar från 1838 visar att han hörde till familjens vänkrets och inte bara var en av Runebergs otaliga manliga bekanta.

Paret Mollin skilde sig 1839 uppger källorna. Ett efterspel följde sommaren 1840 när Henriette Mollin anklagade exmaken i *Finlands Allmänna Tidning* för att i bedrägligt syfte ha förmått henne att ge honom rätt att ta lån mot inteckning i gården i Matkaselkä.[23]

Mollins känsloladdade genmäle är daterat den 28 juli 1840. Han antyder där att exhustruns avsikt har varit att skaka honom djupt. Han säger sig aldrig ha använt någon förbindelse i det av exhustrun uppgivna avseendet och att det ”endast på Laglig väg snart måste visa sig att jag blifvit misshandlad, och genom hvilka det egentligen skett”.[24]

---

aika, Porvoo: WSOY 1933, s. 51: ”Kustakin suorittamastaan tehtävästä varamaanmittarit saivat persoonallisen palkkion, mutta juoksevaa palkkiota ei heillä tietenkään ollut.” Framställningen är fokuserad på lantmäteriets organisation och administration, men sorgligt vag i fråga om löner. Om Mollins brev till Runeberg 1832, se Forssell, ”Runeberg under tapeten” s. 277.

22 Anteckningar från inspektionsresan i östra Finland 1838, SLSA 1104.2.II.1.1.

23 ”Diverse enskilda Kungörelser”, FAT 17, 20 och 22/7 1840.

24 ”Innehållet af den i N:ris 163, 165 och 167 af Finlands Allm. Tidning införda annonce”, FAT 20/8 1840. Ordet misshandlad används här i betydelsen smädad.

Förmodligen nådde exmakarna något slag av samförstånd för konflikten verkar inte ha lett till process.

Mollin sökte arbete i Ryssland och hans exhustru gifte om sig med en annan vicelantmätare, Carl Wilhelm Forss, 1841. Hon dog i barnsäng 1842 men tvillingarna hon födde överlevde. Deras far var tillförordnad lantmätare i olika län tills han efter 25 år blev länslantmätare i S:t Michels län 1866.[25]

Mollin återvände från Ryssland 1843, gissningsvis för att ta hand om sina moderlösa barn. Han var biträde till en lantmätare i Kuopio län och det är möjligt att de tre barnen och han bodde på gården i Matkaselkä. När barnen hade vuxit till sig flyttade han med dem till Ryssland, men före det sålde han eller försökte åtminstone sälja deras andel av den möderneärvda gården.

> Den tionde nästkommande April, kl. 12 på dagen, säljer underskrifven, å stället, till den mästbjudande, genom offenteligt upprop, Gaurola skatte hemman N:o 3, om 5/8:dels arvio rubels grundränta, beläget i Mattkaselko by, Kides socken, Karelens Nedre Härad och Kuopio Län, hvilket till hugade köpares underrättelse meddeles. Matkaselko den 19 Januarii 1847. Jos. Theod. Mollin. vice Landtmätare.[26]

I slutet av 1852 hörde Mollin av sig till Runeberg igen, men brevet har inte bevarats. Han hotades då av konkurs och det framgår att Runeberg, Cygnæus och Nervander i något skede hade gått i borgen för honom.[27] Kanske han undgick konkursen. Vanligen publicerade

25 Vaajakallio (toim.), *Suomen maanmittarit 1628–1928*, s. 73.

26 ”Auctions-Anslag”, FAT 29/1 och 1/2 1847. Kides hörde till Ryssland redan under 1700-talet och arviorubelränta är en skatt som infördes då och sedan kvarstod när Viborgs län återförenades med Finland 1811 (se uppslagsordet arvio i *Svenska Akademiens ordbok,* https://svenska.se/, hämtad 12/1 2026). Henriette Wallenius hade en dotter och två söner med Mollin, och i sitt andra äktenskap en dotter och en son. 5/8-delar motsvarar de Mollinska barnens andel av stället, söner ärvde fortfarande dubbel lott av fast egendom. – Stavningen i annonstexten tyder på att finska var ett främmande språk för sättaren och korrekturläsaren.

27 Runeberg bad i brev svågern Fredrik Tengström i Helsingfors kontakta Cygnæus och fråga om denne hade skuldsedeln. Tengström svarade barskt: ”Cygnæus är lika stor slarf som Du sjelf och har således inga papper och documenter att tillgå i förevarande fall.” Runeberg, *Samlade skrifter LX. Brev* utg. Paul Nyberg & Olav Panelius, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland &

tidningarna namnen på bankruttörer, men Mollin nämns inte i de sammanhangen. Annars gick 1850-talet hyfsat för Mollin. Han hade blivit äldre reservlantmätare och befordrades till titulärråd i S:t Petersburg.[28] Han gifte om sig i Pskov 1856, med Charlotta Amalia Stålhane av en finländsk officersätt. Hon bodde hos sin gifta bror i Pskov. Brodern hade tjänstgjort i ryska regementen och fick avsked med kaptens rang i trettioårsåldern. Han blev sedan ”ordningsman” i pskovska distriktet och småningom fredsdomare i Pskov med statsråds titel.[29]

Om Mollins dotter finns bara en notis, av sorgligaste slag:

> Att stabskaptenen och riddaren Carl Wilhelm Spoofs ömt älskade maka Elvina Sophia, född Mollin, stilla afled i guvernementsstaden Tamboff den 3 (15) april 1861, i sitt 23:dje åldersår, närmast sörjd och saknad af make, föräldrar och syskon, varder härmedelst aflägset boende anförvandter och vänner tillkännagifvet.[30]

Senare samma år inträffade vad som antagligen blev höjdpunkten i Mollins karriär. När Alexander II avskaffade livegenskapen i Ryssland och införde en del jordreformer behövdes en armé av lantmätare för att genomföra dem. Annonsen där Mollin söker assistenter infördes åtminstone tre gånger i *Finlands Allmänna Tidning* och även i *Helsingfors Tidningar:*

> För Landtmäteri-auskultanter och elever.
>
> Undertecknad, som har sig nådigst ombetrodd mätning, skifte och ekonomisk reglering wid den allernådigst fastställda fördelningen af frälsejorden emellan godsegarne och bönderne inom åtskilliga guvernementer uti Ryssland samt särskildt inom det Twerska, får

Svenska Vitterhetssamfundet 1970, s. 203 samt *Samlade skrifter XVIII. Kommentar till brev* av Olav Panelius, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Svenska Vitterhetssamfundet 1973, s. 116.

28 ”Befordrade till Titulär-Råd”, FAT 6/9 1850.

29 Alla uppgifter om ätten Stålhane efter Gustaf Elgenstierna (red.), *Den introducerade svenska adelns ättartavlor VIII. Stålarm–Voltemat*, Stockholm: Norstedts 1934 s. 35–36, tab. 29, 31, 32, 33 och 34.

30 ”Dödsfall”, FAT 10/6 1861. Dateringen: först enligt den lokala julianska och inom parentes enligt den gregorianska kalendern.

> tillkännagifwa, att jag nu genast eller åtminstone från början af nästkommande år 1862 behöfwer minst tjugu (20) biträden till utförande af sagde arbete, samt der jemte uppmana hugade Landtmäteriauskultanter och elever äfwensom Fogdeelever, som slutat sin kurs wid Landtbruksinstitutet, att så fort sig göra låter, jemte uppgift om ålder, kunskapsmått och tiden, inom hwilken den sökande kan infinna sig till tjenstgöring hos mig, angifwa sina löne- och öfriga wilkor uti bref, ställda till […] Kollegiiassessor Jos. Theod. Mollin.[31]

Fyra år senare återvände Mollin till Finland. Han sökte tjänsten som föreståndare för Otava jordbruksskola men utsågs inte. Tidningarna höll noga reda på herrskap som besökte utgivningsorten och ”hofrådet Mollin”, med eller utan maka besökte ibland Helsingfors. Paret Mollin bosatte sig i Kristina, antagligen tillsammans med fru Mollins syster och svåger, äldre kommissionslantmätaren Henrik Savenius. Mollin fortsatte som vicelantmätare, nu i Viborgs län. Att han hade samma underordnade ställning, också efter åren i Ryssland och det omfattande arbetet i Tver, tyder nog på att han inte gick i land med uppgiften där. Det blev inga briljanterade snusdosor eller andra nådevedermälen för Mollin. I stället blev han inblandad i civilmål, av allt att döma på grund av arbetet. Hovrätten i Viborg gav utslag på besvär 1870, och 1874 dom i ett mål ”emellan landtmäterieleven J. Tarhonen, å ena och hofrådet J.T. Mollin, på andra sidan, ömsom k[äran]de, och sv[aran]de”. Möjligen hade Mollin gått i pension då eftersom han tituleras hovråd och inte vicelantmätare. Två år senare, i september, fick ”förre landtmätaren, hofrådet Josef Theodor Mollin” avslag på en ansökan om ”understöd och tillökning i förut beviljade pensioner”. Det bekom honom inte längre, han hade avlidit i Kristina den 26 april 1876. Skulderna följde honom in i döden, hans borgenärer uppmanades att anmäla om sina fordringar i dödsboet till häradsrätten vid hösttinget i Kristina 1877.[32]

31 ”Enskilda notifikationer”, FAT 16, 21/8 och 4/9 1861.

32 ”Till föreståndare för Otava jordbruksskola”, FAT 15/5 1865; besök i Helsingfors, bland annat ”Anmälde resande”, FAT 2/6 1865; ”Af K. Wiborgs hofrätt utgifna utslag under april månad 1870”, FAT 10/5 1870; ”Af kejserlige Wiborgs hofrätt efter anslag utgifne domar under april månad år 1874”, FAT 12/5 1874; avslag på ansökan ”Officiela Afdelningen”, FAT 4/9 1876; ”Årsproklama, konkurs- och fordringsmål”, FAT 24, 26/10 1876.

Om Mollins äldste son vet de källor jag har haft tillgång till ingenting. Yngste sonen Alfred blev i augusti 1874 förordnad att undervisa i ryska vid lyceet i S:t Michel läsåret 1874–1875.[33] Mollins änka Charlotta Stålhane flyttade till Petersburg där hon avled 1881.[34]

Charlotta Stålhanes släktingar skingrades och försvann i turbulensen under ryska revolutionen och världskrigen. Vad som hände med Mollins söner vet vi inte. Och Mollin själv, hade han missat sina möjligheter i yrkeslivet eller fick han aldrig en rejäl chans? Hade han klarat sig bättre på en annan bana? Det var vanligt med skuldsatta studenter, men de som kom in på karriärvägarna Topelius skissade upp lyckades i allmänhet balansera sin ekonomi småningom. Men ett helt liv som skuldsatt och med osäkra arbetsförhållanden, hur tärande var inte det? Brevskrivaren Mollin gav sannolikt Runeberg en inspirerande aha-upplevelse med intrycken från Pielisjärvi, men orkade han själv vara öppen för intryck och hade han någon att dela dem med? De andra i vänkretsen omkring 1830, Runeberg, Snellman, Lönnrot, Cygnæus, fick snart en publik men Mollin försvann i mängden av lägre tjänstemän, både under åren i Ryssland och i Finland.

Brev från Theodor Mollin till Runeberg 1831

Brevet ingår i J.L. och Fredrika Runebergs arkiv SLSA 1104 och har signum SLSA 1104.1.VI.1.125. Det är skrivet på ett blad av formatet 24,6 × 42,4 cm som

33 ”Öfverstyrelsen för skolväsendet har den 18 innevarande augusti förordnat”, FAT 21/8 1874. Släktforskaren Märta Borgström meddelar att Alfred Mollin enligt icke verifierade uppgifter hade fru och ett barn 1882 (Märta Borgström, ”Kronofogden Gabriel Wallenius’ efterkommande under etthundrasjuttio år (1764–1934)”, *Suomen sukututkimusseuran vuosikirja = Genealogiska samfundets årsskrift* XXI, Helsingfors 1937, s. 197.

34 Hennes far hade deltagit i kriget 1808–1809 och var ett tag fången i Ryssland. Han fick något senare majors avsked. Hennes bror var alltså civiltjänsteman och gift med den ryska adelsdamen Maria Kulneff. Två sonsöner till dem blev agronomer. En annan sonson var kontrollör vid ryska riksbanken, han dog 1922. Hans fyra barn föddes mellan 1896 och 1906 (se hänvisning till Elgenstjerna i fotnot 29). En slumpmässigt vald adelskalender för 1953 upplyser att sonen Wasili, född 1900, var före detta löjtnant i rysk tjänst och bosatt i Frankrike. Ett tillägg meddelar: ”Beträffande i Ryssland försvunnen gren hänvisas till tidigare upplagor.” Det är inte en ovanlig upplysning i den eller motsvarande samtida kalendrar. *Finlands ridderskaps och adels kalender* 1953, utg. Torsten G. Aminoff, Helsingfors: Frenckellska tryckeri AB:s förlag 1952, s. 451.

vikts och bildar fyra sidor. Brevet har inte konserverats. Skriften, med brunt och delvis bleknat bläck, blir efter den första sidan mindre och tunnare och fyller alla sidor. Den avslutande hälsningen är skriven i den vänstra marginalen till fjärde sidan, vinkelrätt mot texten i övrigt. På brevets sista sida har Mollin gjort en teckning av en stockeld med inskrivna förklaringar till hur brasan är gjord och fungerar. Teckningen återges inom hakparentes med ord i brevtexten. Mollins förklaringar, också inom hakparentesen, är kursiverade.

Mollins stavning återges som sådan. Saknade diakritiska tecken och bokstäver som Mollin markerat med förlängningsstreck är kompletterade stillatigande. Förkortningar (utom fr. för från) är upplösta (gm återges g[eno]m). Understrukna ord återges kursiverade. Mollins tankstreck har, där det understöds av sammanhanget, tolkats som markering av nytt stycke och tankstrecket kompletteras här med radbyte och indrag. För att underlätta läsningen har jag på sju ställen lagt in nya stycken som markeras med tankstreck inom hakparentes [–]. Snedstreck (/) markerar sidbyte.

Svenska Akademiens ordbok har huvudsakligen använts för ordförklaringarna. Professor Pirkko Nuolijärvi tackas varmt för hjälpen med att tyda och översätta Mollins finska. Likaså tackar jag personalen vid Svenska litteratursällskapets arkiv för alert och vänlig assistans.

Kondiovaara i Pjelis d. 2 Aug. 1831

Bäste Bror!

Ditt bref af d. 8de Junii har jag först i dessa dagar bekommit – […][35] På följ[an]de sida vill jag meddela Dig en liten Statistik[36] öfver denna skogsbygd, hvaröfver väl en relation mindre torde intressera Dig; men som jag dock har enskild kallelse att afgifva, om ock endast för att denna regndag kunna trifvas, då jag nu blossande pipa på pipa ej har lust att ens sjelf skrifva följ[an]de snillefoster; hvilket derföre till största delen efter dictamen af ynglingarne[37] inraspas. – Missnöjd

35 Den text som här har uteslutits omfattar två tredjedelar av brevets första sida och behandlar Mollins svårigheter att få nya borgenärer för ett lån som han behövde förnya.

36 Statistik – här i betydelsen framställning av ett områdes invånare och näringar.

37 ynglingarne – lantmäterielever eller andra unga män som assisterade vid den pågående lantmäteriförrättningen i byn Kontiovaara.

trampande träget i min stuga vill jag söka att med vaken själ uppfatta åtminståne alla de sig här erbjudande medel mot den andliga döden, som man sannerligen här bör motarbeta. /

Mer än af något annat blir jag stärkt i belåtenhet med min ställning, genom förmodan att äfven Du på Din kant torde (med hänseende å Dina större behof af motsatsen frid) hafva dylika fiender att ~~bekämpa~~ besegra – Äfvensom jag genom anblicken å följ[an]de tafla hvartill utkasten så skärande påträngt sig i min föreställning, skulle svårligen[38] blygas öfver all enskild klagan.

På Hermelins Charta öfver Savolax och Karelen[39] kunde du se huru högt jag nu befinner mig i vår ärliga Nord, eller – huru djupt hos de ägta Finnarne. Wägen till mina Kondio- och Sikovaara Samfälligheter tas genom Pjelisjärvi Kyrkoby, där kärran måste qvarlemnas, och hvarifr. en 4. mils ridväg leder hit genom en Skog, hvarest under hela detta mellanrum[40] ej den ringaste uppodling föröker omvexlingarne af Svedjemarker, moar, sanka mossor och små träsk,[41] – och som härifrån vidare sträcker sig, flera mil åt alla håll till närmaste byar och hemman, emellan desamma i omedelbar gemenskap med Jordens nordliga ödemarker.

[–] Det som dessutom något förminskar den vilda enformigheten är passagen längsefter milslånga sandåsar, (öfverst jemt så breda att två fötter derpå parallelt kunna framgå) – samt Localens[42] täta variation medelst ständigt allt betydligare höider (här ”Waarat” kallade) som genom sina fruktbara svedjemarker, försona mig med sin ödslighet; Och derifrån jag igenom det Eviga Blå[43] tydligen[44] tycker mig se de väl ihågkomna Vännerna emellan Söder & Väster, och Deras förblifvande tro på ”Det Ädlas Seger”.[45]

38 svårligen – mycket, i hög grad.

39 Hermelins Charta öfver Savolax och Karelen – *Charta öfwer Sawolax och Karelens eller Kuopio höfdingedöme* utgifven af friherre S.G. Hermelin, författad af C.P. Hällström. Graverad af Fr. Akrel [Stockholm ca 1798].

40 mellanrum – avstånd.

41 träsk – sjöar.

42 Localens – platsens eller traktens.

43 det Eviga Blå – diktens värld, etern.

44 tydligen – tydligt.

45 ”Det Ädlas Seger” – Dikten ingår i Runebergs debutsamling som utkom 1830. Den är sannolikt författad 1828 och starkt påverkad av Tegnér.

– K[ära] W[änne]r! Skåden äfven Ni stundom hitåt rätt noga, och I skolen säkert se huru jag här, på min eljest för luftsprång böjda klippare,[46] sträcker mig i stigböglarne och styr honom mot det kära hållet, dit den bortskridande Solen tecknar vägen så ljus och rät; – men min Brunte stackare har ej Pegasi vingar; Och – – förbryter jag mig endast med en ögonblicklig tår mot pligten, att villigt se mig bunden vid min bestämmelse och i förvandtskap[47] med Edra bemödanden blott genom mina önskningar.

[–] Folket i dessa Skogsbyar är likasom öfverallt i Pielis, fromt, snyggt[48] och ojämnförligt vakrare än i någon annan af mig besökt Socken; men hemsökta de två sednaste åren af svår missväxt, äro de nu så utblottade å spannmål, att Bark och Mossa utgör det rådande brödämnet:[49] på sina ställen till den grad, att under en veckas tid en kappa[50] mjöl fördelas å / 6 personer(?!) – I allt det kokheta watten, som till hela bakningen åtgår, uppblandas först det lilla mjölförrådet, som sötmas under det wattnet swalnar, – deri uppblandas vidare så mycket barck, att stadig deg fås; de mycket tunnbakade Kakorne inläggas därefter för 16 timmar i en till hälften afkyld ugn – Och ärhålles sålunda ett nödbröd, som är mycket mört, och, förtärdt med färskt smör smakar det mig lika väl som tortor, – äfvensom jag vid begge jemt lika snart torde ledsna. För att ej i fortsättning med dessa tortor nödgas pröfva mina matsmältnings krafter, har jag warit tvungen att för wårt enskildta behof köpa spannmål från Krono Magazinet, hvaraf jag har utbytt en del mot sofvel.

[–] Oaktadt denna deras fattigdom, medför Landtmäteriet här endast obetydlig tunga[51] för ~~arbetet~~ individuerne emedan wåra arfvoden, enl[igt] gammal förening,[52] erlägges af hela Socken gemensamt. I dessa samfälligheter, angränsande från en sida till Rapola i Ryssland och från en annat till Ilomantz Socken, ser man nästan i hvarje koja en *kantele* (~~Finnarnas urgamla Citra~~) och en *Kondiokejkeri*

46 klippare – häst.
47 förvandtskap – samhörighet.
48 snyggt – renligt.
49 rådande brödämnet – dominerande ingrediensen i brödet.
50 kappa – kappe, rymdmått om ca 4,6 liter.
51 tunga – kostnad.
52 förening – överenskommelse.

(björnspjut) hängande å väggen. Gerna wille jag förklara dessa Instrumenter för Sinnebilder i Syskona förening, å deras ägares Caractère. Emedlertid uttryckes nu af Spelarene å den förra endast den mäst tråndande och modlösa swårmodighet; och är här i själfva *Kondiowaara* sällan tillfälle att sommartiden begagna den sednare. Lika litet har jag ännu råkat möta någon Ren-hjord, fastän mina linier[53] öfverkorsat deras till träsken ledande wälupptrampade wägar.

[–] Ehuru Kantele, därpå vanligen endast Imprompte stycken exeqveras, – nu här saknar de fastän dolda, dock hos mången bland wår allmoge märkbara ut[t]rycken af det högre lifvet, har jag dock förtroende till mina Skogsmäns harmoniska anlag. – En här Circulerande Runa, däri det fruktbara året 1827 besjunges, öfvertygade mig därom på ett bewekande[54] sätt. – "Menniskorne nu" (lyder det där) "*louhistakin hiistäväiset*",[55] (en å allmänningen åverkande bakestugu-byggare[56] tyckes neml[igen] wara Författaren) – "delade då sitt rena rågbröd; solen hade högre glans än den "*Sauhupilvessä punainen*, *Kangaallakin kukkat kaswo*; *Käki keviämbin huokajli. Jouto mjehet häjtä joivat tyttönin tupahan toin, huonoin lintu Luojast laulo*"[57] = = = "Och Gud själf vandrade ännu om sena hösten såsom en väldig Gubbe med warm andedrägt öfver Svedjemarkerne." – Af denna sång, tycker jag mig kunna sluta, att Poeten wore här nära till hands, så snart tryggghet om bergning[58] lämnar tanken något Spelrum; och den vanligen kränkta[59] / Känslan någon möjlighet till hänryckning.

[–] Från den enda bredbeslagna[60] sidan af de vidlyftige rökugnarne[61] i deras bonings stugor, går en liten utbyggnad (Kolpihld[62]) bestämd till

53 linier – linjer, här i anslutning till lantmäteriförrättningen.
54 bewekande – rörande.
55 louhistakin hiistäväiset – fritt tolkat: också de som odlade bland stenarna.
56 en å allmänningen åverkande bakestugu-byggare – en backstugusittare bosatt på byns oskiftade, gemensamt ägda mark. Ordet åverkande förefaller här betyda verksam, utan negativ innebörd.
57 Sauhupilvessä punainen, Kangaallakin kukkat kaswo […] huonoin lintu Luojast laulo – [den] röde i rökmolnet, Till och med mon blommade; Göken suckade mindre djupt, Inhysingarna [eller:] Tiggarna drack bröllop, tog en flicka till stugan, den ynkligaste fågeln besjöng Skaparen.
58 bergning – försörjning.
59 kränkta – bedrövade.
60 bredbeslagna – med bräder beklädda.
61 rökugnarne – eldstäder som saknar skorsten.
62 Kolpihld – kolpihta, det ryska lånordet kolpitsa: lave eller brits.

lägerställe för de gamla och för frusna resande. Under locket af denna Soffa förer en trappa till Källaren, der en handqvarn är inrättad, hvaråi brist på andra qvarnar största delen af mälden förrättas. Muhlbetet är skönt; men Kornas antal litet; de mjölkas deremot Sommartiden tre gånger om dagen. All skummad mjölk förtäres endast efter att i ugnen hafva blifvit ystad till gäsmjölk.[63]

– Mängden af Impedimenta har föranledt till hemmanens aflägsenhet från hvarandra uti ofanteliga skifteslag[64] och till nödvändigheten för oss att under mätningen ofta passera natten i back hyddor (Maja) eller under bar himmel vid en stockeld uppgjord såsom följande ritning prydligen utvisar:[65] [Teckningen visar på en antydd markyta] *{tvänne quarters*[66] *tjocka tallstockar (åtskiljda g*[eno]*m 2ne tunna färska klossar) ställda öfver hvarandra}* [till höger en linje som föreställer en] *fjädrande*[67] *björk* [böjd mot mitten av den övre stocken och där fäst vid den med] *färsk*[68] *björk spik som sammanhåller den öfra stocken, i bestämd ställning mot den nedra tills begge förbrunnit.* [Till höger om teckningen och förklaringarna pekar en vackert tecknad] *klammer* [mot orden:] *Noutio Walkee;*[69] [skrivna på varsin rad med större stil. Därefter fortsätter den löpande texten till vänster på ny rad med:] Då den utan vidare näring i 24. timmar g[eno]m sin jemna låga sprider jemn värme, och räknas liksom degbyttan och tobacks pipan för en bland *"Karjalan Ihmejtä"*!![70]

– Såsom ytterligare Specificattion å olika förhållanden här, får jag anmärka, att så när som å grytan och yxan, nästan alla deras förnödenheter upphemtas från deras egen jord och tillverkas af jordägarena sjelfva. Af Ren-horn göres här t:ex: Knif och pipskaften, mundstycken, spännen, Knappar och tumlare.[71] Af näfver: Stöflor,

63 gäsmjölk – jäsmjölk: surmjölk, filmjölk.
64 skifteslag – samfällighet av fastigheter som gemensamt äger ett jordområde.
65 I följande beskrivning står Mollins förklaringar till teckningen med kursiv stil. Text med rak stil inom hakparentes är mina försök att återge teckningen.
66 quarters – knappt 15 cm (en kvart = en fjärdedels aln).
67 fjädrande – böjlig.
68 färsk – här: nyavverkad.
69 Noutio Walkee – stockeld, bål; noutio pro nuotio.
70 Karjalan Ihmejtä – Karelens underverk.
71 tumlare – små bägare.

väskor, bälten ridsadlar, stigböglar, hindertyg,[72] rep, brennvi[n]s och mjölkflaskor, Skallmejor, Tabaksdosor, slidor, Korgar och mattor – alla mycket nätta och ändamålsenliga.

[–] Smultronen upphöra att växa redan tre mil söderut härifr. – äfven alla andra bärsorter, utom hjortron och hallon, äro mycket sällsynta här.

[–] Sina aflednas lik släpa de om sommarn till Kyrkan i somliga byar fr. 6. mils afstånd, på tvenne med vidjor sammanfogade färska stänger (*"purit"*). Då jag midsommaraftonen var på färden dit, upphunnos vi af en hustru, som äfven till Kyrkan förande sitt nyfödda barn för att döpas – uppmanade oss att rida i kapp med sig! På återfärden mötte jag en man, som bar sin sjuka fullväxta syster – i ett lakan mjukt och nätt inbäddad – fr. dess tjänste ställe å 1¼ mils afstånd,"Äitin luoksen kuolemaan".[73] – – –

Den tre dygns ledighet vi midsommarn helgen togo oss, fördelade de gästfria grannarne i Kyrkobyn både natt och dag emellan nöjen vid "Kokko valkeita",[74] namnsdagar, bondbröllop, och dans efter birfilare och sång. – Till stor fördel för denna afskilda ort, har år 1824 ½ mil fr. denna Sockens Kyrka ett järnbruk blifvit anlagdt i Pangakoski.[75] Det anses tillverka det finaste järn i Landet, ehuru ännu ej till stor mängd, samt innehas af en Befallningsman Stenius.[76] –

Sedan nu papperet är precist slut, har #

Du ju ingen raison att fordra fortsättning förr än en annan gång. Helsa alla Vänner och Bekanta fr. Din tillgifne Theodor Mollin

72 hindertyg – remtyg till sadeln som löper runt nedre delen av hästens bakdel och förhindrar att sadeln glider framåt.

73 Äitin luoksen kuolemaan – (hem) till mor för att dö.

74 Kokko valkeita – midsommareldar.

75 1824 […] Pangakoski – Järnbruket i Pankakoski uppges ha inlett verksamheten 1826.

76 Befallningsman Stenius – Kronolänsmannen Isak Stenius (1784–1848).

JUHANI NIEMI

Larin-Kyösti

En finsk eller en svensk diktare?

Den finska litteraturens huvudfåra under 1890-talet har av hävd beskrivits som nyromantisk. Begreppet togs i bruk av periodens ledande finska skald Eino Leino som debuterade i 17-årsåldern med diktsamlingen *Maaliskuun lauluja* (1896, sv. Marssånger). Det har sagts att litteraturen inom den nationella nyromantiken, även kallad den nationella symbolismen, tillsammans med andra konstarter skapade en hög syntes genom att förena finskt, karelskt, traditionellt kalevalainspirerat och modernt utländskt stoff.[1] Inriktningen utgjorde kulmen på de ansträngningar att finna den nationella identiteten som pågått under hela 1800-talet.

Även Karl Gustaf Larson (1873–1948) som använde pseudonymen Larin-Kyösti – ett slags förfinskning av det ursprungliga namnet – inledde sin litterära produktion med avstamp i det nationella och nyromantiska.[2] Han föddes i Tavastehus och var sina sverigesvenska föräldrars förstfödda barn. Trots att författaren hade svenska som hemspråk skrev han hela sin produktion på finska. Larin-Kyöstis debutverk *Tän pojan kevätrallatuksia* (sv. Den här gossens vårvisor) utkom 1897. Diktarens tidiga lyrik fick sin språkliga och metriska form från den finska folktraditionen, såväl från dikter ur *Kalevala* som från nyare folksånger. Som diktare steg Larin-Kyösti snabbt upp på den finska parnassen som en lyrisk folkskildrare men han skrev även pjäser och framträdde senare som epiker. Hans produktion som oavbrutet flödade ända in på 1940-talet, omfattar ett sextiotal verk.

1 Kai Laitinen, *Suomen kirjallisuuden historia.* 4. nytryck, Helsinki: Otava 1997, s. 235.

2 Larin Paraske som under denna period blivit känd som folkdiktare kan ha inspirerat till eller fungerat som modell för författarnamnet.

Larin-Kyösti var under sin tid en av de mest uppskattade finska författarna vilket påvisas av att inte mindre än åtta av hans verk, publicerade mellan åren 1899 och 1917, tilldelades statens eller Finska Litteratursällskapets litteraturpris. Endast Juhani Aho och Eino Leino rönte mer erkänsla i form av priser. Att man redan i ett tidigt skede började ge ut verk i urval av Larin-Kyöstis produktion, vittnar om den betydelse han hade. Under författarens egen livstid verkar hans anseende ha nått sin kulmen efter att de två banden av diktsamlingen *Korpinäkyjä* (1915 och 1917, sv. Vyer från ödemarken) utkom. De mottogs med oreserverad uppskattning av inflytelserika finska kritiker.[3]

Eposen i *Korpinäkyjä* grundade sig delvis på gamla tavastländska folkberättelser som diktaren hört under sina resor till avlägsna platser i sitt hemlandskap. I synnerhet Volter Kilpi underströk de tavastländska dragen men även den sammansmältning som sker med omgivningen i Larin-Kyöstis dikter.[4] Ur en diktares perspektiv kan utgångspunkterna för texterna därmed ses som finska och i synnerhet i den tidiga produktionen som tavastländska. I takt med att Larin-Kyösti utvecklades som författare och strävade efter att nå bredare sammanhang blev han småningom en kosmopolit som gav uttryck för allmängiltiga toner och allmänmänskliga känslor. Med svenska som modersmål, men finsk i hjärtat och i sin ordkonst, rörde han sig med öppna ögon och öron och var mottaglig för olika influenser.

Larin-Kyöstis litterära karriär nådde en brytningspunkt då han i ett tidigt skede av sitt författarskap höll på att etablera sig som en tavastländsk folkskald. En brytning med denna roll kom första gången till uttryck i *Etsijän Tarina* (1901, sv. Sökarens berättelse), hans sjätte verk. Diktverket som består av tretton sånger kan tolkas som en berättelse om en ung man som försöker finna sig själv i en finsk småstadsmiljö. Samtidigt är *Etsijän Tarina* en form av en sjukdomsberättelse: till sjukdomsbilden hör att protagonisten i sina drömmar ser hur hans personlighet delas itu. I den känslostämning som identitetskrisen ger upphov till upplever han att han lever i ett språkligt och kulturellt gränstillstånd:

3 Juhani Niemi, *Larin-Kyösti. Kansanlaulaja ja kosmopoliitti,* Hämeenlinna: Karisto 2016, s. 157–161.

4 Ibid., s. 151.

Och likväl är landet mig främmande,
i dess ande, i dess luft jag ej kan leva,
och tanken irrar längs två stränder,
två fosterländer mig förlänats,
jag ett motstridigt älsklingsbarn lär vara
jag utmanar språket i tvenne gränstrakter
jag betraktar den vida världen
men hjärtat sjunger om fosterlandet
där jag grät som barn och lekte
och en förtrollande saga jag hörde om kvällen
min själ fylldes av skogens brus
där sorgens kantele ekar.[5]

Larin-Kyösti var född i Finland och hade fått sina centrala litterära influenser i en finsk miljö. Ändå upplevde han att han befann sig på främmande mark. I sina memoarer har han berättat att verket som han själv kallade för en ”symbolisk tankedikt” ,[6] kom till i födelsestaden Tavastehus, hans stadigvarande bostadsort i början av 1900-talet. Småstadens miljö går att känna igen i verkets sista sång där det världsåskådande grubblandet söker en syntes utan att finna den.

Etsijän Tarina erbjuder en nyckel till den centrala konflikten mellan två kulturer som Larin-Kyöstis liv och produktion präglas av. Utgångspunkten i min essä är att reflektera över varför detta varande mellan två kulturer blev ett problem för honom och en utmaning som han sökte finna lösningen på i hela sin litterära produktion. För att belysa problemet måste man ta en titt på hans släkthistoria och uppväxtmiljö i en finskspråkig småstad i slutet av 1800-talet.

5 Larin-Kyösti, *Etsijän Tarina,* Porvoo: Werner Söderström 1901, s. 76–77. ”Ja sentään vieras mulle on se maa, / sen hengess', ilmassa en elää saata, / ja kahta rantaa aatos harhailee, / kaks mulle luotiin kotimaata, / ma ristiriitain lempilapsi lien, / ma kahden rajakunnan kieltä haastan, / ma katson koko, laajaa maailmaa, / mut sydän laulaa synnyinmaasta, / miss' itkin lasna sekä leikin löin / ja kuulin illoin kummaa tarun taikaa, / miss' sieluuni sain korven kohinan / ja missä surun kannel kaikaa.” Om inget annat anges har översättningar av citat till svenska gjorts av översättaren.

6 Larin-Kyösti, ”Tarinaa teoksista”, Ensio Rislakki (toim.), *Me kerromme itsestämme,* Helsinki: Otava 1946, s. 201.

Rötter i Sverige

Två år innan *Etsijän Tarina* skrev Larin-Kyösti en redogörelse om sina rötter för ett biografiskt uppslagsverk. Rötterna fanns i Sverige. Larin-Kyöstis mor Sofia Wilhelmina Skog var född i Husby-Rekarne socken som numera hör till staden Eskilstuna. Fadern Gustaf Israel Larson kom från Norrköping. ”Det finns inga baroner eller grevar i släkten som historien skulle ha förevigat utan hantverkare och bönder som slagit med släggan och flåhackan”, sammanfattade Larin-Kyösti sinnelaget i sin mors släkt.[7] I sin redogörelse slätade diktaren över sin sverigesvenska bakgrund genom att hänvisa till släktens ”något sneda ögon och delvis finska drag”. På skoj föreslog han att ”av de finnar som under Gustaf Vasas tid och efteråt flyttade från Österbotten till Värmland, blev även min förfader kvar på vägen!” [8]

Som dotter i en fattig smedfamilj tvingades Sofia Wilhelmina (Mina inom familjen) Skog, född 1834, i unga år att ta anställning som piga. Enligt vissa uppgifter skötte hon redan som femåring främmande familjers barn och som nioåring tjänade hon i adelsfamiljen Lejonhufvud samtidigt som hon ”fick ränna likt ett visitkort även hos andra adelsfamiljer”.[9] Under sin uppväxt bodde Wilhelmina Skog en lång tid i Eskilstuna där hon hade andra släktingar nära. I mitten av 1850-talet har hon veterligen flyttat till Åbo i Finland varifrån hon

7 Släktuppgifter från 1899, Biografica, Kyösti Larsons arkiv, Finska Litteratursällskapets litteraturarkiv, Helsingfors. ”Ei suvussa ole paroonia eikä kreivejä, jotka historia olisi ikuistuttanut, vaan käsityöläisiä ja talonpoikia ja moukaria ja kuokkaa ne ovat heiluttaneet”.

8 Ibid. ”hieman vinoihin silmiin ja osaksi suomalaisiin piirteisiin”; ”kyllä varmaan niistä suomalaisista, jotka Kustaa Vaasan aikoina ja sen jälkeen muuttivat Pohjanmaalta Värmlantiin, tielle tipahti se minunkin kantaisäni!” Larin-Kyösti förefaller ha fått uppgifter om sin släkt främst av sin mor. I Kyösti Larsons arkiv vid Finska Litteratursällskapet finns en stor mängd brev som skickats till Sofia Wilhelmina Larson 1860–1911. Det är brev som skrivits av Larin-Kyöstis morfar och andra släktingar på mödernet. Larin-Kyösti har senare fått mer officiella uppgifter om sin släkt från Vadstena Landsarkiv i ett brev signerat av Ernst Nygren 26/1 1935. Brevet har beställts av rektor E. Granit-Iloniemi (Helsingfors). Brev till Larin-Kyösti, Nationalbibliotekets handskriftssamling, Helsingfors.

9 Larin-Kyösti, ”Tienviittoja ja veräjiä elämäni taipaleelta”, *Valittuja runoja*. Toinen sarja, Helsinki: Otava 1923, s. 6–7. ”sai juosta toisiin aatelisperheisiin jonkinlaisena käyntikorttina”.

rest med kärra till Helsingfors. Där tjänade hon ett tiotal år som husföreståndarinna hos statsrådet Reinhold Cygnaeus, bror till professor Fredrik Cygnaeus.[10]

Larin-Kyöstis far, Gustaf Israel Larson, född 1845, bodde vid kusten i Norrköping, där fadern Gustaf Larson (1812–1871) arbetade som vävmästare. Livet i vävarfamiljen var torftigt och förvärrades av moderns död då Gustaf Israel var tre år gammal. Enligt Larin-Kyöstis utsaga kom hans far inte överens med sin styvmor och efter att fadern vuxit upp begav han sig till Stockholm för att leta efter arbete. Gustaf Israel Larson fick ändå inte kontoristtjänsten som han hoppats på. ”Bristen på bröd tvingade honom att bli krögare i en oviss bransch, vilket även blev hans olycka”, som Larin-Kyösti formulerar sin fars berättelse i en senare författad släktredogörelse.[11]

I slutet av 1860-talet har Gustaf Larson gett sig i väg till Finland för att leta efter lyckan. Där träffade han troligtvis av en slump sin landsmaninna Wilhelmina Skog som var elva år äldre och till det yttre mer storvuxen, något som väckte uppmärksamhet. I min bok *Larin-Kyösti. Kansanlaulaja ja kosmopoliitti* nämner jag hur hennes bror Augustin beskrev henne som en jättekvinna. Larin-Kyöstis föräldrar har förmodligen bekantat sig närmare med varandra först i början av 1870-talet. Enligt vissa uppgifter ska det första mötet ha skett i Björneborg, medan andra källor uppger att paret träffades i landets huvudstad.[12]

Gustaf Larson och Wilhelmina Skog gifte sig i Helsingfors i början av 1873 och flyttade strax därefter till Tavastehus där de erbjöds en möjlighet att hyra restaurangen i stadsparken. Paret Larson hade redan övat sig på restaurangverksamhet i Helsingfors där de drivit en officersklubb. Att de flyttade till just Tavastland kan även tillskrivas slumpen. Viktigt att minnas är att efter att den första järnvägsförbindelsen stod färdig på 1860-talet hade Tavastehus förvandlats

10 Ibid. Jfr. även Eino Salokas opublicerade manuskript ”Larin-Kyöstin elämä ja nuoruudenrunous vv 1873–1923”, Eino Salokas arkiv, Finska Litteratursällskapets litteraturarkiv, Helsingfors.

11 Larin-Kyösti, ”Tienviittoja ja veräjiä elämäni taipaleelta”, s. 7–8. ”leivänpuute pakotti hänet ravintoloitsijan levottomalle alalle, mikä koitui hänen onnettomuudekseen”.

12 Ibid., s. 6; Väinö Kolkkala, ”Larin-Kyöstiä tapaamassa”, *Turun Sanomat* 22/4 1926.

till något av en ”förstad till Helsingfors”, som Zacharias Topelius beskriver staden på 1870-talet i sitt verk *En resa i Finland*.[13]

Men att stadga sig i en stad i inlandet blev en stor utmaning för Gustaf och Wilhelmina Larson. Situationen underlättades i någon mån av att svenska användes allmänt i Tavastehus inom handelsbranschen. Ett speciellt drag för småstaden var även att invandrare från Sverige dominerade hotell- och restaurangbranschen från mitten av 1800-talet ända fram till första världskriget. Paret Larson skaffade även sverigesvensk personal till sina företag.[14]

Familjeidyllen går i kras

Två månader efter Gustaf och Wilhelmina Larsons bröllop, den 5 juni 1873, föddes deras son som fick sitt namn efter sin far och sin farfar. Inom familjekretsen började man senare kalla Karl Gustaf Larson för Gösta och då han började skolan förfinskades namnet till Kyösti eller Kössi.[15] Enligt sina memoarer som Larin-Kyösti skrev när han var 50 år, föddes han:

> på sommarmånadens femte dag, under morgonens andra timme i trädgårdsmästarens stuga i Tavastehus stadspark ’Park’, medan lövsångaren kvittrade i parkens strandträd av rädsla för att nykomlingen skulle förstöra dess lilla bo.[16]

I sina memoarer skriver Larin-Kyösti att fadern kunde tala flytande tyska och läste böcker. I faderns hembibliotek ingick bland annat en utgåva av Dantes *Divina Commedia* från 1800-talet med Gustave Dorés illustrationer. I enlighet med krögarens åligganden var Larson en social person och visade prov på konstnärlig talang.

13 Larin-Kyösti, ”Tienviittoja ja veräjiä elämäni taipaleelta”, s. 6; Zacharias Topelius, *En resa i Finland*. Första Serien, Helsingfors: F. Tilgmanns förlag 1873, s. 73.

14 Y.S. Koskimies, *Hämeenlinnan kaupungin historia 1875–1944*, Hämeenlinna: Arvi A. Karisto oy 1966, s. 49, 489–492.

15 Niemi, *Larin-Kyösti*, s. 21.

16 Larin-Kyösti, ”Tienviittoja ja veräjiä elämäni taipaleelta”, s. 6. ”suvikuun viidentenä päivänä toisella tunnilla aamulla Hämeenlinnan kaupunginpuiston, ’Parkin’, puutarhurin tuvassa, uunilinnun piipattaessa puiston rantapuussa pelätessään pienen pesänsä rikkojaa”.

> I kamratsällskap var han gladlynt och lekfull, han hade en klar tenorröst, kunde buktala, klädde ut sig för att roa sitt sällskap, gjorde dockteater åt oss barn, åt mig och min syster, och flyttade på dockorna samtidigt som han gav dem repliker.[17]

Så har Larin-Kyösti berättat om sin far. ”Jag tror att jag ärvt mina konstnärliga intressen, min teaterlust och humor av min far medan jag fått håg för ömsint lyrik av min mor”, funderade författaren Larin-Kyösti i mogen ålder på sin bakgrund.[18]

Idyllen hos familjen Larson krossades i slutet av mars 1884 då fadern begick självmord genom att skära upp sina handleder. Tidpunkten var laddad av hjärtskärande symbolik: samma dag (den 29 mars) hade det förflutit elva år sedan Gustaf och Wilhelmina Larsons bröllopsdag. På ett sätt som var typiskt för tidens journalistik publicerade dagstidningarna ogenerat nyheten om den självförvållade döden.[19] Veterligen låg spelskulder som hopat sig i bakgrunden för beslutet.[20]

Trots att familjen var förkrossad av den tragiska händelsen klarade den sig ur krisen tack vare Wilhelmina Larsons idoga arbete. Man kunde till och med utveckla restaurangverksamheten då fru Larson lyckades förhandla sig till ett lån av ölfabrikören J. F. Schmausser. Med hjälp av lånet kunde hon grunda ett vandrarhem på sin tomt i centrum av Tavastehus. ”Jag vill betala tillbaka alla skulder för barnens skull”,

17 Ibid., s. 8. ”Toveriseuroissa hän oli hilpeä ja kujeellinen, hänellä oli heleä tenoriääni, oli vatsastapuhuja, pukeutui valepukuun huvittaen seuraansa, teki meille lapsille, minulle ja sisarelleni, nukketeatterin ja siirrellen nukkeja supatteli niiden suuhun vuorosanoja”. Larin-Kyöstis konstnärlighet verkar ha gått i arv ännu längre tillbaka i släkten. Författarens kusin på fädernet Maria Larson berättar i ett brev skickat 6/11 1932 om kusinernas gemensamma farfar som kan beskrivas som en respektabel personlighet. Enligt brevet rodde farfadern med sin hustru ut på en sjö i en liten båt. Under samma utfärd tände de en brasa och sov i skogen. Farfadern brukade ta med sin violin och väcka sin hustru med att spela på instrumentet. På motsvarande sätt påpekade Larin-Kyösti i ett odaterat brevutkast från 1930-talet till Maria Larson, att han ärvt ”håg för poesi och musik av min farfar”. Brev till Larin-Kyösti, Nationalbibliotekets handskriftssamling, Helsingfors.

18 Larin-Kyösti, ”Tienviittoja ja veräjiä elämäni taipaleelta”, s. 8. ”Isältä luulen perineeni taiteelliset harrastukseni, teatterihaluni ja huumorin, äidiltä hellän lyyrillisyyden”.

19 ”Itsemurha”, *Hämeen Sanomat* 1/4 1884; ”Itsemurha”, *Hämäläinen* 2/4 1884.

20 Niemi, *Larin-Kyösti*, s. 26.

lär hon ha sagt åt sina fordringsägare.[21] En annan av hennes principer löd enligt följande: ”Själv har jag inte fått någon bildning men jag vill skaffa en för mina barn.”[22] Wilhelmina Larson var känd som en driftig kvinna som skötte om sin restaurang och vandrarhemmet ända fram till november 1909 då hon var 75 år. Hon dog i oktober 1914. Hennes kista sänktes ner i samma grav med maken, som avlidit 30 år tidigare. Trettiofyra år senare i december 1948 sänktes även deras ogifta son ner i en urna på samma sista viloplats i Rapamäki i Tavastehus. [23]

I skola hos fennomanerna

Med tanke på föräldrarnas svenska rötter kan man fråga sig varför den förstfödda i familjen Larson sattes i en finsk skola hösten 1880 trots att det på den tiden skulle ha funnits en svensk skola för yngre barn i Tavastehus. En orsak kan ha varit att Wilhelmina Larson i Helsingfors hade tjänat i kretsar där finsknationella tankegångar var framträdande – hon hade ju observerat finskhetsivraren Fredrik Cygnaeus på nära håll. Det finsknationella syntes senare i hur Larin-Kyöstis mor klädde sig då hon bar en bild av nationalskalden J. L. Runeberg runt sin hals. Enligt vissa uppgifter skulle även Gustaf Larson ha varit intresserad av J. V. Snellmans tankegångar.[24] I sista hand grundade sig beslutet att sätta sonen i finsk skola på faderns vilja, såsom Larin-Kyösti senare bekräftar i sina anteckningar från 1930-talet.[25]

Gösta Larson skrevs in i ett finskspråkigt läroverk som kallades förberedande skola (fi. Valmistava koulu) och leddes av Lucina Hagman. Hagman som senare verkade som kvinnorörelsens frontfigur och riksdagsledamot samt skrev Minna Canths biografi, hade anlänt till Tavastehus 1875 som nyutexaminerad lärarinna. Det var samma

21 Larin-Kyösti, ”Tienviittoja ja veräjiä elämäni taipaleelta”, s. 9. ”Lasteni takia tahdon maksaa kaikki velat”.

22 Ibid.; ”Itse en ole saanut sivistystä, mutta minä tahdon sen hankkia lapsilleni.” Niemi, *Larin-Kyösti*, s. 27.

23 Niemi, *Larin-Kyösti*, s. 142–143, 260.

24 Väinö Kolkkala, ”Larin-Kyöstin parissa. Lyhyt silmäys runoilijan 50 ikävuoteen”, *Joulukellot* 1923.

25 Larin-Kyöstis anteckning 26/4 1933, Biografica, Kyösti Larsons arkiv, Finska Litteratursällskapets litteraturarkiv, Helsingfors.

år som skolan hade grundats.[26] Larin-Kyösti som var ”nästan helt enspråkig” när han började sin skolgång hade förmodligen anpassningssvårigheter. I Hagmans skola satte man vid behov pli på pojken som talade dålig finska. ”I den förberedande skolan var jag nog något av en rackarunge”, mindes Larin-Kyösti sina första skolår i verket *Kotoisilta kujilta* (sv. Från hemknutarna). Han tillade att läraren ibland som straff flyttade honom till ett ”mörkt kontor”.[27]

Den förberedande skolan omfattade tre år men den blivande diktaren fick gå fyra år i den innan han var mogen för ansökan till första klassen i Tavastehus normallyceum, känt för sina fennomanska värderingar. Han förbättrade sina resultat mot slutet av skolåret och fick för detta ett pris på tio mark våren 1884. Efter att normallyceet flyttade till Helsingfors 1887 omvandlades det till ett klassiskt lyceum. I det mer krävande läroverket förblev Larin-Kyöstis skolframgång svagare och han lyckades inte längre bli en av stipendiaterna.[28]

Matematiken blev Larin-Kyöstis stötesten redan på de lägre klasserna och orsaken till att han enligt egen utsago upplevde skolan som en ”tortyrkammare”. [29] Som kompensation för de bristfälliga kunskaperna i matematik glänste han med sina prestationer i gymnastik. Den äldre tidens undervisning i lyceet erbjöd många olika slag av färdigheter och vägkost för livet åt sina elever. Det klassiska lyceet var framför allt ett läroverk för bildning. Skolan fäste särskild uppmärksamhet vid språk och litteratur. Man studerade flera olika språk redan på de lägre klasserna: svenska från och med första klass, ryska, tyska och latin från och med andra klass och senare även grekiska och franska. På tidstypiskt sätt omfattade skolans olika ämnen rikligt med skönlitteratur. I latin läste man klassiker, i svenska J. L. Runeberg, i ryska Vladimir Pusjkin, i tyska Friedrich Schiller. I undervisningen i finska läste man Zacharias Topelius *Boken om vårt land* på finska och en stor

26 Niemi, *Larin-Kyösti*, s. 29.

27 Larin-Kyösti, *Kotoisilta kujilta. Muistelmakuvauksia,* Hämeenlinna: Arvi A. Karisto oy 1934, s. 40. ”Olinhan kyllä valmistavassa koulussa ollut aika vallaton vesa”; ”pimeään konttoriin”.

28 Niemi, *Larin-Kyösti*, s. 30.

29 Larin-Kyösti, ”Miten olen löytänyt elämänurani?”, *Otava* 1914:4, s. 456. ”kidutuslaitokseksi”.

del av undervisningen gick åt till att studera dikterna i *Kalevala*.[30]

Genom sitt modersmål var det lätt för Larin-Kyösti att fördjupa sig i svensk lyrik, ett intresse som fått sin grund redan i barndomshemmet. Bellmans visor hade ju varit hans fars favoritlyrik som man ständigt sjöng i hemmet.[31] Skolpojken kunde tillägna sig ytterligare svenskt litterärt kapital i lyceets bibliotek. Under Larin-Kyöstis skoltid verkade biträdande rektor och geografilärare Antti Favén, även kallad ”Paavi” (sv. Påven), som skolans bibliotekarie. Av honom lånade skolpojken dikter av bland andra Carl Michael Bellman, Anna Maria Lenngren, Olof Dalin och Johan Henrik Kellgren. Spår av dessa läsupplevelser syntes senare då Larin-Kyösti vid sekelskiftet översatte enstaka dikter av både Bellman och Lenngren till finska.[32] Även Zacharias Topelius *Fältskärns berättelser* blev bekanta via skolan.[33]

Den blivande diktaren Larin-Kyösti skrev verser och frispråkiga skämt i skoltidningarna. Andra elever fungerade som handledare för skrivandet. Lantmätarsonen Eino Lönnbohm, det vill säga *poeta laureatus* Eino Leino som kommit till Tavastehus från Paldamo via Uleåborg, blev sedermera läromästare för Larin-Kyösti i gymnasiet. Leino var fem år yngre men hade hunnit längre i de skriftliga övningarna. Han fick sin första dikt ”Kajaanin linna” (sv. Borgen i Kajana) publicerad i *Hämeen Sanomat* redan som tolvåring.[34]

Leino började på fjärde klassen i Tavastehus lyceum hösten 1890. I och med att Larin-Kyösti gick om årskurser hamnade han och Leino samtidigt på sjunde klass höstterminen 1893. De blev snabbt vänner och tillbringade mycket tid tillsammans. Leino gick nästan dagligen hem till sin kamrat för att spela kort, dricka kaffe och ibland avnjuta vin och punsch som Larin-Kyösti snott från förrådet i sin mors restaurang.[35]

30 *Hämeenlinnan lyseon vuosikertomukset* 1884–1895, Hämeenlinna: Hämeenlinnan lyseo 1885–1895, passim.

31 Larin-Kyösti, *Juvenilia. Nuoren teinin ja runoniekan muistelmia,* Helsinki: Otava 1927, s. 88–89; Niemi, *Larin-Kyösti*, s. 38.

32 Niemi, *Larin-Kyösti*, s. 119.

33 Ibid., s. 38.

34 Ibid., s. 39; Juhani Niemi, *Pilvenpiirtäjässä, maan kamaralla. Hämeen Sanomien vaiheita 125 vuotta,* Hämeenlinna: *Hämeen Sanomat* 2003, s. 55.

35 Niemi, *Larin-Kyösti*, s. 39–40.

Studentskrivningarna våren 1895 var för klassens primus Leino en enkel match även om han i ett brev till sin klasskamrat i början av juni berättade att han väntade med spänning på resultaten för de muntliga proven.[36] För Larin-Kyösti gav skrivningarna upphov till oro eftersom matematiken vållade svårigheter och ledde till att han blev underkänd. Det andra försöket lyckades: professor Teppo Homén, vän till Eino Leinos bror Kasimir, lät nåd gå före rätt. I sin villa i Lojo lät han studentaspiranten lösa en ekvation som denne närapå lärt sig utantill. Den lättade ynglingen, redan fyllda 22 år, fick sitt betyg och på hemvägen slängde han matematikboken i närmaste sjö. Efter detta tog han fram den tidigare införskaffade studentmössan ur resväskan, tryckte ner den på huvudet och reste med följande tåg till Tavastehus.[37]

Översättare av nordisk litteratur

Efter att under en tid ha studerat slavisk filologi vid universitetet i Helsingfors hängav sig Larin-Kyösti åt att skriva dikter på heltid. Debutboken *Tän pojan kevätrallatuksia* utkom 1897 och var en succé: den sålde genast slut och trycktes i flera upplagor, den sista 1912 i den förmånliga bokserien *50 pennin kirjasto* (sv. 50 pennis bibliotek).[38] Trots att Larin-Kyösti framför allt identifierades som en folklig diktare från en by i Tavastland, fick han positiv kritik även från finlandssvenskt håll. I synnerhet Arvid Mörne, en stigande stjärna inom finlandssvensk poesi, såg i Larin-Kyöstis debutverk äkta finskhet men noterade även Gustaf Fröding som debutantens förebild. Larin-Kyösti hade tagit denna svenska diktare till sin husgud tidigare på 1890-talet.[39] I en senare text mindes Larin-Kyösti hur hans intresse för Fröding vaknat:

> Frödings lysande stjärna uppenbarade sig i min horisont. Jag beslöt mig för att segla vidare under denna stjärna för att finna ett okänt, eller kanske redan funnet land. Förtrollad av de värmländska sångerna

36 Eino Leinos brev till Larin-Kyösti 2/6 1895. Kyösti Larsons arkiv, Finska Litteratursällskapets litteraturarkiv, Helsingfors.
37 Niemi, *Larin-Kyösti*, s. 41–42.
38 Ibid., s. 49.
39 Arvid Mörne, ”Ungfinsk lyrik. Kyösti Larson”, *Finsk Tidskrift* 1898:4, s. 257–261.

drömde jag om att kunna skapa liknande lyrik, dikter om tavastländska örtagårdar – finska toner.[40]

Efter att ha publicerat ett tiotal verk började Larin-Kyösti aktivt översätta nordisk litteratur, det vill säga svenska, norska och danska böcker till finska. Mest intresserad var han av att översätta August Strindberg som var en stor förebild. Av Strindbergs verk översatte han främst berättelser. När det gällde poesi översatte Larin-Kyösti flitigast och mest målmedvetet Gustaf Frödings dikter av vilka ett urval utkom 1908 med titeln *Runoja* (sv. Dikter). Urvalet gjordes i samarbete med Hjalmar Nortamo som översatt en del av Frödings texter till Raumodialekt. Beträffande andra nordiska språk översatte Larin-Kyösti främst Ludvig Holbergs pjäser, bland dem den ofta spelade klassikern *Den politiske kandestøber* (1722, finsk översättning 1908). Larin-Kyösti översatte även danska H. C. Andersen och norska sagor av J. A. Friis. Samtida recensenter kritiserade i synnerhet översättningarna av Holberg och därför blev de redigerade i de senare upplagorna.[41]

Den första finska översättningen av Strindbergs *En ovälkommen* (*Vieroksuttu*) utkom på Isak Julins förlag 1906 och omfattar endast 30 sidor. Det andra verket av Strindberg som utkom i Larin-Kyöstis översättning var *Vaiheita. Kokoelma kertomuksia* (1907, sv. Skeden. Berättelser i urval) som består av dels Uppsalanoveller ur verket *Från Fjärdingen och Svartbäcken* (1877), dels historiska berättelser ur serien *Svenska öden och äventyr* från 1880- och 1890-talen. I centrum för Strindbergs berättelser står ofta originella och tillbakadragna karaktärer. Havstematiken som var viktig för Strindberg men även för Larin-Kyösti framträder i berättelsen ”Marcus Larsson advokat”. Enligt uppgifter ur biografier baserar den sig på Strindbergs personliga upplevelser av att ha fått följa med utforskningar av skeppsbrott.[42]

40 Larin-Kyösti, ”Miten olen löytänyt elämänurani?”, s. 458. ”Taivaanrannalleni ilmestyi sitten Frödingin loistava tähti. Tämän tähden merkeissä päätin minä purjehtia eteenpäin löytääkseni tuntemattoman, ehkä jo ennen löydetyn maan. Värmlantilaisten laulujen lumoamana haaveilin voivani loihtia samankaltaisia säveleitä, Hämeen yrttitarhojen säveleitä – suomalaisia sointuja.”

41 Niemi, *Larin-Kyösti,* s. 119–120.

42 Göran Söderström, *Strindberg – ett liv,* Stockholm: Lind & Co 2013, s. 58.

Berättelsen är ett exempel på Strindbergs levande skärgårdsbeskrivningar som Larin-Kyösti översatte även senare i verket *Saaristolaiselämää* (1919, en översättning av Strindbergs novellsamling *Skärkarlsliv* 1888). Berättelserna i samlingen påminner om Larin-Kyöstis egna skärgårdsberättelser som han skrev i senare ålder.[43]

Mellan *Vaiheita* och *Saaristolaiselämää* utkom *Keikari sekä muita kertomuksia* (1911, sv. En snobb samt andra berättelser) i översättning av Larin-Kyösti. Tematiken i denna bok liknar den i *Vaiheita*. I sitt förord till *Keikari* presenterar Larin-Kyösti Strindberg i en berömmande ton. Enligt texten har Strindberg uppnått en position i Norden och även vidare omkring, som fått många tidigare motståndare att bli hans anhängare i stället. "Man börjar småningom förstå hans betydelse som förnyare och uppfostrare, som en förkämpe för sanningen och som en själslig förbättrare av mänskligheten", skrev Larin-Kyösti ett år innan Strindberg dog.[44] Denna syn överensstämmer med föreställningen om hur författaren redan under sin levnadstid blev en del av den europeiska litteraturen – en föreställning som senare etablerades inom Strindbergforskningen.[45]

Bokbandet *Satuja* har en särställning bland Strindbergöversättningarna. Den utgavs 1912 av förlagsaktiebolaget Suomalainen Kustannusosakeyhtiö Kansa där Larin-Kyöstis klasskamrat V. Hämeen-Anttila var chef. Ursprungsverket *Sagor* utkom 1903. Förläggaren skickade den finska översättningen till Strindberg så fort verket utkommit och beklagade bokens enkla typografiska form.[46] I Strindbergs sagor finns magiska element som uppenbarligen har inspirerat Larin-Kyösti att på 1910-talet skriva egna magiska berättelser. Exempelvis i verket

43 Om Larin-Kyöstis skärgårdsbeskrivningar, se Niemi, *Larin-Kyösti*, s. 198–212.

44 Larin-Kyösti, "August Strindberg", *August Strindberg, Keikari ja muita suomennoksia,* Hämeenlinna: Arvi A. Karisto 1911, s. 6. "Vähitellen aletaan ymmärtää hänen suurta merkitystään uudistajana ja kasvattajana, totuuden taistelijana ja ihmiskunnan henkisenä parantajana".

45 Söderström, *Strindberg – ett liv,* s. 340–355.

46 Förlagsaktiebolaget Suomalainen Kustannusosakeyhtiö Kansa bad i ett brev daterat 21/2 1912 Strindberg om lov att översätta verket *Sagor* till finska. I ett brev daterat 27/3 1912 tackade förläggaren Strindberg för det jakande svaret. Två exemplar av *Satuja* (1912) i Larin-Kyöstis översättning skickades till författaren. Strindbergs brev till Kustannus Oy Kansa har inte påträffats. Björn Meidal (red.), *August Strindbergs brev 22,* Stockholm: Albert Bonniers förlag 2001, s. 260.

Oli kerran (1911, sv. Det var en gång) frigör sig författaren från sagotraditionens sedvanliga berättarformer.

Från samma år som de första översättningarna till finska utkom, finns ett flertal dikter av Larin-Kyösti som är tillägnade Strindberg. För att hedra Strindberg på dennes 60-årsdag skrev Larin-Kyösti en dikt som han även skickade till författaren med titeln ”Till August Strindberg ’mästaren’ på hans jubileumsdag”. Samtidigt bad han om författarens fotografi och autograf.[47] Att den finska diktaren bad om ett liknande minne av Strindbergs dotter Karin Smirnoff efter Strindbergs död, vittnar om Larin-Kyöstis hängivna beundran av ”mästaren”.[48]

På väg mot att bli en svensk diktare?

När Larin-Kyösti började översätta verk från nordiska språk organiserade han samtidigt ett översättningsprojekt där hans dittills utkomna produktion skulle presenteras för nordiska läsare. Diktaren värvade sju svenskspråkiga medarbetare som åtog sig att översätta enskilda och för envar lämpade texter. Efter några år färdigställdes och utgavs ett urval 1908 på Söderström & C:o under titeln *Dikter af Larin Kyösti (Gösta Larson)*. På verkets titelblad nämns Gunnar Castrén, Dagmar Forstén, Bertel Gripenberg, Rafael Lundqvist, Wilhelm Lundström, Arvid Mörne och Jacob Tegengren som översättare. Av dessa var Wilhelm Lundström, professor i klassiska språk, svensk medan de övriga var svenskspråkiga finländare med inflytande inom det litterära fältet.

47 Björn Meidal (red.), *August Strindbergs brev 17,* Stockholm: Albert Bonniers förlag 1991, s. 212. Detta är sammankopplat med en annan händelse som säger något om Larin-Kyöstis dyrkan av Strindberg. När Suomen Kirjailijaliitto (Finlands författarförbund) inte noterade Strindbergs 60-årsdag satte sig Larin-Kyösti offentligt på tvären med förbundet. Niemi, *Larin-Kyösti*, s. 123.

48 Larin-Kyöstis brev till Karin Smirnoff 9/11 1912, Kyösti Larsons arkiv, Finska Litteratursällskapets litteraturarkiv, Helsingfors. Smirnoff hade enligt egen utsago inget annat att erbjuda än ett fotografi från 1900 som hon fått av sin far. I ett brev daterat 11/11 1912 skickar Smirnoff boken *Sista riddarn* som hon fått av sin far och ett fotografi taget i Göteborg, till Larin-Kyösti. Kyösti Larsons arkiv, Finska Litteratursällskapets litteraturarkiv, Helsingfors. Larin-Kyösti ska veterligen ha träffat Smirnoff sommaren 1905 när Strindbergs första fru Siri von Essen vistades på Pörtö i den finländska skärgården med sin dotter. Se Niemi, *Larin-Kyösti,* s. 86.

Man kan utgå från att dessa finlandssvenska översättare behärskade det finska språket.[49]

Larin-Kyösti har korresponderat per brev åtminstone med Castrén, Gripenberg, Lundström, Mörne och Tegengren. Gripenberg skrev brev i huvudsak på finska, ett språk som han behärskade utmärkt efter att ha bott en lång tid i Sääksmäki. Dagmar Forstén som hade en litterär bakgrund som skapare av sånglyrik, översatte flest dikter till svenska. Även Forsténs far, officeren Torsten Karl Forstén hade en bakgrund som diktare. Mörne översatte i sin tur dikter med havstematik, ett tema som var viktigt för honom och som kan liknas vid ämnen som finlandssvenskarna gärna föredrog. Utgående från korrespondensen fungerade litteraturforskaren Gunnar Castrén som ett slags kvalitetsgranskare av projektet och granskade de övriga översättarnas texter. Vid tidpunkten för färdigställandet av projektet arbetade Castrén som biblioteksamanuens vid universitetsbiblioteket i Helsingfors. Larin-Kyösti bad även om hjälp av Castrén, som hade mycket erfarenhet i det litterära fältet, med att hitta en förläggare men det visade sig vara svårt. I synnerhet bland svenska förläggare var intresset svalt och slutligen fastnade man för det finlandssvenska förlaget Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.[50]

Urvalet består av den tidiga produktionens tavastländska litterära målningar, historiska och mytologiska dikter samt av centrallyrik. Av Larin-Kyöstis prosa ingår tre översättningar. I slutet av urvalet har man bifogat en notering på författarens initiativ: ”Några sakliga afvikelser från de finska originaldikterna, som i öfversättningarna förekommer, bero på författarens uttalade önskan.”[51] Av detta kan man dra slutsatsen att Larin-Kyösti har deltagit aktivt i granskningen av översättningarna.

Dikter af Larin Kyösti fick såväl i de svenskspråkiga kretsarna i Finland som i Sverige, där den egentliga målgruppen fanns, ett positivt mottagande. På hemmafronten i Tavastehus presenterade och recenserade Valfrid Hedman, som var ett språkgeni och en vän till Larin-Kyösti, verket omgående. Han gick noggrant igenom enskilda

49 Niemi, *Larin-Kyösti*, s. 124.
50 Ibid., s. 125.
51 Larin Kyösti, ”Anmärkning”, Larin Kyösti, *Dikter,* Helsingfors: Söderström & C:o 1908, s. 175.

dikter och jämförde översättningarna med originalen. I sin slutsats menade han att vissa översättningar rentav förbättrat de ursprungliga dikterna:

> Fröken *Forsténs* smidiga och rena språk flyter naturligt, rentav med skälmsk lätthet i de många humoristiska sånger hon översatt, och de drömmande texterna och tankedikterna presenteras med fina drag, klart och säkert. Det är svårt att säga vilka av dem som är de bästa. Vi vill bara nämna att vi personligen blev mest betagna av den utmärkt översatta Kärestan som är en pingstenatt, av dikten Grind-Mikko som beskriver en gammal och skröplig grindvakt, av den drömlika Drömmens ö samt av den kraftfulla, trotsiga Bergvandraren. Den sistnämnda utstrålar fjällens storslagna stämning och alpernas oerhörda ensamhet. Den som klättrat högt i livet har inga vänner eller bekanta. Ensam betraktar han livet som sjuder i dalen från sin frostiga höjd. Känslorna som författaren kanske inte förmått uttrycka på det mjuka och milda finska språket klär hans översättare här med hjälp av en hård svensk stålklang, i rätt tonart.[52]

52 Valfrid Hedman, ”Suomalaista runoutta ruotsinkielellä”, *Hämetär* 15/12 1908. ”Luontevasti jopa veitikkamaisen kevyenä heittyy neiti *Forsténin* notkea, puhdas kieli hänen kääntämissään monissa humoristissa lauluissa ja hienopiirteisesti, selvästi ja varmasti esittää hän haaveilevat ja mieterunot. Vaikea on sanoa, mitkä niistä ovat parhaat. Mainitaksemme vain, että meitä itseämme enin viehättivät hienon hienosti käännetty Kärestan som är en pingstenatt (Heilani on kuin helluntai), vanhaa raihnaista veräjänavaaja-ukkoa kuvaava runo Grind-Mikko, haaveellinen Drömmens ö (Unelmien saari) ja voimakas, uhmaileva Bergvandraren (Vuorivaeltaja). Viimemainittu uhkuu jylhää tunturitunnelmaa ja alppien suurta yksinäisyyttä. Ken on hengen kukkuloille kiivennyt, ei hänellä ole tuttavia eikä ystäväpiiriä. Yksinään hän katselee jäisestä korkeudestaan laakson hyörivää elämää. Ne tunteet, mitä kirjailija pehmeällä vienolla suomenkielellä ehkä ei ole saanut kyllin voimakkaasti lausutuksi, pukee hänen kääntäjänsä tässä kovan, teräksisen, kerakkein kalskuvan ruotsin avulla oikeaan sointulajiinsa.” Valfrid Hedman var en tavastländsk polyglott som hjälpte Larin-Kyösti med korrespondensen utomlands och han deltog även i översättningen av Larin-Kyöstis böcker. I hembygdssamlingen vid Tavastehus bibliotek finns ett friexemplar av verket *Dikter,* donerat av Larin-Kyösti. Exemplaret är ”vänskapsfullt” tillägnat Hedman. Niemi, *Larin-Kyösti,* s. 142, 213 och 217. Om Hedman, se även Juhani Niemi, ”Valfrid Hedman (1872–1939). Itämaista eksotiikkaa pikkukaupungissa”, H.K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.), *Suomennoskirjallisuuden historia 1*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007, s. 576–578.

Signaturen A.K. menade i sin recension i *Hufvudstadsbladet* att de översatta dikterna gav intryck av att vara originaltexter. ”Vid genomläsandet af denna diktsamling har man svårt att frigöra sig från den föreställningen att det icke är originalpoesi man har framför sig”, löd argumentet. Enligt skribenten kunde en finsk diktare skatta sig lycklig över att ha fått ett så trovärdigt eko på tonfallet i sina sånger.[53] Denna uppfattning upprepades senare i många andra recensioner, även i Sverige. Översättarnas insatser uppskattades på bred front och i recensionerna tog man även upp enskilda översättares prestationer. Ernst von Wendt, recensent för *Åbo Underrättelser,* jämförde Larin-Kyöstis dikter med svenska poeter och noterade enligt förväntningarna beröringspunkter med Karlfeldt, Fröding och Bellman.[54]

Vilhelm Lundström som skrev om den översatta diktsamlingen för *Tierps-Posten* i Uppland och sedermera även för tidningen *Upsala,* hade en dubbelroll när det gällde Larin-Kyöstis verk i och med att han deltagit i översättningsprojektet. I artikeln ingick en rolig iakttagelse där Lundström reflekterade över den påverkan som diktarens hemstad haft. Enligt Lundström, ”hade ödet fogat, att ’Larssons hotell’ kommit att ligga i Borgå eller Vasa eller någon annan stad med svenskt läroverk, skulle den svenska litteraturen haft en stor skald mera”.[55] Han framförde något tillspetsat att Larin-Kyöstis dikter så att säga översatts tillbaka till svenska i urvalet. Lundström uppmärksammade även längtan till fjärran länder, vandringslusten och uttrycken för vikingatraditionen som var typiska svenska motiv.[56]

53 A.K., ”Dikter. Dikter af Larin Kyösti”, *Hufvudstadsbladet* 8/12 1908.

54 Ernst von Wendt, ”Ny literatur. Larin Kyösti: Dikter”, *Åbo Underrättelser* 18/12 1908.

55 Vilh. Lundström, ”Larin Kyösti”, *Tierps-Posten* 20/1 1909.

56 Ibid. I *Hufvudstadsbladet* 5/4 1909 refererade man under rubriken ”Larin Kyösti” till Lundströms beskrivningar av Larin-Kyösti som publicerats i olika tidningar. Referatet förefaller ha väckt reaktioner även i den finskspråkiga pressen då signaturen Esa i *Helsingin Sanomat* i kåserande ton menade att Lundström försvenskat Larin-Kyösti. I slutet av sin text provocerade han: ”Om till exempel Larin Kyösti är en alltigenom svensk diktare så kunde man ha meddelat denna nya information åt svenskarna utan att åter läxa upp oss mongoler.” Esa, ”Hyvästi Kyösti!”, *Helsingin Sanomat* 7/4 1909. ”Sillä jos esim. Larin Kyösti on puhtaasti ruotsalainen runoilija, niin olisihan tämän uuden asian voinut ruotsalaisille ilmottaa meitä mongoolilaisia taaskin läksyttämättä.”

Fredrik Vetterlund vid *Aftonbladet* var i stort sett inne på samma linje som Lundström. Vetterlund påstod fyndigt att ”om bland Finlands svenskskrifvande samtida någon kan uppvisa en mer gedigen poetpersonlighet än Larin Kyösti, det är uttydt Gösta Larson”.[57] Enligt Vetterlund var den finska poetens skala större än de svenska poeternas över lag. Recensenten såg i Larin-Kyösti en ren poet och noterade i texterna den äldre och äkta finska diktens renhet och förtjusning i naturen. Vetterlunds slutsats var att diktaren inte enbart var en stämningspoet utan även hade känsla för verkligheten och epiken. Vetterlund menade slutligen att Larin-Kyösti självständigt förde vidare ”den stora finska och finsk-svenska poesins traditioner” från *Kalevala* via Franzén till Runeberg och Topelius.[58]

Larin-Kyösti skickade veterligen även ett dedicerat exemplar av *Dikter* till August Strindberg som reagerade med ett postkort med en artig om än något svävande kommentar: ”Det är styfva tag i verserna och bör bringa Er en vacker succès. Haf tack !” [59] Larin Kyöstis diktsamling med dedikationen återfinns fortfarande i biblioteket som Strindberg efterlämnade men verkets sidor är oskurna! [60]

Larin-Kyösti skickade sin bok även till många andra nordiska författare av vilka flera tog ställning till hans urval. Selma Lagerlöf som inväntade Nobelpriset svarade med ett porträttfotografi men i stället för att ge respons på dikterna nöjde hon sig med en ytlig fras: ”Med vänlig tack för Era vackra dikter.” Visserligen mindes Lagerlöf senare den finska diktaren genom att skicka honom en av sina böcker och de träffades även i Köpenhamn våren 1919 i samband med en nordisk författarkongress.[61]

Däremot beskrev Verner von Heidenstam, den blivande medlemmen av Svenska Akademien och nobelisten, Larin-Kyöstis dikter noggrannare och i en synnerligen tillmötesgående anda: ”I det vackra

57 Fredrik Vetterlund, ”Larin Kyösti: Dikter”, *Aftonbladet* 1/5 1909.

58 Ibid.

59 På postkortet som ingår i Kyösti Larsons arkiv i Finska litteratursällskapets litteraturarkiv finns ett fotografi av Strindberg taget av Herman Hamnqvist. Kortet är stämplat 17/12 1908. Se även Meidal (red.), *August Strindbergs brev 17,* s. 212.

60 Om de oskurna sidorna, se Hans Lindström, *Strindberg och böckerna. I. Biblioteken 1883, 1892 och 1912,* Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet 36, Uppsala: Svenska Litteratursällskapet 1977, s. 139.

61 Niemi, *Larin-Kyösti*, s. 123.

stycket På utmarkerna susa de finska skogarnas vemod och man känner ju alltid, att Ni är finne."[62] Larin-Kyösti fick även positiv kritik för sitt dikthäfte av den betydande danska kritikern Georg Brandes och norrmannen Knut Hamsun.[63] Senare, efter att ha knutit fler kontakter till nordiska författare under författarkongressen i Köpenhamn, blev Larin-Kyösti vän med bland andra Vilhelm Ekelund. Efter att ha läst den finska författarens texter kommenterade Ekelund dem artigt genom att jämföra dem med Robert Burns dikter.[64]

Den med omsorg redigerade diktsamlingen *Dikter af Larin Kyösti* var av allt att döma en framgångshistoria. Samtidigt innebar den första etappen på Larin-Kyöstis färd mot ett vidare anseende. Senare på 1910-talet översattes hans berättelser till svenska i urvalet *Sanning och sägen* med underrubriken *Berättelser och sagor* (1916, i Sven Karléns översättning). Mottagandet av dem var mer reserverat.[65]

Juhani Aho hade på 1890-talet föreslagit för Svenska litteratursällskapet i Finland att översättningar av finskspråkiga verk till nordiska språk kunde fungera som en kanal till europeiska marknader.[66] Larin-Kyösti följde uppenbarligen Ahos lära och arbetade hårt för att nå en publik även på andra ställen än i Norden. Mellan världskrigen översattes hans verk till många europeiska språk, såsom engelska, franska, tyska och italienska och han lyckades även etablera sig i Amerika och Japan. Utöver resor i Norden besökte Larin-Kyösti veterligen även Ryssland, Tyskland, Italien och Frankrike. Framför allt upprätthöll han kontakter med finskbesläktade folk i Estland och Ungern, och gjorde resor till dessa länder. I Estland utkom förutom

62 Verner von Heidenstams brev till Larin-Kyösti 31/3 1909, Tavastehus stadsmuseums Larin-Kyösti-samling, Tavastehus. Anmärkningsvärt är att von Heidenstam senare var i fortlöpande kontakt med Larin-Kyösti ända in på 1930-talet. Se Niemi, *Larin-Kyösti,* s. 123–124.

63 Georg Brandes brev till Larin-Kyösti 27/6 1909, Kyösti Larsons arkiv, Finska Litteratursällskapets litteraturarkiv, Helsingfors. Knut Hamsuns brev till Larin-Kyösti 16/12 1910, Brev till Larin-Kyösti, Nationalbibliotekets handskriftssamling, Helsingfors.

64 Vilhelm Ekelunds brev till Larin-Kyösti 20/1 1920, brev till Larin-Kyösti, Nationalbibliotekets handskriftssamling, Helsingfors. Ekelund skickade i sin tur sina dikter (*Valda skrifter* 1913) och sitt sista verk (*Attiskt i fågelperspektiv* 1919) till Larin-Kyösti.

65 Niemi, *Larin-Kyösti,* s. 127.

66 Juhani Aho, "Suomalaisten alkuteosten ruotsintamisesta. Ehdotus Ruotsalaisen Kirjallisuuden Seuralle", *Valvoja* 1898:1, s. 73–77.

översättningar även Larin-Kyöstis kortbiografi *Elulugu ja tööt* (1928, sv. Biografi och verk) skriven av Willem Grünthal-Ridala. Höjdpunkten för Larin-Kyöstis internationella karriär var en inbjudan att bli en av Mark Twain Societys vice ordförande.[67]

Pjäsen *Ad astra* med underrubriken *Yömaalarin unelma seitsemässä kuvaelmassa* (1906, på svenska *En nattmålares dröm i sex tablåer* 1911) kan ses som det egentliga genombrottet i Larin-Kyöstis produktion.[68] Pjäsen påminner om ett strindbergskt drömspel. När den utkom i svensk översättning av Holger Nohrström på Albert Bonniers förlag 1911, fick den tämligen positiv respons bland annat i *Dagens Nyheter* och *Stockholms Dagblad*. Senare när pjäsen översatts till fem andra språk (engelska, tyska, franska, ungerska och polska) jämfördes Nattmålarens författare inte bara med Strindberg utan även med Henrik Ibsen och man menade rentav att verkets karaktärer bjöd på humor i Shakespeares stil. Pjäsen spelades även i Ungern och Slovakien men inte i Norden trots försök att få den uppsatt på scenen.[69]

Från byns sångare till kosmopolit

Tack vare sin härkomst och klassiska utbildning vid Tavastehus lyceum använde Larin-Kyösti aktivt många språk och hade under årtiondenas lopp nytta av dem under sina resor ute i världen. Sina svenska rötter till trots var Larin-Kyösti som diktare från första början en patriot. I

67 Niemi, *Larin-Kyösti*, s. 213–221. I synnerhet då Larin-Kyöstis verk skulle översättas till engelska uppstod svårigheter och det var inte alltid lätt att hitta en utländsk förläggare. I stället fann man en alternativ lösning där böcker som översatts i Finland trycktes i hemlandet och spreds ut i världen bland annat via finländska ambassader. Larin-Kyösti hade som vana att skicka sina översatta verk till kända personer. Exempelvis skickade han ett exemplar på italienska till Mussolini och ett tyskt exemplar till general von der Goltz som deltagit i strider i inbördeskriget i Finland. Se ibid., s. 217–220.

68 Larin-Kyösti, *En nattmålares dröm i sex tablåer,* Översättning: Holger Nohrström, Stockholm: Albert Bonniers Förlag 1911. I översättningen har de sju tablåerna krympts ner till sex. Pjäsens konstnärliga bäring har påverkats av författarens personliga upplevelser som ledde till en psykisk kris mellan åren 1904 och 1906. Under en resa till Italien var Larin-Kyösti nära att begå självmord men klarade sig ur sin djupa depression med hjälp av sina konstnärskolleger. Niemi, *Larin-Kyösti,* s. 98–100.

69 Niemi, *Larin-Kyösti,* s. 107, 109–110, 277–278.

synnerhet då kristillstånd rådde i nationen stämde han sin kantele för Finland. Detta skedde bland annat under vinter- och fortsättningskriget.[70] Även under krigsåren drev han aktivt Finlands sak genom sina kontakter till Sverige.[71]

Såsom Kai Kyösti Kaukovalta – som forskat i Larin-Kyösti och skrivit en pjäs om diktaren – påpekat, var Larin-Kyöstis relation till föräldrarnas hemland speciell. Han besökte Sverige endast en gång, då han gästade släktingar efter sin debut.[72] Under denna resa, som egentligen var en genomfartsresa via Stockholm till Danmark och Norge, uppvaktade Larin-Kyösti Bellmans grav. Från detta besök finns även en dikt med titeln ”Muisto” (sv. Minnet).[73]

Man kan rentav beskriva Larin-Kyöstis relation till sina svenska rötter som schizofren: å ena sidan avvisade han svenskheten, å andra sidan njöt han av de litterära inspirationskällorna som han fick tack vare att han kunde svenska. Det förefaller som att Larin-Kyösti bejakade sina rötter först på äldre dagar. Detta uppmärksammades även av hans vänner. I ett brev daterat i mitten av 1930-talet uttryckte Valfrid Hedman, som känt Larin-Kyösti sedan de var barn, sin förtjusning över att diktaren ändrat inställning: ”Så glädjande det var att du för en gångs skull erkände att du är ättling till vikingarna, en egenskap som jag avundats Dig mer än dina litterära framgångar.”[74]

Larin-Kyösti som vid sekelskiftet blivit känd för ”Kylän lauluja” (”Sånger från byn”) ville inte länge hålla sig inom de givna ramarna, som en enkel folksångare. Han upplevde den romantiska trubadurens författarroll som alltför snäv och strävade därför efter att förnya sig. Han sökte klangbotten i bredare kretsar först i hemlandet, senare i nordiska litterära miljöer och slutligen i världslitteraturen. Då han rörde sig i Norden och på andra ställen i Europa byggde han broar

70 Ibid., s. 240–244.

71 Ett brev från Volmar Bergh 14/3 1940 avslöjar att Larin-Kyösti under vinterkriget försökte sprida sina dikter i Sverige. Brev till Larin-Kyösti, Nationalbibliotekets handskriftssamling, Helsingfors.

72 Kai Kyösti Kaukovalta, ”Erään rallattajan jälkimaine”, *Kirjo* 2003:3.

73 Niemi, *Larin-Kyösti,* s. 67.

74 Valfrid Hedmans brev till Larin-Kyösti 19/11 1935, brev till Larin-Kyösti, Nationalbibliotekets handskriftssamling, Helsingfors. ”Olipa hauskaa, että kerrankin tunnustit olevasi viikinkien jälkeläinen, mitä ominaisuutta minä olen Sinulta kadehtinut enemmän kuin kirjallisia laakereitasi.”

och sprängde gränser. Han frigjorde sig från rollen som den mest finska finnen och den mest tavastländska tavastlänningen och sökte sig mot internationellt skapande genom att nyttja sina nätverk. Han vände sin splittrade bakgrund till sin fördel, sitt liv i marginalen mellan olika språk och kulturer. Larin-Kyöstis situation kan liknas vid hur produktionen bland centrala representanter för den finlandssvenska modernismen i stort växte fram i en dialog mellan kulturer.

Översättning till svenska: Pia Perokorpi

MARIKA TANDEFELT, JAN-OLA ÖSTMAN, PIRKKO NUOLIJÄRVI, MONA FORSSKÅHL, CHARLOTTA AF HÄLLSTRÖM-REIJONEN, CAROLINE SANDSTRÖM & CAMILLA WIDE

Ann-Marie Ivars

Vår vän och kollega professor Ann-Marie Ivars avled i Helsingfors den 25 oktober 2025. Hon föddes i Närpes den 6 november 1941 och blev student från Kristinestads samlyceum 1960. Kontakten med Närpes och Kristinestad behöll hon hela livet ut. Hon studerade nordiska språk vid Helsingfors universitet där hon avlade filosofie kandidatexamen 1967. Därefter var hon anställd som amanuens vid Folkmålskommissionen 1967–1976 och senare som specialforskare vid Forskningscentralen för de inhemska språken (numera Institutet för de inhemska språken) 1976–1989. Här arbetade hon med *Ordbok över Finlands svenska folkmål,* ett projekt som hade startat cirka 15 år tidigare. Under denna tid avlade hon först filosofie licentiatexamen 1981 och sedan filosofie doktorsexamen 1986, båda i ämnet nordiska språk vid Helsingfors universitet. Därefter arbetade hon vid Helsingfors universitet, först som biträdande professor i nordiska språk 1989–1991 och sedan som professor i ämnet 1991–2002. Hon var aktiv som forskare även efter sin pensionering.

Ann-Marie Ivars erfarenhet av fältarbete kom väl till pass när hon deltog i *Amerikaexpeditionen* 1971; en inspelningsresa som leddes av professor Lars Huldén. Deltagarna i expeditionen besökte då finlandssvenska emigrantsamhällen i Förenta staterna och Kanada. Syftet var att samla in berättelser om utvandringen från svenskbygderna i Finland i början av 1900-talet. Samtidigt fick man prov på utvandrarnas svenska språk i kontakt med engelskan. I sin licentiatavhandling *Dialekter i förskingringen* (1980) studerar Ann-Marie Ivars i vilka sammanhang emigranternas dialekter bevaras bäst i främmande land. Hon återkom än en gång till utvandrarnas berättelser när hon 2020

gav ut *Amerikaminnen. Återvandrare och invandrare berättar,* som var tänkt för en bredare publik.

Under 15 år av arbete med dialektordboken samlade Ann-Marie Ivars in ett stort material i fält. Tusentals dialektord och hundratals inspelade timmar förvaras nu i Svenska litteratursällskapets arkiv. I början av 2000-talet tog hon initiativ till projektet *Spara det finlandssvenska talet*. Inspelningar med både yngre och äldre talare från hela Svenskfinland gjordes av projektanställda med kännedom om de respektive dialekterna. Projektet finansierades av Svenska litteratursällskapet i Finland. Genom att jämföra det nyare materialet med det äldre kan en forskare till exempel studera dialekternas utveckling i olika socknar och byar.

I doktorsavhandlingen *Från Österbotten till Sörmland* (1986) studerar Ann-Marie Ivars hur Närpesbor anpassar sig till språket i Eskilstuna, den ort flera av österbottningarna hade utvandrat till. Avhandlingen skrevs inom forskningsprogrammet *Urbanisering och språkförändring i Norden,* som leddes av professor Bengt Nordberg vid Uppsala universitet. Deltagarna i forskningsprogrammet kom från Sverige, Danmark, Norge och Finland. Finländarna representerade såväl fennistiken som nordistiken. Här knöts kontakter som skulle visa sig vara till nytta och glädje i framtiden.

Dialektologin var Ann-Marie Ivars första forskningsintresse, och det var ett intresse som hon breddade genom att inkludera perspektiv från sociolingvistik och språkhistoria. Dialektologen Ivars blev *sociodialektolog*.

I boken *Stad och bygd* (1996) studerar hon likheter och olikheter mellan språket i fyra finlandssvenska kuststäder (Jakobstad, Kristinestad, Ekenäs och Lovisa) och stadsmålen som dialekt i deras respektive omland. Hennes många studier i olika typer av miljöer ledde fram till den digra monografin *Dialekter och småstadsspråk* (2015). I den presenterar hon den språkliga variationen i Svenskfinland från region till region. Boken blev genast en klassiker.

Ann-Marie Ivars var en av initiativtagarna till projektet *Svenskan i Finland – i dag och i går* som pågick 2010–2019. Hon fortsatte under alla år att vara en viktig person i projektets ledning och hon ingick också i projektets styrgrupp. Hon hade kunskaper och idéer, och inte minst hade hon ett ofelbart språköra när det gällde att kommentera manus.

Hon deltog också med bidrag i bokseriens två sista språkhistoriska volymer som utkom 2019. I volymen *Finländsk svenska från medeltid till 1860* behandlar hon Per Kalms brev till biskop Carl Fredrik Mennander och visar att skriftspråket i Finland på 1700-talet inte var mer provinsiellt än skriftspråket från motsvarande tid i Sverige. I volymen *Finländsk svenska från 1860 till nutid* beskriver hon emigrantspråk i Amerika, Argentina (Misiones) och Sverige.

Ann-Marie Ivars var också internationellt aktiv, i synnerhet i nordiska sammanhang. Hon var bland annat en av initiativtagarna till det samnordiska projektet *Moderne importord i språka i Norden* (som leddes av Helge Sandøy och Tore Kristiansen) och hon bidrog som författare av kapitel till internationella översiktsarbeten om språken i Norden.

Här har vi inte listat Ann-Marie Ivars samtliga publikationer. De är många. Hon har skrivit ett femtiotal vetenskapliga och populärvetenskapliga artiklar, konferensrapporter och kapitel i antologier. Hon har också varit redaktör för vetenskapliga tidskrifter som *Folkmålsstudier* 1994–2000 och *Studier i nordisk filologi* 1996–2009. Hon hade kontakt med forskare främst i Sverige och Norge och hon var bland annat medlem i redaktionsråden för *Arkiv för nordisk filologi* 1997–2011 och *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2010–2015.

Ann-Marie Ivars gjorde flera insatser för svenskan i Finland. Hon var medlem av *Studentexamensnämnden* 1990–1993 och senare adjungerad medlem och språkgranskare i samma nämnd 1994–2011. Hon var medlem av styrelsen för *Svenska litteratursällskapet i Finland* 1992–2007; åren 1995–2007 var hon sällskapets sekreterare. Hon var en av *Hugo Bergroth-sällskapets* stiftande medlemmar, samt sällskapets ordförande 1994, styrelsemedlem 1999 och sekreterare 2007.

Ann-Marie Ivars belönades också med medlemskap i vetenskapliga samfund samt erhöll pris och medaljer. Vi nämner här pris som hon har mottagit för sin vetenskapliga gärning av Svenska litteratursällskapet i Finland 1987 och 1989 (Hallbergska priset), Kungliga Gustav Adolfs Akademien 1989, 2012 och 2018, samt Svenska Akademien (Blomska stipendiet) 2014.

Ann-Maries sista bok *Folkminnen från Sydösterbotten* utkom 2022. I mars 2023 höll hon ett sista föredrag vid *Sällskapet för svensk dialektologis* årsmöte i Uppsala. Hennes föredrag hade rubriken ”Dialekt-

insamling i 150 år". Vi återger här hennes sammanfattning av föredraget eftersom det så väl belyser hennes gedigna kunskap om svenskan i Finland och i synnerhet om dialekterna och dialektinsamling. Klart och koncist tecknar hon bilden av ett vetenskapsområdes utveckling:

> I det svensktalande Finland har dialektinsamling i fält pågått i 150 år, ca 1860–2010. Det började med J. E. Rietz *Svenskt Dialekt-lexikon* som kom ut 1862–1867 och också innehåller ord från flera orter i Finland.
>
> Men det är A. O. Freudenthal som ska ha erkännande för att ha inlett insamlingen i fält. I slutet av 1860-talet fotvandrade han genom Nyland för att teckna upp dialekt till avhandlingen *Om svenska allmogemålet i Nyland* (1870). Och 1874 bildade han *Svenska landsmålsföreningen i Finland* (LMF), där man på föreningsmötena satt och tecknade upp dialektord. I slutet av 1800-talet introducerades junggrammatiken, som förde med sig nya metoder för fältinsamling av dialekt.
>
> Sedan man i LMF 1893 hade gått in för att teckna upp finlandismer i stället för dialektord, blev det vid sekelskiftet 1900 en svacka i både insamling och forskning. Något måste göras, och det var LMF själv som tog tag i saken genom att bilda Folkmålskommissionen (FMK) 1927. Tio år senare, 1937, tillkom Folkkultursarkivet (FKA) inom Svenska litteratursällskapet.
>
> De tre institutionerna hade varsin agenda. LMF hade två syften, ett språkhistoriskt i tidens anda och ett bebyggelsehistoriskt: När kom svenskarna till Finland, och varifrån kom de? FMK skulle ha till uppgift att ge ut en ordbok över det svenska folkspråket i Finland. Huvudmålen för FKA skulle vara en kartografisk framställning över etnologiska och lingvistiska företeelser samt en kulturhistorisk-etnografisk ordbok.
>
> På 1980-talet blev det slut på den allmänna insamlingen av dialekt. I fortsättningen skulle insamling komma enskilda forskningsprojekt till godo direkt, vilket gynnade sociodialektologin som gjorde sitt inträde samma årtionde. En återvändo till fältet blev det med storinsamlingen *Spara det finlandssvenska talet,* som 2005–2008 genomfördes av SLS:s språkarkiv. Där dokumenterades svenskan i Finland i hela dess vidd genom inspelat tal från inte mindre än 1 000 informanter.

Robin Chouleur är doktorand i romansk filologi vid institutionen för språk och kommunikation vid Jyväskylä universitet sedan 2025. I sin forskning fokuserar han på förståelsen av de olika utvecklingslinjerna för finskan och occitanskan i samband med nationalismens framväxt i 1800-talets Europa. Han studerar och jämför utvecklingen av dessa två språk och diskurserna kring dem för att skapa modeller för förändringar i språkets status och ge värdefulla insikter i situationen för dagens språkliga minoriteter.

Pia Forssell, fil.dr, textkritiker, disputerade 2008 (Helsingfors universitet) på en avhandling om Runebergs verk i utgivningshistoriskt och textkritiskt perspektiv. Medverkade i utgåvan Samlade skrifter av Johan Ludvig Runeberg 1998–2005, redaktör för HLS 1999–2009, huvudredaktör för Zacharias Topelius Skrifter 2005–2018. Utgivit Topelius skönlitterära prosa. Medverkat i *Finlands svenska litteraturhistoria* I och II, i olika nordiska litteraturhistoriska och textkritiska artikelsamlingar och i HLS 69, 74, 79, 82 och 100.

Matias Kaihovirta, fil.dr, är docent i nordisk historia och forskare vid Åbo Akademi. Han har tidigare forskat om den finlandssvenska arbetarrörelsen och är författare till det lokalhistoriska verket *Jord och järn. Pojo kommun 1866–2008,* som utgavs 2024 och belönades med ett pris ur Eklund-Modeenska fonden vid SLS. För närvarande leder han ett projekt om av- och återindustrialiseringens historia i efterkrigstidens svenska Finland, finansierat av Svenska kulturfonden. Hans forskningsintressen omfattar historiska erfarenheter av klass och moderna arbetslivsrelationer samt den politiska ekonomi som formar dessa.

Christa Lundström, fil.mag., är doktorand i nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. I sin avhandling undersöker hon hur Österbotten framträder och används i finlandssvensk 2020-talslitteratur. Lundström är också verksam som kritiker och har varit redaktör i Svenska litteratursällskapets Tove Jansson-projekt, som från och med 2026 publicerar Janssons arkivmaterial digitalt.

Juhani Niemi, fil.dr, är professor emeritus i finländsk litteratur vid Tammerfors universitet. Han har disputerat på skildringar av krig och fred i finländsk litteratur från folkdiktningen till realismens

generation (*Kullervosta rauhan erakkoon,* 1980, sv. Från Kullervo till fredens eremit) och därutöver skrivit om den litteratur som vinter- och fortsättningskriget gav upphov till (*Viime sotien kirjat,* 1988, sv. Litteratur från de senaste krigen). Som forskare har han särskilt fokuserat på litteratursociologi (*Kirjallisuus instituutiona,* 1991, sv. Litteraturen som institution och *Kirjallinen elämä,* 2000, sv. Det litterära livet) och har gett ut författarbiografier (*Juhani Aho,* 1985; *Arvid Järnefelt. Kirjailija ajassa ja ikuisuudessa,* 2005, sv. Arvid Järnefelt. Författare i tiden och evigheten och *Larin-Kyösti. Kansanlaulaja ja kosmopoliitti,* 2016, sv. Larin-Kyösti. Folksångare och kosmopolit). Niemi har också deltagit i redigeringen av kritiska utgåvor av Aleksis Kivis verk.

Kristina Malmio, fil.dr, är professor i nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. Hon har specialiserat sig på finlandssvensk litteratur under 1900- och 2000-talen, modernism, postmodernism och litteraturen efter postmodernismen, litteraturens rumslighet samt relationen mellan litteratur och samhälle, särskilt litterära fält. Malmio leder två pågående projekt, *Osynliga aktörer, obekanta nätverk. Litteratursociologiska studier av den svenska litteraturen i Finland 1830–2023* (2024–2026) samt *Authors of the Story Economy. Narrative and Digital Capital in the 21st Century Literary Field* (2024–2028, sv. Författare i berättelseekonomin. Digitalt kapital i tjugohundratalets litterära fält), det senare tillsammans med Åbo universitet och Tammerfors universitet. Hon har redigerat bland annat antologin *Contemporary Nordic Literature and Spatiality* (tillsammans med FD Kaisa Kurikka, 2021, sv. Samtida nordisk litteratur och spatialitet) och är tillsammans med Yvonne Leffler huvudredaktör för *Routledge Companion to Genres in Nordic Literature* (utgivning 2027, sv. Routledge-handbok om genrer i nordisk litteratur).

Christoffer Sundman, dipl.ing., är patentombud och författare i immaterialrättsfrågor. Sundman är intresserad av det långa 1800-talet i Finlands historia och har publicerat artiklar, essäer och översikter om historiska och personhistoriska ämnen.

Sakari Ylivuori, mus.dr, disputerade vid Konstuniversitetets Sibelius-Akademi 2013. Avhandlingen behandlade manuskripten till Jean Sibelius körverk ur den genetiska kritikens perspektiv. Under perioden 2008–2025 arbetade Ylivuori som forskare för den kompletta kritiska utgåvan av Jean Sibelius verk *Jean Sibelius Works*. För närvarande verkar han som fri forskare, kördirigent samt chefredaktör för webbpublikationen *Finnish Music Quarterly*. Ylivuori är också en av redaktionsmedlemmarna för tidskriften *Musiikki*.

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND (SLS)

- SLS är en vetenskaplig och kulturell förening som grundades 1885. Vår uppgift är att samla in, producera och sprida kunskap om den svenska kulturen i Finland, att främja inhemsk forskning om det svenska språket och den svenska litteraturen samt att främja inhemsk litterär verksamhet på svenska.
- SLS är en av de stora privata finansiärerna av forskning inom humaniora och samhällsvetenskaper på svenska i Finland. Stöd till forskningsprojekt kanaliseras huvudsakligen via universiteten.
- SLS ger ut vetenskaplig litteratur inom humaniora och samhällsvetenskaper. Vårt motto är *Hållbar utgivning,* vilket innebär hög och bestående vetenskaplig och facklitterär nivå, noggrant redaktionellt arbete, högklassig grafisk utformning och miljömedvetenhet i produktionen. Utgivningen omfattar ämnen som litteratur- och språkvetenskap, historia, folkloristik och etnologi, statsvetenskap och sociologi. Årligen utkommer cirka 15 volymer. Samtliga böcker utkommer även digitalt.
- SLS omfattande arkivverksamhet dokumenterar finlandssvenskars kultur, språk och traditioner. Vi tar emot och förtecknar brev, manuskript, fotografier och andra handlingar av historiskt, litteraturvetenskapligt, kulturhistoriskt och biografiskt intresse. Materialet är tillgängligt för forskare och allmänhet.
- SLS främjar svenskspråkig litteratur i Finland genom stipendier, bokmässor, författarsamtal och samarbeten med förlag och litterära organisationer. Vi delar även årligen ut litterära pris till framstående skönlitterära och vetenskapliga författare.
- SLS är en av de största förvaltarna av privata allmännyttiga medel i Finland. SLS äger och förvaltar även Svenska kulturfonden. Målsättningen för vår förmögenhetsförvaltning är en stabil och förutsägbar direktavkastning. Med avkastningen finansieras vår verksamhet, utdelningen av pris och stipendier samt Kulturfondens utdelning.
- SLS är en förening som är öppen för alla som är intresserade av verksamheten. Medlemsavgiften är 25 euro per år. Som medlem får du medlemstidningen *Källan* med ett nummer per år, årsboken *Historiska och litteraturhistoriska studier,* böckerna i Värt att veta-serien samt rabatt på våra böcker (50 procents rabatt på ett exemplar av varje bok). Du kan ansöka om medlemskap på vår webbplats sls.fi.

HISTORISKA OCH LITTERATURHISTORISKA STUDIER

Historiska och litteraturhistoriska studier (HLS) är Svenska litteratursällskapets årsbok. Det första numret utkom 1925, och sedan 2017 ges HLS även ut digitalt på adressen hls.journal.fi.

I HLS publiceras vetenskapliga artiklar samt essäer och översikter i historia och litteraturvetenskap med anknytning till den svenska kulturen i Finland. Artiklarna har granskats av två utomstående sakkunniga, medan essäerna och översikterna har granskats inom redaktionen.

HLS-redaktörerna, som företräder historia respektive litteraturvetenskap, avgör om insända bidrag tas med i volymen. De tar ställning till om bidragen ska genomgå kollegial granskning och begär in granskarutlåtanden. De beslutar också i samråd med SLS om eventuella teman och beställer artiklar och essäer kring särskilda ämnen eller personer man vill lyfta fram.

Förslag på bidrag till årsboken lämnas in per e-post till redaktörerna och manus till antagna bidrag lämnas in på adressen hls.journal.fi. För närmare information om tidtabellen samt om längden på bidrag, noter etc., se https://hls.journal.fi/about/submissions.

Medlemmar kan välja att läsa årsboken digitalt eller få den hemskickad i tryckt form. Den kan även köpas i välsorterade bokhandlar eller beställas via SLS webbplats.